

NIKOLAOS VAN DAM
EN JAN KEULEN

De
vrede
die
niet
kwam

BULAAQ

Dr. Nikolaos van Dam (1945) studeerde politieke wetenschappen en Arabisch in Amsterdam en is gedurende twintig jaar als diplomaat in verschillende Arabische landen werkzaam geweest: in Tripoli (Libië) en Beiroet (Libanon), en laatstelijk als ambassadeur in Irak en Egypte. Van zijn studie *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'th Party* (1977³) verzorgde hij ook een Arabische uitgave, die meerdere drukken beleefde. Thans is hij ambassadeur in Ankara (Turkije).

Jan Keulen (1950) is medewerker van onder andere *de Volkskrant* en nos-radio. Hij werkte vanaf 1980 in het Midden-Oosten (Beiroet, Cairo). Na een onderbreking van 5 jaar als correspondent in Mexico doet hij sinds 1992 opnieuw verslag van de gebeurtenissen uit het Midden-Oosten, nu met Amman (Jordanië) als standplaats. Van zijn hand verschenen *Standplaats Beiroet* (1984) en drie delen in de landenreeks van het KIT: *Beiroet* (1984), *Guatemala* (1994) en *Libanon* (1996).

— |

| —

— |

| —

Nikolaos van Dam
& Jan Keulen

**DE VREDE
DIE NIET KWAM**

Twintig jaar diplomaat in
het Midden-Oosten

— BULAAQ —

Deze uitgave is tot stand gekomen met steun van de
Stichting Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten

© 1998 Jan Keulen en Uitgeverij Bulaag
© Omslagillustratie James Nachtwey, Magnum / ABC Press:
Illegal Palestinian Flag flies over Westbank Village, 1990
© Foto achterkant Bob Bronshoff, Amsterdam
(links Jan Keulen en rechts Nikolaos van Dam)
Ontwerp omslag en binnenwerk Marjo Starink, Amsterdam
Tekstredactie en zetwerk Henk Pel, Zeist
Kaartwerk Slothouwer Producties, Amsterdam
Druk Hentenaar Boek, Nieuwegein

ISBN 9054600306

Verspreiding in België Van Halewyck, Leuven

Uitgeverij Bulaag, Recht Boomssloot 88-90, 1011 ED Amsterdam

Inhoud

VERANTWOORDING	9
I DE WORTELS VAN HET CONFLICT	17
Honderd jaar conflict	17
Palestijns en Arabisch nationalisme	21
De juni-oorlog	25
De omslag van 1967	27
Het terrorisme	29
Niemand luistert naar ons	31
2 DE BEELDVORMING	35
Nederland staat achter Israël	35
Propaganda, clichés en we hebben het niet geweten	37
Hoe Israëli's naar hun burens kijken, en omgekeerd	42
Gemiste kansen	46
De publieke opinie en de voldongen feiten	47
Rechtvaardigheid is een relatief begrip	50
Verhullende terminologie	53
3 WERKTERREIN: MIDDEN-OOSTEN	59
Diplomaat en arabist	59
De Palestijnen: het Nederlandse standpunt evolueert	64
Diplomaat in de Arabische wereld	69

4	VERANDERING EN STAGNATIE	
	IN DE ARABISCHE WERELD	77
	Democratie: bijvoorbeeld Jordanië	77
	De Arabische wereld en democratie	80
	Botsende aspiraties	87
	Inter-Arabische conflicten	89
	Ik ben sterker dan jij...	90
	Een kwestie van identiteit en loyaliteit	93
	Rampspoed in de Arabische wereld	98
	Fundamentalisme kan van alles zijn	98
	De Ba'ath: de ideeën zijn afgezwakt en de idealen verdwenen	105
5	IRAK	109
	Saddam heeft het aan zichzelf te danken...	109
	De wereld tegen Saddam	111
	'Boodschapper' in Bagdad	115
	Kritiek wordt niet getolereerd	119
	De ongeloofwaardige oppositie	122
	De sji'itische meerderheid	123
	De Koerden en de driedeling van Irak	125
	Onze man in Bagdad	127
6	SYRIË EN LIBANON	137
	Het Libanese drijfzand	137
	Syrië en het Arabisch-Israëliëse conflict	139
	Syrië in Libanon	143
	Het politieke stelsel in Syrië en Libanon	144
	De vruchten van de vrede	147
	Voor eens en altijd afrekenen met de PLO	148
	Een zonderlinge oorlog	151
	Het woelige zuiden	162
	Het laatste actieve front	165
	Libanon en het vredesproces	166

7	MADRID, OSLO, OOST-JERUZALEM?	171
	Gebrek aan vertrouwen, gebrek aan zekerheid	171
	Camp David	173
	Europa, Nederland en het vredesproces	175
	De koude oorlog	176
	De toekomst van de Palestijnse staat	177
	De leider van het Palestijnse volk	181
	Yasser Arafat: tussen het mogelijke en onmogelijke	184
	De Palestijnse vluchtelingen	186
	De risico's van het Oslo-akkoord	188

NOTEN 201

CHRONOLOGIE 209

NAMENREGISTER 215

Dr. N. van Dam spreekt in *De vrede die niet kwam* uitsluitend namens zichzelf. De in dit boek verwoorde opvattingen zijn van strikt persoonlijke aard en vertegenwoordigen niet de opinie van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

De tekst van Nikolaos van Dam is uit een schreefloze letter gezet (zoals hierboven), de tekst van interviewer Jan Keulen uit een schreeffletter.

Verantwoording

Het was op een warme oktoberdag in 1981 dat de straten van West-Beiroet zich plotseling vulden met het geluid van ratelende mitrailleurs. Koos van Dam, toen eerste secretaris van de Nederlandse ambassade, vroeg zich af wat er in vredesnaam aan de hand was. Koos van Dam zat in de auto en was net op weg om zijn kinderen ergens in de stad te gaan afhalen. Toen de eerste salvo's weerklonken was hij, zoals zo velen op dat moment in Beiroet, bezorgd over het uitbreken van weer eens nieuwe gevechten tussen de militieën. Dat gebeurde tenslotte om de haverklap.

Ik had die ochtend met één oog naar de tv gekeken, naar een parade in Cairo ter gelegenheid van de oktober-oorlog acht jaar eerder. Egypte en Syrië hadden in oktober 1973 een verrassingsaanval op Israël ingezet en daarbij, volgens de Egyptische propaganda, een enorme overwinning behaald. Helemaal waar was dat niet want nadat de Arabische legers eerst de overhand hadden was de oorlog na een aantal weken in militair opzicht op een patstelling uitgelopen.

Maar in psychologisch, politiek en diplomatiek opzicht werd de oktober-oorlog door de Egyptenaren als een triomf gezien. De autoriteit en het prestige van president Anwar Sadat namen enorm toe en de confrontatie van 1973 effende de weg, zoals later bleek, voor intensieve onderhandelingen tussen Egypte en Israël, en uiteindelijk voor het Egyptisch-Israëliëse vredesverdrag van 1979.

De parade was een pompeuze, grootse aangelegenheid. Het was oktober 1981 en in Libanon was een burgeroorlog gaande. De gevechten van 1973 en vermeende Arabische overwinningen op Israël leken tot een andere tijd en wereld te behoren. Ik schonk er weinig aan-

dacht aan toen het beeld plotseling wegviel. Beiroet was een drukke standplaats voor een correspondent en ik had die dag nog duizenden andere dingen te doen.

Totdat het schieten begon. Ik ging naar het balkon van mijn kantoor en zag nu ook lange files auto's luid toeterend door de wijk rijden. Leden van islamitische militias, die het in ons stadsdeel van Beiroet voor het zeggen hadden, hingen uit de ramen of waren op het dak van de auto geklommen, druk zwaaiend met hun kalasjnikovs en slogans schreeuwend.

Mijn buurman kwam mijn kantoor binnen. 'Ze zeggen dat Sadat vermoord is,' riep hij ontzet.

Een nieuwsbulletin op Radio Monte Carlo bracht even later de bevestiging. Sadat was inderdaad tijdens de militaire parade doodgeschoten. Kennelijk door een van zijn eigen soldaten – een moslim-extremist, naar later zou blijken.

De moord op de Egyptische president was in bepaalde delen van Libanon aanleiding tot wilde taferelen. In de Palestijnse vluchtelingkampen en wijken van Beiroet die gecontroleerd werden door de 'nationalistische' Libanese militias werd uitzinnig feest gevierd. Sadat werd immers niet als vreedstichter gezien, maar als een verrader.

Terwijl hij in het Westen als een leider met visie werd beschouwd die het Midden-Oosten hoop gaf op een vreedzame toekomst, zagen veel Palestijnen, Libanezen en andere Arabieren hem als een lakei van de Verenigde Staten en Israël.

Hij was niet een leider die hoop gaf maar die met zijn eenzijdige akkoord met Israël, zonder dat de andere Arabische landen en de PLO erbij betrokken waren, alle hoop juist de bodem had ingeslagen: de hoop op een rechtvaardige oplossing van het Arabisch-Israëliësch conflict, hoop op de terugkeer van de Palestijnse vluchtelingen naar hun vaderland en hoop op een Palestijnse staat.

Ik was in de zomer van 1980 in Beiroet aangekomen als correspondent van *de Volkskrant* en een aantal omroepen. Libanon was in de greep van het geweld. In 1975 was een bloedig conflict uitgebroken tussen christelijke militias enerzijds en linkse en islamitische organisaties anderzijds.

De Libanese oorlog had ook een duidelijke Arabisch-Israëliëse dimensie. De PLO beheerste delen van het land, Israël was aanwezig in de zuidelijke grensstreek en zowel de Israëliërs als de Palestijnen steunden verschillende Libanese facties.

In december 1980 werd Koos van Dam benoemd tot eerste secretaris van de Nederlandse ambassade in Beiroet. Als groot kenner van de regio, met name van Syrië, Irak en Libanon, was hij een logisch aanspreekpunt. Zo nu en dan ging ik een kopje Turkse koffie halen in zijn kantoor aan de Kantari-straat of een pilsje bij hem thuis, om 'kaarten te vergelijken' en de vaak dramatische situatie, eufemistisch door de Libanezen 'les événements' genoemd, te bespreken.

Achteraf denk ik dat in het begin ons contact, zoals dat vaker gaat tussen diplomaten en journalisten, in beider belang was. Voor mij was het nuttig hem uit te horen over de Nederlandse en Europese politiek in het Midden-Oosten en over de initiatieven die werden ondernomen om de vrede tussen Israël en Egypte uit te breiden naar de andere Arabische partijen. Sleutelwoord van onze discussies was 'het vredesproces'. En ook toen ging het daarmee niet zo goed.

Er was in de eerste helft van de jaren tachtig een speciale Nederlandse belangstelling voor Libanon. Een Nederlands bataljon was in het zuiden gelegerd in het kader van de VN-vredesmacht UNIFIL. Dit had tot gevolg dat er zeer geregeld politieke missies uit Nederland naar Libanon kwamen en voor het contact met de bezoekende ministers en kamerleden moest ik in eerste instantie bij Koos van Dam zijn.

Voor Koos van Dam was het contact met mij wellicht nuttig omdat het voor een journalist nu eenmaal gemakkelijker is dan voor een diplomaat contacten te onderhouden met, bijvoorbeeld, radicale Palestijnse en Libanese organisaties. Verder hoort Koos van Dam tot het type diplomaat en wetenschapper dat het principe huldigt dat twee meer weten dan één.

We hadden ook gemeen dat we moesten rapporteren, hij aan het ministerie in Den Haag, ik aan het grotere publiek van krantenlezers en radioluisteraars.

Het Midden-Oosten wordt vaak geassocieerd met geweld, politiek extremisme, religieus fanatisme en gebrek aan rationaliteit. De poli-

tieke situatie is complex en grillig. De *manier* van politiek bedrijven verschilt hemelsbreed van die in Noordwest-Europa.

Als journalist werd ik in Beiroet keihard geconfronteerd met het fenomeen dat de publieke opinie thuis vooral interesse had in Israël. Voor de Arabische wereld was eigenlijk alleen belangstelling voor zover het op de een of andere manier Israël raakte: de Palestijnen die hetzelfde heilige land als de joden claimden als hun vaderland, radicale Arabische regimes die Israël wilden vernietigen, het vredesproces enzovoort.

Voor de Arabische wereld zélf bestond in feite weinig interesse. Er was, merkte ik, ook geen Nederlandse traditie om vanuit de Arabische wereld verslag te doen. De media van andere Europese landen hadden al tientallen jaren correspondenten die vanuit Beiroet of Cairo over de Arabische politiek, economie en cultuur berichtten. De Nederlandse media versloegen het Midden-Oosten echter vooral met correspondenten in Israël.

In de Arabische wereld zelf bestond wantrouwen ten opzichte van de Nederlandse journalistiek. In Libanon werd ik er in de jaren tachtig dagelijks mee geconfronteerd. Een Nederlandse journalist zal wel pro-Israëliësch zijn, was de redenering. Zelfs in de jaren negentig, nu Nederland een heel wat genuanceerder standpunt inneemt, moet ik in Jordanië en de Palestijnse gebieden nog heel wat vragen beantwoorden over onze speciale vriendschap met Israël.

Het Midden-Oosten is een moeilijk gebied om onbevangen, rationeel en met open vizier journalistiek te bedrijven. Het Israëlisch-Arabische conflict, dat nu zo'n eeuw oud is, polariseert de verhoudingen: je bent vriend of vijand. Het valt moeilijk uit te leggen dat je eigenlijk vooral komt kijken naar wat er, simpelweg, daadwerkelijk gebeurt en wat de emoties en drijfveren zijn van de protagonisten.

Als Nederlands diplomaat had Koos van Dam zo zijn eigen problemen in Beiroet. Den Haag erkende op dat moment de PLO nog niet. Maar de PLO was wel een van de belangrijkste 'spelers' in Libanon en het Midden-Oosten. Om goed verslag te doen ontkwam je eigenlijk niet aan contacten met de PLO. Aan de andere kant hoorde je als vertegenwoordiger van de Nederlandse overheid die contacten juist niet

te hebben. Het dilemma was alleen oplosbaar door de regels soms te overtreden...

Koos van Dam was verder gevormd als politicoloog en arabist en ik leerde hem kennen als een typisch rationeel denker, soms meer een wetenschapper dan een diplomaat. Zijn studie *The Struggle for Power in Syria*,¹ over het regime van Hafez al-Assad, wordt door vriend en vijand geprezen vanwege de hoge graad van precisie en gedetailleerde gegevens over de machtsverhoudingen in het hedendaagse Syrië.

Koos van Dam, die in 1975 bij het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag ging werken als deskundige op het gebied van de Arabische wereld, kreeg binnen het ambtelijk apparaat onvermijdelijk te maken met de emoties en irrationele reacties die het Midden-Oosten nu eenmaal lijkt te moeten oproepen. Ik vermoed dat hij gaandeweg de jaren tachtig, toen het Europese en Nederlandse beleid ten opzichte van de regio evenwichtiger werd, lekkerder in zijn diplomatieke vel is gaan zitten.

Na zijn periode in Libanon, waar hij in 1983 vertrok, leidde hij eerst twee jaar de ambassade in Libië als tijdelijk zaakgelastigde en was hij vervolgens drie jaar sous-chef van de Directie Afrika en Midden-Oosten van het ministerie in Den Haag. In 1988 werd Koos van Dam als Nederlands jongste ambassadeur benoemd in Irak, net op tijd om het einde van de Iraaks-Iraanse oorlog mee te maken en de Iraakse invasie in Koeweit.

De bezetting van Koeweit in 1990 en Operation Desert Storm waarbij een door de Verenigde Staten geleide alliantie de Iraakse troepen uit het olierijke Golfstaatje verjoeg, leidde uiteindelijk tot het einde van Nederlands diplomatieke aanwezigheid in Bagdad.

Koos van Dam kreeg plotseling landelijke bekendheid doordat in verband met de Koeweit-crisis een grote groep Nederlanders gegijzeld werd door het regime van Saddam Hussein. Als Nederlands ambassadeur in Irak verscheen hij frequent in de tv-journaals om informatie te geven over het lot van de gijzelaars.

In 1991 vertrok Koos van Dam als ambassadeur naar Cairo en het was daar dat ik hem weer veelvuldig zag. De vredesconferentie in Madrid en de handdruk later tussen Yasser Arafat en Yitzhak Rabin

in Washington brachten hoop. Zou de vrede dan toch komen in het Midden-Oosten?

Koos van Dam had en heeft grote bewondering voor de rol van Egypte in het vredesproces, voor de strategie van de kleine stapjes. In 1981 had hij de feestvreugde in Libanon na de dood van Sadat wel begrepen, maar absoluut niet gedeeld. Er is geen andere optie dan vrede, dan een historisch compromis, al doet dat het rechtvaardigheidsgevoel van velen in de regio ook geweld aan. Als Nederland en Europa bij dat compromis een handje zouden kunnen helpen, des te beter.

Na meer dan vijf jaar Cairo werd Koos van Dam in de zomer van 1996 ambassadeur in Ankara, Turkije. Voor het eerst sinds lange tijd bevond hij zich, in professioneel en geografisch opzicht, *buiten* de Arabische wereld.

Het was tijd de balans op te maken over het vredesproces: het Israëliësch, Palestijns en Arabisch nationalisme en de rol van de media en de diplomatie. Waarom bestaat er in het Midden-Oosten zo weinig democratie, waarom kunnen de conflicten niet beheerst worden, wat is de rol van godsdienst, besef van identiteit en traditie?

Haast belangrijker nog was onze gezamenlijke constatering dat er veel cliché-denken bestaat, niet alleen over het Israëliësch-Arabische conflict maar over de Arabische wereld in het algemeen. Hoe komt men eigenlijk aan zijn sympathieën, antipathieën en ideeën?

In de perceptie van veel Arabieren in 1981 was Sadat een verrader. Maar hoe wordt Sadat nú gezien in het Midden-Oosten en wat is er over van zijn politieke nalatenschap? En hoe zien wij in het Westen Arabische leiders als Yasser Arafat, Saddam Hussein en Hafez al-Assad?

In 1997 hadden Koos van Dam en ik een serie gesprekken over bovenstaande thema's. Na de eerste interviewmarathon in Ankara hadden we nog veelvuldig contact, via e-mail en telefoon, om de teksten aan te vullen en te preciseren.

De volgende hoofdstukken hebben niet de pretentie meer te zijn dan een aantal reflecties, sommige heel politiek andere meer per-

soonlijk, op het Arabisch-Israëliisch conflict en de situatie in Syrië, Libanon en Irak.

Tijdens ons gesprek in Ankara waren Israël en de PLO bezig te onderhandelen over de status van de stad Hebron op de Westelijke Jordaanoever. Zo nu en dan onderbraken we ons interview om even naar de BBC te kijken voor het laatste nieuws over de moeizame onderhandelingen, waarbij ook de Amerikanen intensief betrokken waren.

Uiteindelijk werd een akkoord bereikt waarbij de joodse kolonisten in Hebron mochten blijven en de Palestijnse Autoriteit zeggenschap kreeg over tachtig procent van de stad. De overeenkomst verdiende zeker geen schoonheidsprijs en veroorzaakte veel ontevredenheid, vooral bij de Palestijnse inwoners van Hebron en het rechtse kamp in Israël.

Maar er leek in ieder geval weer een mijlpaal te zijn bereikt in het vredesproces. Na sluiting van het Hebron-akkoord is er in de loop van 1997 geen vooruitgang meer geboekt tussen Israëli's en Palestijnen. De crisissfeer is toegenomen en er heerst, zowel aan Israëliische als aan Arabische kant, grote ongerustheid over nieuwe confrontaties.

Terwijl 1997 vorderde en dit boek geschreven werd drong zich steeds meer het idee op dat het vredesproces wel eens zou kunnen mislukken. Er zijn geen Arabische landen bekend die op het punt staan in de voetsporen van Egypte en Jordanië te treden en een vredesverdrag met Israël willen sluiten. De onderhandelingen op het Palestijnse, Syrische en Libanese 'spoor' zijn grotendeels vast gelopen.

Het conflict tussen Israël en de Arabieren, dat aan het einde van de negentiende eeuw begon, lijkt nog lang niet uitgewoed. Dit is het verhaal van de vrede die niet kwam...

Jan Keulen

Ankara – Amman,

januari 1997 – februari 1998

— |

| —

— |

| —

I

De wortels van het conflict

— HONDERD JAAR CONFLICT —

Op mijn eerste journalistieke reis naar Beiroet ontmoette ik een functionaris van de PLO die, tot mijn verbazing, niet het verplichte praatje hield over het onrecht dat de Palestijnen was aangedaan door de Israëli's. Munir Shafiq, een bedachtzame man die in 1980 aan het hoofd stond van het departement van Planning van de PLO, hield een heel ander verhaal.

Hij weet de problemen van het Midden-Oosten, waaronder die van de Palestijnen, aan de wanorde die in de regio was ontstaan na het verdwijnen van het Ottomaanse rijk. Eeuwenlang was het gebied waar nu Egypte, Israël, de Palestijnse gebieden, Jordanië, Syrië, Libanon en Irak liggen, bestuurd door de sultan in Istanbul. Dat wil zeggen, in naam bestuurd door de sultan, want lokale notabelen en gouverneurs hadden vaak de werkelijke macht in handen.

In de negentiende eeuw verschenen de Europese grootmachten, met name Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland, op het toneel in het Midden-Oosten. De 'zieke man van Europa', zoals het Ottomaanse rijk werd aangeduid (er werd kennelijk van uitgegaan dat Turkije bij Europa hoorde), was niet meer in staat het onmetelijke rijk dat zich uitstrekte van Algerije tot de Balkan onder controle te houden.

'Dat hele verhaal van die *zieke man* was een voorwendsel om de koloniale aspiraties van de Britten en de Fransen te rechtvaardigen,' lees ik in de vergeelde aantekeningen van het gesprek met Munir Shafiq. Volgens Shafiq hadden de Europese grootmachten met opzet in de negentiende eeuw sterke leiders als Mohammed Ali, de onder-

koning in Egypte die het Ottomaanse rijk wilde moderniseren, tegen-
gewerkt.

‘Europa wilde het Ottomaanse rijk juist verzwakken, ze wilden de
fundamenten van onze maatschappij vernielen.’ Shafiq vergeleek de
ondergang van het Ottomaanse rijk, waarbij volgens hem Europa
meer dan een handje had geholpen, met het vernietigen van het Inca-
rijk in Peru, het verdwijnen van de Azteken in Mexico en de verove-
ring van het Indiase subcontinent.

Of Shafiq nu gelijk had of niet, zijn stellingen waren populair. In
gesprekken met politieke activisten in het Midden-Oosten ging het
telkens weer over de geschiedenis van de afgelopen eeuw die, voor de
Arabische bevolking van het gebied, zo’n ongelukkige wending had
genomen.

De doodsteek voor het Ottomaanse rijk kwam toen het besloot de
kant van Duitsland te kiezen in de Eerste Wereldoorlog. Daarmee
raakte Istanbul openlijk in conflict met de geallieerden, waaronder de
Britten. Londen had zo zijn eigen ideeën over de toekomst van het
strategisch zo belangrijke Midden-Oosten. De ‘nieuwe orde’ in de
regio die de Britten voor ogen stond leed echter aan contradicties
waarvan de gevolgen vandaag de dag nog worden gevoeld.

Aan de ene kant steunde Groot-Brittannië de Arabische nationalis-
ten in het Ottomaanse rijk die voor Arabische onafhankelijkheid
vochten. Het Foreign Office beloofde met name aan sjarif Hussein
van Mekka, de overgrootvader van de Jordaanse koning Hussein, dat
het de stichting van een onafhankelijk Arabisch koninkrijk zou steu-
nen.

Tegelijkertijd sloot Groot-Brittannië in 1916 een geheim verdrag
met Frankrijk, het Sykes-Picot verdrag. In dit akkoord werden de
Ottomaanse Arabische provincies tussen de Middellandse Zee en de
Perzische Golf verdeeld in een Britse en Franse invloedssfeer. Deze
deal lag ten grondslag aan het mandaat dat de Volkerenbond na de
Eerste Wereldoorlog gaf aan Groot-Brittannië om Irak, Transjordanië
en Palestina te besturen. Syrië en Libanon kwamen na 1918 onder
Frans bestuur.

In 1917 schreef de Britse minister van Buitenlandse Zaken Arthur

Balfour een brief aan de joodse voorman lord Rothschild, waarin steun werd uitgesproken voor het idee een 'joods nationaal tehuis' te stichten in Palestina. Deze Balfour-declaration is een van de volkenrechtelijke peilers van de stichting, meer dan dertig jaar later, van de staat Israël.

Het spreekt vanzelf dat de Arabische nationalistten zich verraden voelden. In plaats van stabiliteit bracht de Brits/Franse overheersing in het Midden-Oosten chaos, militaire bezetting en economische uitbuiting. Door immigratie naar Palestina toe te staan veranderde ook de demografische samenstelling van de bevolking. Sykes-Picot en Balfour worden nog steeds door veel Syriërs, Libanezen, Palestijnen, Jordaniërs en Iraki's als symbolen gezien van het kwaad dat het Westen hen aandeed.¹

Tijdens het Britse mandaat nam het aantal joodse inwoners van Palestina dramatisch toe. Terwijl in 1917 de 85.000 joden nog een kleine minderheid vormden ten opzichte van de 690.000 Arabische Palestijnen, was in 1939 hun aantal gegroeid tot 429.000 tegenover 1,2 miljoen Palestijnen.

Vanaf het allereerste begin verzetten de lokale Arabieren zich tegen het streven van de zionistische beweging² een joodse staat te stichten in Palestina als reactie op het anti-semitisme en de discriminatie die ze al generaties lang in Europa ondervonden.

In 1901 kwam het voor het eerst tot gewelddadigheden tussen lokale boeren en joodse settlers. Arabische pachters verzetten zich tegen de verkoop door een grootgrondbezitter in Beiroet van landerijen in de buurt van Tiberias aan de joodse nieuwkomers.

Het ging in die tijd vooral om verzet tegen het verlies van land. Er was op dat moment nog nauwelijks sprake van een Palestijns nationalisme dat tegenover het joodse nationalisme stond. Het idee van een Palestijns-Arabische staat bestond eigenlijk nog niet, de lokale bevolking kwam vooral voor de eigen belangen op.

Het Arabisch nationalisme dat vanaf het einde van de negentiende eeuw groeide in de hele regio, inclusief Palestina, was in eerste instantie vooral tegen het Ottomaanse rijk gericht en later tegen het Britse en Franse kolonialisme.

Pas in 1936-1939, toen een anti-Britse en anti-zionistische opstand plaatsvond in Palestina, was er sprake van pan-Arabische bemoeienis met de Palestijnse kwestie. Arabische nationalistes in Syrië, Libanon, Transjordanië en Irak steunden de eerste *intifada* tegen de joodse immigratie en het Brits bestuur dat de deuren voor de nieuwkomers van buiten de regio had geopend. Toch was het verzet van de Arabische inwoners van Palestina in essentie een boerenopstand en niet ideologisch gemotiveerd.

In 1947 werd in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een resolutie aangenomen waarin de aanbeveling werd gedaan om Palestina te verdelen in twee onafhankelijke staten: een joodse en een Arabische. De zionistische beweging accepteerde het plan terwijl de Arabische landen en de Palestijnen de resolutie verwierpen. Direct nadat de Britten zich in mei 1948 hadden teruggetrokken uit Palestina brak de eerste Arabisch-Israëliische oorlog uit.

De legers van Libanon, Syrië, Irak en Egypte en de Palestijnse guerrillastrijders werden smadelijk verslagen. Israël nam tijdens haar 'onafhankelijkheidsoorlog' zoveel mogelijk land in bezit. De nieuwe joodse staat werd groter dan in het VN-delingsplan van 1947 was voorzien: delen van onder meer Galilea en de Negev werden door Israël geannexeerd.

Van de Arabische legers had alleen het door de Britten goed getrainde Transjordaanse Arabisch Legioen werkelijk enig succes. Transjordanië bezette de Westelijke Jordaanoever, inclusief Oost-Jeruzalem, en annexeerde het gebied in 1950.

Egypte wist de Gazastrook te bezetten, terwijl Syrië er in slaagde om een smalle strook langs de oostoever van het Meer van Tiberias te veroveren dat tot het oorspronkelijke maandaatgebied van Palestina behoorde.

Voor Israël was 1948 het jaar van de grote overwinning, voor de Arabische bewoners van Palestina was sprake van *al-Nakba*, de ramp. Volgens de statistieken van de Verenigde Naties zochten 726.000 Palestijnse vluchtelingen hun toevlucht in de omliggende landen; 32.000 werden ontheemden in eigen land. 418 Arabische dorpen en gehuchten werden van de kaart geveegd en ontvolkt, direct of indi-

rect, als gevolg van Israëlische militaire activiteiten.

De Palestijnen waren verslagen, verspreid en hadden hun land verloren. Terwijl velen al in 1948-1949 tevergeefs trachtten terug te keren, werden pas geleidelijk aan concrete plannen gemaakt om Palestina te bevrijden, goedschiks of kwaadschiks. Het zou nog haast twintig jaar duren voordat de wereld kennismaakte met het Palestijns nationalisme.

Israël was geboren in een oorlog tegen de Arabische wereld. Het was een natie die, als zij geen gewapende strijd had gevoerd en bleef voeren, zeker ten onder zou gaan. Een halve eeuw en vijf Arabisch-Israëlische oorlogen later is er nog steeds geen vrede en zijn de wonden nog niet geheeld.

Palestijns en Arabisch nationalisme

‘Toen Israël in 1948 ontstond zagen de net onafhankelijke Arabische staten in de jonge joodse staat hun belangrijkste vijand. De Arabische landen zagen Israël als een vreemde eend in de bijt, als een soort kankergezwell in hun midden, een splinter in het hart van de Arabische natie. Al deze termen waren toen in zwang. In Irak heb ik zelfs wel eens het beeld horen gebruiken van een hand die vijf vingers heeft. Je kunt er een zesde vinger aan naaien, maar hij valt er altijd weer af, want een hand met zes vingers is onnatuurlijk.

Terwijl het Arabisme in deze periode hoogtij vierde, was er nog nauwelijks sprake van een Palestijns nationalisme. Het was er wel, maar heel vaag. De PLO is pas in 1964 opgericht. Een eigen *Palestijnse* organisatie, onafhankelijk van of naast organisaties van de Arabische staten, ontstond pas in een laat stadium. Het conflict tussen de Palestijnen en de zionistische beweging en Israël was toen al tientallen jaren gaande.

Ik heb van diverse Palestijnen gehoord dat ze voor 1967, toen ze nog onder Jordaanse heerschappij leefden op de Westelijke Jordaanoever, zich “Arabier” voelden, niet zozeer “Palestijn”. Ze dachten veel minder of helemaal niet in termen van “Palestijn-zijn”. Ze hoopten dat de nationalistische Arabische regimes hun problemen met Israël op zouden lossen.

De Palestijnse nationale identiteit heeft zich pas later ontwikkeld. Misschien kun je dat zien als gevolg van het falen van de Arabisch-nationalistische beweging om een oplossing te vinden voor het conflict met Israël.

Oorspronkelijk was het in de eerste plaats een *Arabisch-Israëliisch* conflict.

De Palestijnen kapselden zich in eerste instantie volledig in binnen de Arabische nationalistische beweging. Ze dachten, niet helemaal onlogisch, dat ze binnen die beweging sterker stonden. Landen als Egypte, Syrië en Jordanië wierpen zich op als beschermheren van de Palestijns-Arabische zaak. Een deel van het Arabische vaderland was immers bezet?

Die bescherming door de Arabische regimes van de Palestijnse zaak liep op niets uit. De Arabische landen werkten niet samen en ze speelden Israël in de kaart door conflicten aan te gaan waar ze totaal niet klaar voor waren.

In de jaren vijftig en zestig was de sfeer in de Arabische wereld heel anti-westers. Dit had weer tot gevolg dat men in het Westen de Arabieren vaak als vijanden zag. Dat hielp natuurlijk niet voor een goed begrip van het Arabisch-Israëliische conflict. Israël was, in deze context, een natuurlijke bondgenoot van het Westen.

De Egyptische president Nasser, die het Suezkanaal nationaliseerde in 1956, wist het nationalisme en anti-imperialisme te combineren. Hij verwierf een enorme populariteit in de Arabische wereld. Geen enkele Arabische leider na hem is ooit weer zo populair geworden.

Maar in het Westen vond men Nasser gevaarlijk. Men zag hem als een leider die onze belangen ondermijnde en een bedreiging vormde voor onze positie in het Midden-Oosten. Israël kon de westerse belangen in zekere zin beschermen door een tegenwicht tegen Nasser te bieden, zo was de gedachte.

Nasser klopte trouwens ook in het Westen aan om hulp, maar wij wilden hem geen wapens verkopen. Hij ging vervolgens naar het Oostblok en in 1955 werd de befaamde Tsjechische wapendeal gesloten. Daarmee werd hij vanuit westerse optiek nog gevaarlijker, want nu kon hij worden gezien als een bondgenoot van de communisten.

Er wordt in dit verband wel betoogd dat alles heel anders had kunnen lopen wanneer het Westen Nassers Egypte op dit cruciale moment maar voor zich had kunnen winnen en weten te behouden door hem wel wapens te verkopen. Hij zou dan uiteindelijk ook geen bondgenootschap hebben gesloten met de landen van het Oostblok en het Arabisch-Israëliisch conflict zou niet zozeer zijn gepolariseerd tussen de Sovjet-Unie en het Westen.

Ik denk dat deze redenering maar zeer ten dele juist is. Het is waar dat de ervaring van de afgelopen twintig jaar heeft uitgewezen dat Egypte en Israël tegelijkertijd bondgenoten kunnen zijn van het Westen inclusief de Verenigde Staten, en dat zij van dezelfde westerse partijen wapens kunnen ontvangen. Maar dit is alleen mogelijk geweest doordat het Egypte van Sadat en Mubarak vrede met Israël nastreefde en het daarbij nooit de anti-westerse en anti-imperialistische positie heeft ingenomen zoals destijds Nasser.

De tijden waren gewoon drastisch veranderd. Zij het dat één ding altijd hetzelfde is gebleven, namelijk dat wanneer het er werkelijk op aan kwam, Israël altijd door het Westen zou worden gesteund en verdedigd en dat een land als Egypte hiervoor moest wijken. Vanuit dat perspectief had het anti-kolonialistische en anti-imperialistische Egypte van Nasser nooit een bondgenoot van het Westen kunnen zijn.

Nasser werd op handen gedragen door de Arabische publieke opinie, omdat hij zich zo anti-westers en anti-Israëliësch opstelde en zich door niemand de wet liet voorschrijven. Maar zijn leiderschap had rampzalige gevolgen. Het is natuurlijk allemaal als-als, maar als Syrië en Egypte het in 1967 wat rustiger aan hadden gedaan, als ze wat meer *low profile* waren gebleven, dan denk ik niet dat de juni-oorlog zo snel was uitgebroken.

Nu werd het ene na het andere voorwendsel aan Israël verschaft. Nasser sloot in 1967 de Golf van Aqaba zodat de Israëlische havenstad Eilat werd geïsoleerd. Hij vroeg verder om terugtrekking van de VN-vredestroepen uit de Sinaï. Al met al was dat genoeg voor Israël om een zogenaamde *pre-emptive strike* uit te voeren en die gebieden te bezetten waarover nu wordt onderhandeld: de Westelijke Jordaanoever, de Gazastrook en de Golan.³

Er waren in de jaren vijftig ook Arabische regimes, zoals de monarchieën in Irak en Jordanië, die goede banden hadden met het Westen. Ook in deze conservatieve Arabische landen bestond veel steun voor de Palestijnse zaak. Maar de pro-westerse Arabische regimes waren vooral bezorgd voor hun eigen welzijn en overleven en waren in diepgaande conflicten gewikkeld met de meer radicale regimes.

Die tweespalt heeft de Arabische wereld lang parten gespeeld. De nationalistische en socialistische regimes zagen de conservatieve regeringen als handlangers van het Westen. Deze regimes werden inderdaad door het

Westen ondersteund. Andersom zag een land als Jordanië het als een bedreiging toen de radicale landen Egypte en Syrië zich in 1958 verenigden in de Verenigde Arabische Republiek.

Koning Hussein voelde zich des te meer in het nauw gedreven doordat, in hetzelfde jaar 1958, in Irak een staatsgreep werd gepleegd. De Hasjemitische monarchie in Irak werd omvergeworpen en de nationalist Qasim kwam aan de macht.

In hetzelfde jaar vond in Libanon een burgeroorlog plaats tussen Arabisch-nationalistische krachten en traditionele groeperingen onder leiding van de maronitische president Camille Chamoun. Chamoun riep de Amerikanen te hulp om aan de bedreiging van de Arabische nationalisten het hoofd te kunnen bieden.

De monarchieën liepen gevaar en werden gesteund door het Westen. Toch spraken ze, wat betreft de Palestijnse kwestie, niet automatisch de taal van het Westen. Neem Jordanië, waar het koningshuis en de bevolking zó vervlochten zijn met het Israëliisch-Palestijnse conflict en waar meer dan de helft van de bevolking van Palestijnse oorsprong is. Jordanië heeft zich bijna altijd opgeworpen als verdediger van de Palestijnse zaak.

Hetzelfde geldt voor Saudi-Arabië. Je hebt hier een bewind dat aan de ene kant heel principieel is als het gaat om het Arabisch-Israëliische conflict en om steun aan de Palestijnen, en aan de andere kant, uit noodzaak, ook heel nauwe banden heeft met Washington. Maar als het gaat om de gevoelens denk ik dat ze in Saudi-Arabië uiterst kritisch staan ten opzichte van de Verenigde Staten. Dat is wederzijds bekend.

Veel van die conservatieve regimes waren pro-westers tegen wil en dank. Het was een soort compromis tussen overleven en het handhaven van hun ideologie.

Etiketten zijn vaak heel clichématig. Er wordt gezegd: een regering is pro-westers. Maar je moet het nuanceren. Het gaat altijd om authentieke regimes die door de omstandigheden zijn gedwongen bepaalde banden aan te gaan.

Je kunt koning Hussein moeilijk pro-Amerikaans noemen, ook al heeft hij zulke sterke banden met het Westen. Zijn standpunten over het Arabisch-Israëliische conflict zijn zeker niet dezelfde als de Amerikaanse opvattingen.

De PLO werd in 1964 opgericht onder de pan-Arabische paraplu, als een instrument van de Arabische Liga. Zijn eerste voorzitter, Ahmed Shuqairi, was een beschermeling van Nasser.

De Arabische natie was, in de optiek van het Arabisch nationalisme, opgesplitst door de westerse mogendheden. De mandaatgebieden Syrië, Irak, Libanon, Transjordanië en Palestina waren in het leven geroepen door buitenlandse machten. De ideale oplossing leek om een groot Arabisch geheel te maken van al die als kunstmatig geziene entiteiten.

Vanuit die optiek kwam iedere beweging die streefde naar een natie-staat in een kleiner gebied, bijvoorbeeld in alleen maar Palestina, in botsing met het Arabisch nationalisme. Het Palestijns nationalisme werd in strijd gezien met het ideaal van een verenigde Arabische wereld.

Arabische nationalistische regimes, zoals het Syrische en Iraakse, plaatsen het Palestijns probleem in een pan-Arabisch kader. Ze richtten organisaties op voor de bevrijding van Palestina die voor alles *Arabisch* moesten zijn. In Irak werd bijvoorbeeld het Arabisch Bevrijdings Front opgericht en in Syrië al-Saiqa. De leden van deze organisaties moesten gerekruteerd worden in alle Arabische landen. In de praktijk waren deze organisaties echter overwegend Palestijns.

De ideologische achtergrond was dat als de Arabieren Palestina gingen bevrijden, met het doel om de Arabische eenheid te bereiken, zij dat moesten doen met een pan-Arabisch instrument. Dat is natuurlijk allemaal Arabisch nationalistische ideologie.

Het was een idealisme dat lange tijd verhinderde dat het Palestijns nationalisme zich onafhankelijk kon ontwikkelen, te meer omdat de Palestijnen niet beschikten over een eigen staat en andere Arabische landen als basis moesten gebruiken. Eigenlijk is het pas na 1 januari 1965, toen Fatah⁴ zijn eerste gewapende actie ondernam,⁵ dat het Palestijnse nationalisme daadwerkelijk vaste vorm kreeg.⁷

— DE JUNI-OORLOG —

‘Wat zou Nederland doen als een ander land het zou verhinderen gebruik te maken van de haven van Rotterdam?’ Voor toeristengids Ido Heruty, een bebaarde veertiger uit Ma’ale Ephraim, is het een

retorische vraag. 'Het zou een reden voor oorlog zijn. Nederland zou niet langer kunnen functioneren.'

We kijken uit over de groene akkers van de vallei. Heruty houdt van zijn beroep: het rondleiden van binnen- en buitenlandse toeristen door het bijbelse land. Hij kent alle archeologische vindplaatsen en is dol op anekdotes. Aan de overkant van de rivier ligt Jordanië; heel in de verte moet de Jordaanse stad Salt ergens liggen. Ido Heruty, zijn vrouw en kinderen zijn gelukkig in Ma'ale Ephraim, het administratieve centrum van 25 joodse nederzettingen in de Jordaanvallei.

Voor Heruty is het verhaal simpel. In 1967 sloot de Egyptische president Nasser, net als in 1956, de Straat van Tiran voor scheepvaart van en naar Eilat. Toen hij ook nog de VN-troepen in de Sinaï opdracht gaf te vertrekken was de boodschap duidelijk: Egypte en de andere Arabische landen stonden op het punt Israël aan te vallen en te vernietigen.

Om het gevaar af te wenden, zegt Heruty, 'had Israël geen keus om als eerste aan te vallen'.

De rest is geschiedenis. Israël bracht de legers van Egypte, Jordanië en Syrië een vernietigende nederlaag toe. In zes dagen veroverde Israël de Gazastrook, de Sinaï, de Westelijke Jordaanoever inclusief het oude gedeelte van Jeruzalem en de Golan: een territorium duidelijk veel groter dan het oorspronkelijke Israëlische grondgebied. 'Daarom zitten wij nu hier in de Jordaanvallei.'

Heruty herinnert zich de juni-oorlog met trots. Niet alleen was er sprake van een overweldigende militaire overwinning, maar de wereld stond als één man achter Israël. Over de Vietnam-oorlog, die in dezelfde tijd woedde, waren de meningen in het Westen verdeeld, maar over de slechte bedoelingen die de Arabische wereld met Israël had was iedereen het eens. De nakomelingen van de Holocaust-generatie liepen opnieuw gevaar. De strijd werd voorgesteld als een moderne versie van David tegen Goliath.

Dat later geschiedschrijvers erop wezen dat Israël in 1967 juist uit was op een militaire confrontatie met de Arabische buurlanden en als het ware zat te wachten op een casus belli wil er bij Heruty niet in. Ook het feit dat het militaire gevaar dat van de Syrische militaire posities op de Golan-hoogte uitging schromelijk overdreven werd en

dat er in feite sprake was van jarenlange *Israëlische* provocaties langs de Israëliisch-Syrische demarcatielijn, gelooft de settler-toeristengids niet.

Hij is met zijn gezin naar het idyllisch gelegen Ma'ale Ephraim gekomen om Israël te helpen verdedigen. Voor hem staat het vast dat Israël de in 1967 veroverde Jordaanvallei nooit zal opgeven, want het gebied is 'onmisbaar voor de verdediging van ons land'.

'Land voor vrede als één van de principes van het vredesproces?' Heruty lacht kort en begint dan te vertellen over de infiltraties van Palestijnse commando's vanuit Jordanië in de jaren zestig. 'De terroristen willen nog steeds Israël vernietigen. Kijk maar naar de aanslagen van Hamas. Als we dit gebied teruggeven zal de staat Israël grenzen hebben die niet te verdedigen zijn. De Jordaanvallei is onontbeerlijk voor onze verdediging.'⁶

De omslag van 1967

'De grote omslag kwam in 1967 toen Egypte, Syrië en Jordanië de juni-oorlog verloren van Israël. De Westelijke Jordaanoever, de Gazastrook, de Golan en Sinaï werden bezet. Israël had nu het hele vroegere Britse mandaatgebied Palestina in handen.

Het heeft nog jaren geduurd voordat de Arabische wereld over die schok heen was en de nieuwe realiteit onder ogen wilde zien. Uiteindelijk kwam men, niet op gevoelsmatige maar op puur realistische gronden, tot de overtuiging dat men met Israël tot een vergelijk moest komen.

Wat betreft de Palestijnen: zij beseften dat ze niet voldoende op de Arabische landen konden rekenen en dat ze zélf voor hun zaak moesten opkomen. Aan de andere kant konden ze ook niet zónder de Arabische regimes, want ze moesten ergens verblijven. Het feit dat ze afhankelijk bleven van deze regimes was een enorm dilemma voor de Palestijnse verzetsorganisaties. Hun activiteiten ondermijnden het staatsgezag van gastlanden als Libanon en Jordanië.

In Jordanië leidden Palestijnse guerrilla-activiteiten tussen 1967 en 1970 tot een burgeroorlog. In die oorlog, tijdens de beruchte Zwarte September van 1970, ging het er in feite om of koning Hussein al dan niet kon uitma-

ken wat er gebeurde vanaf Jordaans grondgebied. De Palestijnse organisaties vormden een gevaar voor de Jordaanse monarchie. Het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina (PFLP) van George Habash⁷ predikte bijvoorbeeld dat de bevrijding van Palestina via Amman liep. Het eind van het liedje was dat de Palestijnse strijders verdreven werden uit Jordanië en zich in Libanon vestigden.

Het feit dat Jordanië in eerste instantie de Palestijnse *fedajien* moest gedogen, geeft overigens aan dat er ook een periode was dat het Jordaanse bewind de anti-Israëlische gevoelens niet kon of wilde negeren. De Jordaniërs stonden uiterst sympathiek ten opzichte van de Palestijnse zaak, ze vereenzelvigden zich helemaal met Palestina. Toen ik aan het begin van de jaren zestig de Arabische wereld voor het eerst bezocht, zag ik in Jordanië de meest pro-Palestijnse uitingen.

Het enige land waar de Palestijnse strijders uiteindelijk nog bewegingsvrijheid hadden was Libanon. Het staatsgezag in Libanon was volledig ondermijnd door een binnenlandse machtsstrijd en de voortdurende inmenging van andere Arabische landen in Libanese aangelegenheden.

In 1969 werd het Cairo-akkoord gesloten tussen Libanon en de PLO. Volgens dit verdrag stond de regering in Beiroet toe dat de Palestijnen mochten opereren vanuit bepaalde gebieden in Zuid-Libanon. In feite ging de Palestijnse strijd ten koste van de soevereiniteit van een ander Arabisch land: van Libanon. Het gevolg is dat Zuid-Libanon inmiddels al zo'n twintig jaar door Israël bezet is.

Syrië stond de Palestijnen niet toe direct vanaf Syrisch grondgebied te opereren – heel verstandig vanuit Syrisch oogpunt, want het zou directe repercussies hebben gehad voor Syrië zelf. Syrië gedroeg zich niet anders dan de meeste andere Arabische landen die de Palestijnen meestal niet toelieten te opereren tegen Israël, omdat dat de veiligheid van die landen ondermijnde en omdat het Israëlische aanvallen kon uitlokken. De Palestijnen zaten volledig klem. Syrië zou overigens later de PLO-organisaties wél helpen zich te vestigen in Zuid-Libanon.

In het Westen en Israël werd schamper gereageerd op alle beperkingen die de Palestijnen in de Arabische wereld werden opgelegd. Kijk nou eens, de Arabieren onderdrukken de Palestijnen, mooie vrienden, werd er gezegd. Maar wat was het alternatief? Stel dat Syrië de Palestijnen had toegestaan

te opereren vanaf de Golan, dan had Syrië het op zijn brood gekregen.

In Israël en het Westen werd gezegd: kijk die Arabieren, ze zeggen dat ze één zijn maar ze zijn het helemaal niet. Wat moet je nou met die Palestijnen? Ze moorden elkaar alleen maar uit. De Arabische regimes houden de Palestijnen opzettelijk in de kampen vast. Als ze toch zo nationalistisch zijn kunnen ze die Palestijnen toch opnemen?

Dit is in feite een heel ideologische houding. Men wilde het Palestijnse probleem gewoon afwentelen op de Arabische wereld.

De Israëli's hadden het overigens in het begin nooit over Palestijnen. Ze spraken over Arabieren. In een Israëliisch boek over de minderheden in Israël werd bijvoorbeeld gesproken over "the Arabs in Israel". Er is nog steeds sprake van een Israëliisch gebruik om de Arabische Palestijnen op te splitsen in enerzijds Arabieren, waarmee dan de sunnitische moslims worden bedoeld, en anderzijds druzen en christenen, alsof het hier om verschillende volkeren zou gaan en alsof druzen geen Arabische moslims zouden zijn.⁸

De term "Palestijn" had de connotatie van een aparte nationaliteit in Israël. Van Golda Meir is de uitspraak "Who are the Palestinians?" In de Israëliische versie van de Camp David akkoorden werd nog gesproken over de "Arabieren van Eretz Israël". Pas sinds de jaren negentig wordt er in Israël volop over "Palestijnen" gepraat.

De gedachte was dat als je de Palestijnen maar lang genoeg in de Arabische wereld laat zitten, dat ze het daar dan wel op zouden lossen. Sommige Israëli's huldigden het idee dat Jordanië Palestina was. Dat was overigens meer een kwestie van *wishful thinking*: dan waren zij van het Palestijnse probleem af.⁹

— HET TERRORISME —

Op 13 maart 1996 werd in de Egyptische badplaats Sharm al-Shaikh de "Top van de Vredestichters" gehouden. Het was een merkwaardige bijeenkomst. Regeringsleiders en hooggeplaatste afgevaardigden van grote landen als Rusland, Japan, Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland en van dertien Arabische staten werden door de Amerikaanse

president Clinton opgetrommeld om hun veroordeling uit te spreken over het terrorisme.

De bijeenkomst was haastig georganiseerd en had vooral een demonstratief karakter. Doel was de internationale gemeenschap zijn afschuw te laten uitspreken over de zelfmoordacties van Hamas en de Islamitische Jihad in Jeruzalem en Tel Aviv. In Sharm al-Shaikh bevestigden de belangrijkste politici van de wereld ook nog eens een keer, voor het oog van de tv-camera's, dat het vredesproces in het Midden-Oosten niet mocht mislukken.

Enkele weken later voerde het Israëliëse leger in Libanon een grootscheepse militaire operatie uit tegen Hezbollah. Dagenlang voerden de luchtmacht en de marine bombardementen uit op Zuid-Libanon. Honderdduizenden Libanese burgers waren gedwongen naar het noorden te vluchten.

Dieptepunt van deze Operatie Druiven der Gramschap was de beschieting op 18 april van een positie van UNIFIL, de VN-vredesmacht in Zuid-Libanon, in Qana. Zo'n achthonderd dorpingen hadden hier hun toevlucht gezocht in de veronderstelling dat ze in een gebouw van de VN veilig waren voor artilleriebeschietingen. Dit bleek niet het geval. De VN-post werd geraakt door artillerievuur en meer dan honderd Libanese burgers verloren het leven.

Voor een groot deel van de Arabische publieke opinie stond Qana voor Israëliësch staatsterrorisme. De Nederlandse generaal Franklin van Kappen die namens VN secretaris-generaal Boutros Ghali een onderzoek instelde naar de beschieting van Qana, kwam tot de conclusie dat 'het niet waarschijnlijk was dat technische of procedurele fouten hadden geleid tot het beschieten van het VN-gebouw'. Van Kappen kon echter niet bewijzen dat de beschieting met opzet had plaatsgevonden.

Vanaf het begin heeft het Israëliësch-Arabische conflict geleid tot geweld waar burgers het slachtoffer van werden. Het geweld kwam niet van één kant.

In 1938 voerde de joodse organisatie Irgun terroristische bomaanslagen uit op Arabische markten. Begin juli werden 18 Palestijnen door een bom gedood op de meloenenmarkt in Haifa. Drie weken

later werd er weer een bom geplaatst op dezelfde markt. Slachtoffers: 53 Arabieren en één jood.

Het opblazen van het King David Hotel in Jeruzalem in 1946, dat dienst deed als militair hoofdkwartier van de Britten, was van tevoren goedgekeurd door het zionistische leiderschap. Zo'n 88 personen kwamen bij deze, door de latere premier Menahem Begin geleide, operatie om het leven: meest Britten, maar ook Arabieren en joden.

Bij hun anti-Britse campagne in de jaren veertig schuwden gewapende joodse organisaties als Irgun en Stern geen enkel middel. Er werden moordaanslagen uitgevoerd, de Britse ambassade in Rome werd opgeblazen en er werden 'bombrieven' verstuurd.

De Palestijnse beweging kende zijn eigen terroristische fase, vooral in de jaren zeventig. Organisaties als het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina vonden het volkomen gerechtvaardigd Israëlische vliegtuigen te kapen, ook als daar onschuldige burgers bij om het leven kwamen. Zelfs Amerikaanse, Britse en Zwitserse vliegtuigen werden gekaapt.

In 1972 voerde de Zwarte September-groep, die verbonden was met Arafats Fatah-organisatie, een dramatische actie uit tijdens de Olympische Spelen in München. Negen Israëlische atleten werden gekidnapt. Bij een poging van de Duitse politie de Israëli's te bevrijden kwamen ze allemaal om het leven. Vijf van de acht Palestijnse terroristen werden ook gedood.

Niemand luistert naar ons

'De Palestijnen zaten volledig vast en konden geen enkele kant uit. Ze waren enorm gefrustreerd. Vanaf Arabisch grondgebied konden ze eigenlijk niets doen. De publieke opinie in de wereld had nauwelijks oog voor het Palestijnse drama.

Het kapen van vliegtuigen en het vermoorden van de Israëlische atleten in München in 1972 zou kunnen worden geïnterpreteerd als een wanhopige manifestatie: niemand luistert naar ons. Ze dachten misschien dat ze door terreur aandacht konden krijgen voor hun zaak. Daar zijn ze in München ook ruimschoots in geslaagd, want zo ongeveer de hele wereld was aan de

televisie gekluisterd om de Olympische Spelen te volgen en werd daardoor getuige van dit drama – een grotere kijkdichtheid was niet mogelijk geweest.

Het kijkplezier van miljoenen mensen werd dagenlang vergald door de gijzelname van de Israëlische sportlieden. Deze vorm van aandacht deed de Palestijnse zaak in de westerse publieke opinie dan ook eerder kwaad dan goed. De Palestijnen werden door dit soort acties geassocieerd met terrorisme en groei van begrip voor de Palestijnse zaak werd er in eerste instantie geheel door belemmerd. De Israëli's spraken bijvoorbeeld alleen nog maar van "terreurorganisaties" als het om Palestijnse organisaties ging. Dat deden ze overigens ook al vóór München.

Ik weet niet in hoeverre er bij een beweging als Fatah sprake was van een bewuste strategie. Zo van: als we op lange termijn redeneren hebben we de eerste drie, vier jaar een hele negatieve pers, maar geleidelijk aan is er meer aandacht voor onze zaak en keert het tij.

Wel denk ik dat er bij het uitblijven van enigerlei uitzicht op een vreedzame oplossing voor het conflict hoe dan ook een stadium zou zijn aangebroken van gewelddadige confrontatie. Toen de Arabische en Palestijnse strijd tegen Israël van buitenaf na vele jaren vrijwel alleen maar negatieve resultaten had opgeleverd en de aandacht van de Palestijnse zaak bovendien dreigde te worden afgeleid door de oorlog Irak-Iran, namen de Palestijnen in de door Israël bezette gebieden in 1987 uit wanhoop uiteindelijk zelf het heft in handen en begonnen van binnenuit een burger-opstand.

Met deze intifada bereikten zij wat met diverse Arabisch-Israëlische oorlogen nooit bereikt had kunnen worden. Het imago van de Palestijnen werd plotseling verbeterd. Het ging nu niet langer om Palestijnse terreuracties, maar om weerloze ongewapende jongeren die met alleen maar stenen het overmachtige Israëlische bezettingsleger te lijf gingen.

Dankzij de massamedia was de hele wereld jarenlang getuige van dit soort indringende taferelen. In de positie van *underdog* wekten de Palestijnen nu plotseling medeleven, begrip en sympathie – meer dan ooit tevoren met hun gewapende strijd mogelijk was geweest. De intifada leverde iets concreets op en gaf uiteindelijk aanleiding tot Israëlische bereidheid om met de Palestijnen te gaan onderhandelen.

Het is natuurlijk allemaal theorie, maar als de Palestijnen in de bezette gebieden in een veel eerder stadium met hun intifada waren begonnen, dan hadden zij misschien ook sneller sympathie weten te winnen. De vraag is

alleen of de Palestijnen in de Arabische wereld, de vluchtelingen die in een uitzichtloze verkeerden, tientallen jaren passief op zo'n opstand in de West-oever en de Gazastrook hadden kunnen wachten.

Dat lijkt geen realistisch scenario. De Arabische haatgevoelens jegens Israël waren erg groot en vormden aanleiding voor een gewelddadige confrontatie. Het tragische van de geschiedenis is dat soms alleen maar met geweld en rampzalige gebeurtenissen een doorbraak kan worden geforceerd.

Niet alleen tegen Israël, maar ook binnen het Palestijnse kamp zelf werd terreur toegepast. Palestijnse leiders die destijds contacten wilden aanknopen met Israël, zoals dr. Issam Sartawi, werden vermoord door extremistische groepen. Soms werd dit intern-Palestijnse geweld gestimuleerd door bepaalde Arabische regimes, zoals het Iraakse, het Libische of het Syrische.

Als je de beschikking hebt over een eigen grondgebied, zoals het bewind in Jordanië of Egypte, is het gemakkelijker aanslagen te voorkomen – tenminste als je voldoende middelen inzet om alles onder controle te houden. Maar de Palestijnen hadden geen eigen grondgebied. Voor zover de politieke leiding het terrorisme al tegen had willen gaan, dan nog was dat praktisch erg moeilijk.'

— |

| —

— |

| —

De beeldvorming

— NEDERLAND STAAT ACHTER ISRAËL —

In 1948 vond, voor de Arabische wereld, een drama plaats. De oorlog met de jonge joodse staat werd verloren en meer dan zeventienhonderdduizend Palestijnen werden verdreven van huis en haard. De uittocht van al die mensen, die veelal in vluchtelingenkampen terecht kwamen in de West Bank, Transjordanië, de Gazastrook, Libanon en Syrië, lijkt in eerste instantie aan de Nederlandse politiek en media voorbij te zijn gegaan.

Na de stichting van de staat Israël verdwenen honderden Arabische dorpen en stadswijken. Ze smolten niet als sneeuw voor de zon, maar werden moedwillig gesloopt om plaats te maken voor Israëlische steden, dorpen en zelfs nieuw aangeplante bossen. De metamorfose van een land en de vlucht van honderdduizenden mensen is toch niet niets. Maar de opinieleiders in Nederland, van uiterst links tot uiterst rechts, hadden in deze periode geen oog voor de tragedie van de Palestijnen.

In het diplomatieke steekspel gedurende de jaren 1947-1948, toen in de Verenigde Naties het delingsplan van Palestina ter discussie stond en later de erkenning van de staat Israël, nam Nederland wel een gereserveerde houding in. Die politieke terughoudendheid ten opzichte van Israël is vooral te begrijpen in de context van de onafhankelijkheidsoorlog in Indonesië die op dat moment woedde. Den Haag wilde de islamitische bevolking in de delen van 'Oost-Indië' die nog onder Nederlandse controle stonden niet tegen zich in het harnas jagen door een anti-Arabisch standpunt in te nemen.

Hoewel de Partij van de Arbeid en de Communistische Partij Nederland in de Tweede Kamer op een snelle erkenning van Israël aandrongen, werd de jonge staat de facto pas in januari 1949 erkend. Formeel ging Nederland begin 1950, als een van de laatste landen in West-Europa, over tot de diplomatieke erkenning van Israël.¹

Dit neemt niet weg dat het enthousiasme over wat gezien werd als het wonder van de wedergeboorte van een joodse staat groot was. Dit bleek vooral tijdens de juni-oorlog van 1967: Nederland stond als één man achter Israël.

Uit een NIPPO-onderzoek dat in de week na de juni-oorlog werd afgenomen blijkt dat 67% van de Nederlanders Israël steunde en minder dan 1% partij koos voor de Arabische landen. 26% van de ondervraagden stelde zich neutraal op en 7% wist het niet. De sympathie voor Israël in 1967 was bij de bevolking in Nederland groter dan in de Verenigde Staten, Frankrijk of Groot-Brittannië.

Er werd door de Collectieve Israël Actie met veel succes geld ingezameld. Op het salaris van haast alle Nederlandse ambtenaren werd in de maanden augustus, september en oktober 1967 een half procent ingehouden ten bate van deze actie om Israël financieel te steunen.

In de oktober-oorlog van 1973 lag de Nederlandse sympathie, zowel van de officiële politiek als van de media en de bevolking, wederom bij Israël.² De Arabische landen stelden een volledig olie-embargo in tegen Nederland, uit boosheid over de systematische pro-Israëlische houding van Den Haag. De Arabische olie-export naar de Verenigde Staten werd om dezelfde reden opgeschort.

Na 1973 ging de Nederlandse politiek iets behoedzamer opereren ten opzichte van het conflictrijke Midden-Oosten, maar het hart bleef bij Israël liggen.

Pas in het begin van de jaren tachtig kwam, onder andere door Israëls Libanon-politiek, in Nederland een discussie op gang over de vraag of die traditionele en onvoorwaardelijke steun en sympathie voor Israël wel gerechtvaardigd waren.

Propaganda, clichés en we hebben het niet geweten

'Ik denk dat die enorme sympathie voor Israël voor een groot deel het gevolg is van wat men wil zien. Het is mij vaak opgevallen dat men op voorhand bepaalde sympathieën heeft, met name sympathie voor Israël. Ook al kent men de feiten, dan nog sluit men zich daar soms helemaal voor af. Wat betreft die dramatische vlucht van de Palestijnen, verdrijving, of hoe je het ook wilt noemen, als je daar nader op in gaat dan is het "niet-willen-zien" ook een gevolg van effectieve propaganda.

Zo werd van Israëliische zijde beweerd dat bepaalde Arabische radiostations de bevolking van Palestina in 1948 hadden opgeroepen te vertrekken. De radiostations zouden de Palestijnen een overwinning van de Arabische legers in het vooruitzicht hebben gesteld zodat ze, enkele dagen later, massaal terug zouden kunnen gaan. Dit bleek een mythe te zijn. De Ier Erskine Childers publiceerde er in 1961 een studie over die gebaseerd was op een onderzoek naar alle regionale radio-uitzendingen uit die tijd, opgenomen door de BBC. Hij constateerde dat de Israëliische beweringen op dit punt ongegrond waren.

Het is ook moeilijk voor te stellen dat een boerenbevolking wordt opgeroepen dat zij even haar land moet verlaten om er daarna weer naar terug te keren. En zou zo'n boerenbevolking aan een dergelijke oproep vrijwillig gehoor geven en haar akkers en vee onbewaakt achterlaten? Dat is natuurlijk volstrekt irreal. Maar de bewijsvoering dat deze radio-uitzendingen er nooit waren geweest, werd bij de tegenpartij gelegd. En toen eenmaal was aangetoond dat het heel anders lag, werd dat volledig genegeerd.

Bij dit gehele debat werd de essentie van de vluchtelingenproblematiek geheel uit het oog verloren. Zelfs als de radio-oproepen om te vertrekken er wél waren geweest, was dit nog geen goede reden om honderdduizenden onschuldige Palestijnse vluchtelingen te beletten naar hun land terug te keren. Wat dat betreft had Childers zijn nauwgezette studie net zo goed achterwege kunnen laten. In zekere zin had Childers zich, net als velen na hem, op een zijspoor laten manoeuvreren door een oneigenlijke discussie aan te gaan die de aandacht slechts afleidde van de hoofdzaak.

Er was bij de uittocht van de Palestijnen zeker sprake van intimidatie door de joodse strijdgroepen. Daar zijn vele voorbeelden van. Er werd ook grof geweld gebruikt, zoals in het geval van Deir Yasin.³ Ook al werden hierover studies gepubliceerd, dan nog werd er nauwelijks tot geen aandacht aan geschonken.

Neem een ander voorbeeld uit de oorlog van 1967 en de bezetting van de Sinaï-woestijn door Israël. Ik herinner me nog het voorgeschotelde beeld van die bange Egyptenaren die hun schoenen hadden uitgetrokken om sneller te kunnen vluchten. Er werden foto's gepubliceerd van een hoop schoenen in de woestijn. Die waren van die arme boeren die niet gewend zouden zijn schoenen te dragen. Vrijwel iedereen geloofde in dat stereotiepe beeld van de overmacht van het ontwikkelde Israël op die onontwikkelde Arabieren.

Wat er in feite gebeurde, was dat Egyptische krijgsgevangenen gedwongen werden hun schoenen uit te trekken, want dan konden ze niet vluchten. Wie wel eens op een hete zomerdag aan de Middellandse Zee op blote voeten op het strand heeft gelopen en zich daarbij heeft gebrand, begrijpt maar al te goed dat je dan niet verder kunt.

Ik herinner me ook een heel ander beeld uit de oorlog van 1967. Egyptische militairen die hun voeten hadden gewikkeld in hun hemd, juist om te kunnen lopen...

Het beeld van de onontwikkelde Arabieren en de Israëlische superioriteit was heel effectief als propaganda. Als er iemand kwam met een rationele verklaring hoe het werkelijk in elkaar stak, dan werd er een beetje om gelachen. Israël werd op voorhand geloofd en de Arabische kant werd bij voorbaat niet serieus genomen.

Die houding, die heel lang heeft bestaan, was misschien ook een gevolg van de gebrekkige propaganda van de Arabische landen. Die meenden dat ze zó gelijk hadden, dat ze eigenlijk nauwelijks iets uit hoefden te leggen. Het sprak allemaal zo voor zich... Maar in de wereld van politieke sympathieën is kennis niet altijd zo belangrijk. Als mensen iets niet willen zien sluiten ze hun ogen simpelweg.

Nu begint dat een beetje anders te worden. Met name de televisie is heel effectief. Als men in de Nederlandse huiskamer ziet hoe Palestijnen worden geslagen, of hun botten met stenen worden gebroken, dan schrikt men plotseling wakker. Eigenlijk had iedereen het eerder kunnen weten dat de mensenrechten van de Palestijnen werden geschonden, maar niemand geloofde het.

De propaganda van Israël is uitermate geraffineerd, verfijnd en goed ontwikkeld. De Arabische propaganda daarentegen schoot, zeker voor een

westers publiek, zijn doel vaak voorbij. De Arabieren lieten te veel hun gevoelens en emoties de vrije loop en daar speelde Israël weer heel handig op in.

De Arabieren dachten misschien niet concreét aan het ombrengen en in zee drijven van alle joden die naar Palestina waren gekomen, maar ze wilden wel ze van af. Men wilde ze Palestina uit hebben. In het Westen werd dat veelal opgevat als het aanzetten tot een nieuwe massamoord en zo klonk het ook wel eens.

Een deel van de Arabische wereld was bezet. Honderdduizenden Palestijnse vluchtelingen waren in de omringende landen terecht gekomen. De Arabieren wilden een einde maken aan deze toestand door verdere invasie van de Israëli's tegen te gaan en te keren.

Het was niet alleen propaganda waarvan achteraf kan worden gezegd dat het niet zo bedoeld was. Nee, er was sprake van een waarachtig streven, van authentieke gevoelens. De Arabieren redeneerden dat de zionisten door de Britse overheersing in de gelegenheid waren geweest om naar hun land te komen en dit te bezetten. Om die bezetting ongedaan te maken moesten ze hen verwijderen, zo was de gedachte.

In feite hadden de Israëli's hetzelfde met de Palestijnen gedaan, door de Palestijnen zoveel mogelijk uit het gebied dat zij beheersten te verdrijven: niet de zee in, maar andere kanten uit.

De Arabische propaganda was contraproductief, zeker voor een westers publiek. Israël had het hierdoor gemakkelijk. Vele Israëli's waren uit westerse landen afkomstig en spraken daardoor in zekere zin voor eigen parochie. Het is zeer effectief als je bijvoorbeeld als Nederlander die naar Israël is geëmigreerd voor een Nederlands publiek kunt uitleggen wat er, volgens jou, allemaal gaande is. Palestijnen moesten de westerse publieke opinie bewerken vanuit een heel andere culturele context.

Het conflict in het Midden-Oosten is heel emotioneel bepaald. Westerlingen staan niet erg open voor de Arabische cultuur. Mensen uit het Westen die naar Israël gaan, dansen al snel de horra mee, maar men vindt Arabische muziek vaak vreselijk eentonig. Door iets uit een cultuur mooi te vinden sta je ook open voor andere dingen van een volk.

Arabieren worden vaak negatief afgeschilderd, zeker binnen het kader van het Israëlijsch-Arabische conflict: wreed, minder ontwikkeld enzovoort.

Palestijnen als Hanan Ashrawi, Edward Said en Nabil Sha'ath hebben een enorme invloed gehad omdat ze de taal van het Westen spraken. Stel dat Hanan Ashrawi slecht Engels zou spreken en er onaantrekkelijk uit zou zien, met een grauwe hoofddoek...

De meeste correspondenten in Israël rapporteerden niet alleen over het land van hun vestiging, maar ook over de Arabische wereld. De correspondenten die in de Arabische wereld gevestigd waren, rapporteerden daarentegen niet over Israël. Het is logisch dat correspondenten worden beïnvloed door de omgeving waarin ze gevestigd zijn.

Het dilemma van de media is grof gezegd dat ze alleen maar goed verdienen als ze schrijven wat de lezers willen lezen. Kranten die een kritische toon aanslaan ten opzichte van Israël lopen risico's, niet alleen omdat sommige lezers dan op andere kranten overschakelen, maar ook omdat adverteerders kunnen afzien van het plaatsen van advertenties.

Sommige Nederlandse journalisten die vanuit de Arabische wereld rapporteerden, werd het heel moeilijk gemaakt als ze over het Arabisch-Israëli-sche conflict op een wat genuanceerdere manier gingen schrijven. Dat lag niet goed bij de redactie en het lag niet goed bij de lezers.

De eerste Nederlandse correspondent die ik daar kende was Harry van Mierlo die in Libanon zat. Van Mierlo was docent filosofie aan de Near East School for Theology in Beiroet en ook musicus. Een andere journalist die een pioniersrol heeft vervuld was Rienko Wilton.⁴

Er is nu meer mogelijk in de Nederlandse pers dan vroeger, maar kritiek op Israël blijft een gevoelig punt. Toch zijn kranten niet meer zo bang als vroeger om van partijdigheid of anti-semitisme beschuldigd te worden als ze alleen maar óók de Arabische kant belichten, zoals destijds met *de Volkskrant* is gebeurd.

De internationale media, zoals CNN en BBC, zijn veelzijdiger geworden en daar neemt men in Nederland ook kennis van. Bovendien heeft niet alleen de journalistiek zich ontwikkeld, ook de situatie in het Midden-Oosten zelf is geëvolueerd.

De pro-Israëli-sche houding in Nederland is natuurlijk ook voor een groot deel toe te schrijven aan de Tweede Wereldoorlog en de vervolging van de joden in Europa, waardoor men geneigd was zijn ogen volledig te sluiten

voor ontwikkelingen buiten dat drama. Het wás een vreselijk drama, maar de Palestijnen hadden er niets mee te maken.

Bepaalde regimes of persoonlijkheden in de Arabische wereld werden in een kwaad daglicht gesteld, omdat ze bevriend waren geweest of contacten hadden gehad met nazi's in Duitsland. Vaak was er geen sprake van sympathie voor het nazisme of voor de vervolging van de joden, maar werkten de Arabieren met de Duitsers samen om van de Britse of Franse overheersing af te komen.

Vanuit de Europese of Nederlandse optiek werd dat natuurlijk niet zo gezien. Als je met nazi-Duitsland samenwerkte zat je absoluut fout, ook al was je in je miniwereldje bezig met je eigen bevrijding. Dan moest je die bevrijding maar even opzij zetten.

De Israëli's zeiden: de Arabische landen "gebruiken" de vluchtelingen voor propagandadoeleinden tegen Israël. Daarom staan ze hen niet toe zich permanent te vestigen en te integreren in de omringende Arabische wereld. Maar ondertussen waren de Palestijnen wel hun land kwijt. Het waren vaak boeren die van hun land beroofd waren, of mensen uit dorpjes en steden die plotseling geen middelen van bestaan meer hadden. Wat is er simpeler te begrijpen dan dat iemand die zijn land, woonplaats en bezittingen kwijtraakt die terug wil hebben?

Het bevooroordeelde westerse publiek geloofde de Israëli'sche propaganda. Ja, inderdaad, werd er gezegd, ze kunnen toch vrede sluiten? Er is toch grondgebied genoeg? Ze kunnen toch overal in de Arabische wereld terecht? En de arme joodse Israëli's die hebben maar zo'n klein gebied.

Maar daar ging het helemaal niet om. Je kunt een land hebben dat een ander volstrekt lelijk vindt, maar iemand voelt zich ermee verbonden en wil er naar terug.

Het bestaan van het Palestijnse volk werd in het verleden door sommige Israëli's totaal ontkend. Palestina was een land zonder volk, bestemd voor een volk zonder land...

"De joden waren naar Palestina gekomen en brachten het land tot ontwikkeling. Dat trok weer allemaal mensen aan uit de omgeving. Dus eigenlijk kwamen de meeste Palestijnen helemaal niet uit Palestina, maar waren zij uit de omringende landen geïmmigreerd omdat het land dat door de joden zo in cultuur werd gebracht voor hen zo aantrekkelijk was..."

Dat soort clichés was heel effectief. Het waren schoten voor de boeg waarbij de tegenpartij, waarvan het land was afgepakt, maar moest aantonen dat het anders lag.

Een ander cliché was dat “de zionisten de woestijn bloeiend” hadden gemaakt. “Palestina was een achterlijk, verwaarloosd Ottomaans buitengewest, dat nu ontwikkeld werd.” Net alsof je het recht hebt om een ander-mans land te ontnemen als je beter landbouw kunt plegen dan die ander, of omdat hij het op een achterlijke manier bebouwt.

Opmerkelijk genoeg is deze redenering altijd aangeslagen. Steeds weer die superioriteitsgedachte van betere ontwikkeling, westerse suprematie. Dat lag goed. Traditioneel is men in het Westen bevooroordeeld ten opzichte van moslims en daarmee ook ten opzichte van Arabieren.

Het feit dat een deel van de Palestijnse bevolking christelijk is werd lange tijd genegeerd. En als het wél naar voren kwam, dan nog voelden de westerse christenen zich niet solidair met de Palestijnse christenen. Ze bleven over het algemeen solidair met Israël.

Die clichés zijn bijna niet uit te roeien. Zelfs als televisiebeelden of foto's veelzeggend waren of een rapport van Amnesty International heel uitgesproken, bijvoorbeeld als het ging om martelingen, dan zeiden de Israëli's: ja, maar dat is niet “systematisch”. Dan werd de discussie verlegd naar een ander onderwerp, namelijk of er wel of niet systematisch gemarteld werd. Je hebt dan natuurlijk een definitie nodig van wat systematisch is: iedere dag een keer, overal of op instructie... En dan was de conclusie dat het niet systematisch was. Waar praat je eigenlijk over, werd er dan gesuggereerd.

Daarnaast werd van Israëlische zijde betoogd dat in de strijd tegen Palestijnse terreur alles gerechtvaardigd was om de veiligheid van het joodse volk zeker te stellen. De mensenrechten werden dus door Israël als een relatief begrip opgevat.'

Hoe Israëli's naar hun burens kijken, en omgekeerd

'De Palestijnen worden soms het spiegelbeeld van de joden genoemd. Het is een volk dat ook een diaspora kent en dat erg de nadruk legt op goed onderwijs en het verzekeren van een betere toekomst voor haar kinderen. Toch bestaat er weinig begrip in de Israëlische samenleving voor het lot en het lijden van de Palestijnen.

Dat is geen kwestie van gebrek aan kennis, maar heeft meer met psychologie te maken. Men sluit zich volledig af voor het lijden van de ander. Als je je wél open stelt voor het lijden van de ander, dan sta je ook open voor een dialoog en kun je daarmee je eigen morele positie ondergraven. Dan word je met een enorm gewetensconflict geconfronteerd. Dan zeg je misschien: we hebben ze dat aangedaan, ze zijn net als wij.

In Israël vinden velen dat wat de joden in Europa is overkomen totaal onvergelijkbaar is met enig ander lijden. Men redeneert dat de Palestijnen het zichzelf hebben aangedaan door in 1948 de aansporingen op te volgen van hun Arabische broeders om het land tijdelijk te verlaten.

De Israëli's geloven vaak heilig in hun eigen propaganda. Men gelooft in het beeld van het kleine weerloze Israël dat van alle kanten bedreigd wordt. Israël kan zich, in tegenstelling tot de Arabieren, niet "de luxe veroorloven" om ook maar één oorlog te verliezen. Iedere dreiging dient dus serieus te worden genomen.

Ook aan Arabische kant geloofden velen hun eigen propaganda, hetgeen ertoe kon leiden dat bepaalde Arabische landen, zoals Syrië en Egypte, overmoedig werden en Israël op een manier meenden te kunnen uitdagen die totaal niet in overeenstemming was met de werkelijke machtsverhoudingen.

In Egypte is nu bekend geworden dat Israël in de oorlog van 1956 Egyptische krijgsgevangenen doodschoot. Dat past niet in het beeld dat wij van Israël hebben en dat Israël van zich zelf heeft. Dit soort dingen wordt verdrongen.

Er is ook veel sociale druk. Je wordt al snel van verraad beticht in Israël als je wél oog hebt voor het lijden van de Palestijnen. In Arabische kring heb je hetzelfde. Ook daar wordt een dialoog met Israël vaak als verraad gezien.

Men lijkt zich in de Israëli'sche media, als het over de Palestijnen gaat, moeilijk van het vijandimago te kunnen losmaken. Het is natuurlijk een algemeen fenomeen dat men het liefst bevestigd ziet wat men al denkt te weten. Misschien is het een teken dat Israël er nog niet aan toe is geconfronteerd te worden met de omringende realiteit.

Er is nog geen werkelijke dialoog op gang gekomen tussen Israëli's en Palestijnen. Ik vind het soms griezelig interviews te zien met kinderen uit joodse nederzettingen. Hoe zij over Arabieren denken...

Daarbij moet worden aangetekend dat Israëli's niet echt welkom zijn in

Arabische landen. Zo wil men op de boekenbeurs van Cairo nog steeds liever geen Israëlische schrijvers en uitgevers zien. Een van de manieren om elkaar te bereiken is toch het gezamenlijk deelnemen aan culturele manifestaties, het lezen van elkaars literatuur. Maar dat is kennelijk nog steeds niet goed mogelijk.

Er zijn in Egypte ook veel zakenlieden die geen handel willen drijven met Israël. Misschien zouden ze er goed aan kunnen verdienen. Maar ze hebben er geen zin in vanwege hun antipathie tegen Israël. Israël wordt nog steeds als een bezettende mogendheid gezien.

Er wordt in Israël veel geklaagd over anti-semitische teksten en prenten in de Egyptische pers. Ik geloof dat het erg meevalt. Er bestaat een neiging om anti-Israëlische uitingen te vereenzelvigen met anti-semitisme. Bovendien heeft anti-semitisme voor Arabieren niet dezelfde betekenis als die er vanuit Europese optiek aan wordt toegekend. Arabieren hebben immers net als joden een semitische achtergrond.

Anderzijds zijn er in Israëlische of westerse bladen allerlei cartoons over Arabische leiders als Arafat verschenen die dan net zo goed als anti-semitisch kunnen worden bestempeld. Alleen uit het onderschrift kan worden opgemaakt dat het om Arabieren gaat en niet om joden.

Een cartoon die in het geval van het ene volk als volstrekt acceptabel wordt ervaren, zonder dat men daar al te veel bij stil staat, kan plotseling tot de grootste verontwaardiging aanleiding geven wanneer het om een andere bevolkingsgroep gaat...

In de jaren zestig heb ik eens een pamflet gezien van een Palestijnse christen uit Jeruzalem die uiterst verontwaardigd was over al die aantijgingen tegen de Palestijnen van anti-semitisme. De tekst van zijn pamflet luidde: "Wanneer mijn verontwaardiging over het verdrijven door de zionisten van de Palestijnen uit hun vaderland anti-semitisme is; wanneer mijn verontwaardiging over het doden en molesteren van Palestijnse mannen, vrouwen en kinderen door zionisten anti-semitisme is; wanneer mijn protest tegen de landonteigeningen van Palestijnen door zionisten anti-semitisme is; wanneer mijn kritiek op de joodse staat vanwege het bezet houden van mijn land anti-semitisme is; [...] wanneer dat alles anti-semitisme is, dan ben ik niet alleen een anti-semiet, maar dan ben ik er ook trots op om anti-semiet te zijn! [...]"

Vele Palestijnen beschouwen het anti-semitisme als een Europees probleem dat ten onrechte wordt geprojecteerd naar de Arabische wereld en wordt misbruikt om de Arabieren te chanteren en in het defensief te dringen.

Tijdens een bezoek dat minister Van der Klaauw in 1981 aan Israël bracht, binnen het kader van het Europese voorzitterschap, speelde premier Begin helemaal in op de Nederlandse en Europese schuldgevoelens ten aanzien van de joden. Doel van het bezoek was om te bezien in hoeverre de Europese landen een bijdrage konden leveren aan een oplossing van het Arabisch-Israëliische conflict.

Israël moest eigenlijk niets hebben van een Europese rol, aangezien het meende dat iedere inmenging van buitenaf er hoogstens toe kon bijdragen dat de Israëliische onderhandelingspositie werd aangetast of ondermijnd. Begin begon het gesprek niet met het Midden-Oosten maar viel direct met de deur in huis met de ruwe aantijging dat de Nederlanders tijdens de Tweede Wereldoorlog vele joden aan de Duitsers hadden uitgeleverd. Hij vroeg zich af wat wij eigenlijk in Israël kwamen doen...

Wij hadden ook vanuit die optiek al helemaal geen recht van spreken, laat staan dat we wat te maken hadden met het vredesproces. Nadat een van de Nederlandse delegatieleden hierop duidelijk liet doorklinken dat de zaak aanmerkelijk minder ongenueanceerd lag, enkele van zijn vrienden waren namelijk door de nazi's omgebracht juist *omdat* zij joden hadden willen redden uit de handen van de nazi-Duitsers, ging Begin over op een heel ander onderwerp.

Hij deed nu zijn beklag over het feit dat de Nederlandse parlementariër Ploeg, een vvd-partijgenoot van Van der Klaauw, kort tevoren een ontmoeting had gehad met Arafat. Van der Klaauw antwoordde dat parlementariërs in Nederland nu eenmaal vrij waren en dat hij Ploeg dan ook moeilijk kon gaan voorschrijven wie hij wel en wie hij niet zou mogen ontmoeten. Bovendien, zo voegde de minister hieraan toe, had hij zelf Arafat kort tevoren nog ontmoet in Damascus.

Nu barstte Begin helemaal in woede uit en schreeuwde Van der Klaauw toe: "Heeft u werkelijk de hand geschud van die moordenaar, die man wiens handen zijn besmeurd met het bloed van vele vrouwen, mannen en kinderen? Dat wist ik niet!"

Van der Klaauw reageerde met de opmerking dat hij het merkwaardig vond dat Begin wél op de hoogte was van een ontmoeting van een Nederlandse parlementariër met Arafat, maar niet wist dat hij als minister van Buitenlandse Zaken de PLO-leider óók had ontmoet.

Hiervan had Begin niet direct terug, waarna pas de eigenlijke besprekingen begonnen. Het doel van Begin was duidelijk om ons de les te lezen en in het defensief te dringen, zodat wij daarna slechts een timide houding zouden aannemen ten aanzien van Israël in het Arabisch-Israëlische conflict en ons niet als ongewenste pottenkijkers hierin zouden mengen. Minister Van der Klaauw liet zich echter niet door premier Begin afschrikken.⁵

— GEMISTE KANSEN —

Palestijnen worden vaak het volk van de gemiste kansen genoemd: ze hebben geen kans gemist om een kans te missen. Het lijkt dan net alsof het de eigen schuld van de Palestijnen is dat ze de boot voortdurend hebben gemist.

Dit is een hele merkwaardige lezing van de geschiedenis. Toch zijn er enkele momenten geweest waarvan je achteraf kunt zeggen: het had ook anders kunnen lopen. Emir Abdallah van Transjordanië, de grootvader van koning Hussein, probeerde al in de jaren dertig en veertig tot een vergelijk met de zionistische beweging te komen.

Hij begreep dat de Arabieren uiteindelijk niet op zouden kunnen tegen de joodse immigranten uit Europa die zich in Palestina vestigden en dat het beter was met die realiteit te leven en die te accepteren. Hij wilde tot een deal komen met de zionistische beweging. Dit zou, zo dacht hij, ook beter zijn voor zijn eigen regime.

Vanwege deze opvattingen is hij in 1951 vermoord in Jeruzalem door een nationalistische Palestijn. De moord op Abdallah is de eerste in een reeks moorden op gematigde Arabische leiders die tot een dialoog met Israël wilden komen. De emir werd door veel Palestijnen en andere Arabieren als een verrader gezien. Toch is het misschien een gemiste kans dat zijn opvattingen niet geaccepteerd werden.

De publieke opinie en de voldongen feiten

'Vaak wordt over het hoofd gezien dat de Arabische wereld ook een publieke opinie kent. We zeggen nu bijvoorbeeld dat het heel verstandig van Sadat was dat hij naar Jeruzalem reisde. Als Sadat vóór zijn reis aan het Egyptische parlement toestemming had gevraagd om naar Israël en dan nog wel naar Jeruzalem te gaan, zou hij fel bekritiseerd zijn. Het zou als hoogverraad zijn gezien. Hij heeft het dus gewoon zonder vooroverleg gedaan. Achteraf zeggen de meeste Egyptische politici dat Sadat een groot leider was en dat ze blij zijn dat hij naar Jeruzalem ging.

Sadat wordt nu gezien als een wijs man met een lange-termijnvisie. Misschien is het zelfs zo dat bepaalde Egyptische parlementariërs, als Sadat hen destijds had gevraagd of het een goed besluit was dat hij naar Jeruzalem ging, het in hun hart met hem eens waren geweest, maar dat voor de publieke opinie niet hadden durven zeggen. Iets wat heel verstandig lijkt achteraf, kan op het moment zelf politiek volstrekt onacceptabel zijn.

Op soortgelijke wijze kan van koning Hussein en Arafat worden gezegd dat zij moedige keuzes hebben gemaakt door met Israël akkoorden te sluiten waarvan kon worden verwacht dat deze door een groot deel van de eigen bevolking fel zouden worden bekritiseerd.

De Palestijns-Israëlische Oslo-akkoorden werden in het grootste geheim gesloten zonder enige raadpleging vooraf van de Palestijnse volksvertegenwoordiging. Ook hier gold dat wanneer de Oslo-akkoorden tevoren waren voorgelegd, ze hoogstwaarschijnlijk zouden zijn verworpen. De Palestijnse achterban werd met een voldongen feit geconfronteerd dat aanleiding vormde voor ernstige kritiek. Arafat nam daarmee grote risico's en moet uiteindelijk nog maar aantonen dat zijn besluit strategisch het meest verstandige is geweest.

Nasser was heel populair, ook al nam hij de meest rampzalige beslissingen. Zijn politiek was in zekere zin de weerspiegeling van de Arabische volkswil.

Toen de Tunesische president Bourguiba in 1965 voorstelde met Israël te onderhandelen op basis van het delingsplan van 1947 werd dat gezien als hoogverraad. Uit protest werd de Tunesische ambassade in Cairo in brand gestoken door woedende demonstranten. Pas ruim dertig jaar later werd deze ambassade gerestaureerd en heropend.

Nú zou je zeggen dat Bourguiba een wijs leider was omdat hij een van

de eerste Arabische leiders was die beseftte dat het uiteindelijk beter was om met Israël tot een vergelijk te komen. Destijds was zijn voorstel een compromis, namelijk dat Israël werd erkend: niet binnen de grenzen van 1948, maar in een kleiner gebied. Nu is het compromis dat de Arabieren noodgedwongen bereid zijn om Israël, na al die jaren van bezetting van de West-oever en de Gazastrook, te erkennen binnen de grenzen van 1948.

Of de Arabische wereld werkelijk een kans gemist heeft door Bourguiba's voorstel te verwerpen is nog maar de vraag. Ook in 1965 was het al praktisch uitgesloten dat Israël nog op een dergelijk voorstel had willen ingaan. Nu is er het fait accompli van de bezette gebieden van 1967 en is de Arabische uitgangspositie er alleen maar ongunstiger op geworden.

Er lijkt sprake te zijn van een reeks gemiste kansen. Maar die kansen konden eenvoudigweg niet worden gegrepen. In Arabische ogen ging het om onrechtvaardige oplossingen.

Na 1967 heeft het nog een hele tijd geduurd voordat de eerste Arabische leider, president Sadat, bereid was om vrede te sluiten met Israël. Of de Arabische publieke opinie er in 1979, toen het Egyptisch-Israëlische vredesverdrag werd gesloten, wél klaar voor was valt te betwijfelen. President Sadat werd, net als emir Abdallah, vermoord als uiting van groot verzet tegen een vredesregeling met Israël.

Sadats politieke erfenis is blijven bestaan – gelukkig maar. Nu zijn er geleidelijk aan andere Arabische partijen die bereid zijn vrede te sluiten met Israël, zoals Jordanië dat Egypte op dit punt in 1994 is gevolgd.

Ook van Israëlische kant lijken kansen te zijn gemist. Vlak na de Syrische onafhankelijkheid in 1946 zouden, achteraf bekeken, onderhandelingen mogelijk zijn geweest met de eerste regimes in Damascus, onder andere met het bewind van generaal Hosni al-Za'im die in 1949 na een staatsgreep de macht overnam. "The road not taken," noemde de Israëlische Midden-Oosten-specialist, de latere ambassadeur in Washington, Itamar Rabinovich dat in zijn gelijknamige studie over de eerste Arabisch-Israëlische vredesonderhandelingen. Er zijn opties die niet zijn benut.

Israël was een jonge staat. In zo'n beginfase heb je als politicus niet de luxe dat je met een *think tank* eens een paar weken kunt delibereren wat je nu precies moet doen. De meeste Arabische landen, en zeker ook Syrië, waren heel instabiel. Dus het probleem voor Israël was met wie ze moesten

praten. Als men met zo'n instabiel Syrisch bewind ging onderhandelen, kon dat juist bijdragen tot de val van dat bewind. Het aangaan van relaties met Israël zou de legitimiteit van zo'n toch al wankel Syrisch regime sterk ondermijnen.

Na de historische doorbraak van Sadat, die naar Jeruzalem reisde en vrede wilde sluiten, hebben de Israëli's een belangrijke kans gemist. Door steeds maar door te gaan met het bouwen van nederzettingen in de bezette gebieden is vrede alleen maar moeilijker geworden.

Israël heeft als strategie voldongen feiten te scheppen. Eenmaal gebouwde nederzettingen kunnen om intern-politieke redenen nauwelijks meer ongedaan worden gemaakt, waardoor ook de terugtrekking uit bezet gebied wordt bemoeilijkt. Op deze wijze kan Israël zich steeds verder in de bezette gebieden ingraven en verankeren. Sadat kon nog zeggen: je zet die prefab-woningen gewoon op een vrachtwagen en je rijdt ze tien, twintig kilometer naar het westen en je bent van het probleem af. Nu ligt dat heel anders en blijven de nederzettingen aanleiding voor een enorm conflict.

Zelfs al vóór al die nederzettingen gebouwd waren, veroorzaakte de bezetting van de Westoever en de Gazastrook enorme haat en rancune bij de Palestijnse bevolking. Er is al meer dan een hele generatie opgegroeid die alleen maar bezetting kent en die altijd het gevoel heeft gehad als tweedetrangs mensen behandeld te worden, zo niet erger. De voormalige opperbevelhebber van het Israëlische leger Eitan heeft de Palestijnen zelfs eens vergeleken met kakkerlakken. Stel dat er morgen een vredesverdrag gesloten wordt, dan nog zal er veel tijd overheen gaan voordat alle psychische wonden geheeld zijn.

De Palestijnse politieke leiding heeft de afgelopen jaren veel aan de constructieve vredespolitiek van Egypte gehad, aan de tactiek van de voet tussen de deur. De Palestijnse leiders konden zich als het ware verschuilen achter hun grote Egyptische broer en bepaalde stappen nemen die absoluut niet populair waren bij hun achterban, zoals het sluiten van de Oslo-akkoorden.

Als de PLO-leiders alleen te maken hadden gehad met de Palestijnse publieke opinie en geen steun hadden gehad van buitenaf, dan was het moeilijker geweest tot compromissen met Israël te komen. Dan hadden ze zich bepaalde beslissingen minder goed kunnen permitteren. Egypte gaf het

voorbeeld dat als je maar lang genoeg onderhandelt en altijd redelijk blijft, je vooruitgang kunt boeken.

Het dilemma is dat als het vredesproces zich heel langzaam voortsleept, er zich natuurlijk ook negatieve ontwikkelingen kunnen voordoen: landont-eigeningen, uitbreiding van nederzettingen enzovoort. Dat is een risico. De Palestijnse leiders worden daarop aangevallen. Sadat werd erop aangeval-len. Risico's nemen en compromissen sluiten wordt door sommigen gezien als verraad en door anderen als grote wijsheid.'

Rechtvaardigheid is een relatief begrip

'In het vredesproces komen compromissen voort uit de politieke realiteit, niet uit liefde. Egypte, dat nu zo'n twintig jaar een vredesverdrag heeft met Israël, heeft niet echt vriendschappelijke betrekkingen met Israël. Integen-deel, er is sprake van een koele relatie die door Israël wel is omschreven als koude vrede.

Hoewel velen in Egypte zich hebben neergelegd bij het bestaan van Is-raël, leven bij de Egyptische bevolking ook duidelijke antipathieën. Dit zal nog wel enige tijd zo blijven, ook als de andere Arabische landen vrede sluiten met Israël.

Die anti-gevoelens moeten niet verward worden met anti-semitisme. Ze zijn gebaseerd op het simpele feit dat een land dat als Arabisch wordt ge-zien, bezet is door joden die uit heel andere delen van de wereld zijn geko-men. Het feit dat vele joden in Israël afkomstig zijn uit de Arabische wereld is voor de Arabieren geen argument om Israël acceptabeler te vinden, even-min als het feit dat – in tegenstelling tot vroeger – de meeste Israëlische joden nu in Israël zijn geboren.

Een vredesverdrag zal door de Arabische kant niet snel als een rechtvaar-dige vrede worden gezien. Men heeft het altijd over een rechtvaardige, duur-zame en alomvattende vrede. Maar "rechtvaardig" is natuurlijk een relatief begrip. Een eventuele vrede wordt meer gezien als iets dat uit de realiteit gegroeid is.

Als Israël zich na de vredesconferentie van Madrid in 1991 genereuzer had opgesteld en als de onderhandelingen sneller waren verlopen, dan nog zou de Arabische publieke opinie niet direct het gevoel hebben gehad dat recht

was gedaan. Ook niet als Israël bijvoorbeeld had besloten een aantal nederzettingen te ontruimen en had toegestemd in de terugkeer van een beperkt aantal Palestijnse vluchtelingen naar de Westoever en de Gazastrook. Misschien zou de vrede met Israël dan alleen als iets minder ónrechtvaardig zijn gezien.

Als Israël wat sneller had toegegeven was dat voor de Arabische kant waarschijnlijk een reden geweest om meer te eisen. Het feit dat Israël al zo lang bestaat en zo sterk is, heeft de Arabieren ervan overtuigd dat er geen andere weg is dan te onderhandelen.

Wat in 1967 de aanleiding was voor oorlog, namelijk het Israël van 1948 dat als een groot onrecht werd gezien, is dertig jaar later noodgedwongen geaccepteerd. Nu wordt het als acceptabel gezien als Israël zich terugtrekt tot de grenzen van vóór 1967. Dat is een enorme verschuiving in het Arabische standpunt.

Maar het betekent nog niet dat een vrede met het Israël binnen haar oorspronkelijke grenzen zou worden gezien als een regeling die de slachtoffers recht doet – gesteld dat een dergelijke uitkomst al haalbaar zou zijn. Voor de vluchtelingen van 1948 en hun nakomelingen in Libanon, Jordanië, Syrië en elders is er nog altijd geen oplossing. Ze kunnen nog altijd niet terug naar Jaffa, Haifa, Galilea of waar dan ook. Recht op terugkeer naar hun oorspronkelijke woonoorden geldt hoogstens, en zelfs dat is nog lang niet zeker, voor Palestijnen uit de bezette gebieden van 1967. Dit alles betekent dat het conflict in potentie nog lang kan voortbranden.

Neem de anti-Duitse houding bij sommigen in ons land. Die bestaat nog steeds, ook bij jongeren, hoewel de meeste Nederlanders van nu nog niet eens geboren waren tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoewel Duitsland en Nederland nu beide lid zijn van de Europese Unie, Duitsland een democratie is en een belangrijke bondgenoot, bestaan anti-Duitse gevoelens nog steeds. Die antipathie zal op den duur wel verdwijnen.

Maar het grote verschil tussen Nederlanders en Palestijnen is dat wij niet meer onder bezetting leven. De Duitse bezetting is volledig afgelopen. Maar als je kijkt naar Israël... Zelfs als er nu een vrede komt waarbij Israël het Palestijnse gebied behoudt waar het in 1948 zijn staat heeft opgericht, dan is dat in de Arabische optiek een fait accompli dat geformaliseerd is.

Een ander element van onrust en conflict is de zionistische ideologie, die erop gericht is dat joden vanuit de hele wereld naar Israël emigreren. Dat

betekent dat je steeds een influx hebt van nieuwe mensen. Dat geeft telkens weer nieuwe impulsen aan het conflict. Het feit dat joodse gemeenschappen buiten Israël in bepaalde landen erg actief zijn en in de Verenigde Staten bijvoorbeeld een essentieel onderdeel vormen van het politieke systeem, draagt ook bij tot voortdurende spanning.

Er komen mensen uit de Verenigde Staten, Rusland of waar dan ook vandaan, die zich ongelimiteerd in Israël kunnen vestigen. Sommigen vestigen zich zelfs in de bezette gebieden. Dat noemen ze dan “terugkeer” in de zin van terugkeer naar het heilige of beloofde land. Hier is sprake van een volledig asymmetrische verhouding tussen Israëli's en Palestijnen. Palestijnen die werkelijk uit het land afkomstig zijn kunnen niet terugkeren.

In de Arabische belevingswereld kan geen sprake zijn van een rechtvaardige situatie zolang deze Israëlische wet op de terugkeer van kracht is en Israël alle Palestijnse gebieden bezet houdt. Ik kan me niet voorstellen dat een Palestijnse vluchteling die in Amman woont en nog niet eens toestemming krijgt een familiebezoek af te leggen in zijn geboortedorp op de Westoever, het rechtvaardig vindt dat een jood uit New York zich zonder meer in dat bezette gebied mag vestigen.

Na vijftig jaar is Israël weliswaar stevig verankerd in het Midden-Oosten, maar nog niet in de regio geïntegreerd. Er zijn nogal wat culturele verschillen tussen Israël en het omringende gebied. Israëls intensieve banden met het Westen en de joodse gemeenschappen daar betekenen dat Israël met één been in het Midden-Oosten staat, maar met het andere been heel ergens anders: in de Verenigde Staten, Europa of waar dan ook.

Als er naast Israël ook een Palestijnse staat komt, wordt Israël uiteindelijk misschien volledig door de Palestijnen geaccepteerd. Dat zal wel betekenen dat de Palestijnen hun aspiraties moeten opgeven om terug te keren naar het oorspronkelijke deel van Palestina dat in 1948 Israël werd.

Bij velen is dat acceptatieproces nu al bijna of zelfs helemaal voltooid. Hoewel vele Palestijnen uit het Israël van voor 1967 nog het ideaal koesteren ooit naar hun dorpen en steden terug te keren, zijn de meesten tegelijkertijd realistisch genoeg om in te zien dat die wensdroom niet langer vervuld kan worden.

Niet alle idealen hoeven per se te worden verwezenlijkt om toch te worden gekoesterd. Dit neemt niet weg dat de Palestijnen in de diaspora wel

een speciale band zullen blijven houden met de nog te vormen Palestijnse staat. Maar dat hoeft niet in te houden dat zij daar ook permanent willen gaan wonen – net zomin als alle joden zich in Israël willen vestigen.

Zolang Israël echter alle Palestijnse gebieden blijft bezetten en er wordt gediscrimineerd tussen de Palestijnen die niet terug kunnen en de joden uit de hele wereld die zich vrijelijk in het land kunnen vestigen, zal het gevoel blijven bestaan onrechtvaardig behandeld te worden. En dan hebben we het nog niet eens gehad over de kwestie Jeruzalem, de stad die niet alleen twist-appel vormt tussen joden en Palestijnen, maar ook tussen Israëli's en alle Arabieren en moslims.'

Verhullende terminologie

'De bezette gebieden worden in Israël doorgaans "de gebieden" genoemd. Dat impliceert natuurlijk dat ze niet bezet zouden zijn. Soms wordt zulk onzuiver woordgebruik, in feite partijdige ideologie, overgenomen om maar conflicten te vermijden. Zo heeft men het nu vaak over "Oost-Jeruzalem en de Westoever", alsof Oost-Jeruzalem geen onderdeel van de Westoever zou zijn.

In Israël heeft men het liever over "Jeruzalem" en de Westoever dan over "Oost"-Jeruzalem en de Westoever. Israël beschouwt Jeruzalem als zijn eeuwige en ondeelbare hoofdstad en stelt termen als "West-" en "Oost-Jeruzalem" niet op prijs, omdat ze een voortdurende verdeling van de stad zouden suggereren.

Veel mensen weten niet of zijn vergeten waarom bijna alle landen hun ambassades kort na de oprichting van de staat Israël in 1948 niet in West-Jeruzalem vestigden, maar in Tel Aviv. Dit was omdat Jeruzalem, zowel het westelijke als het oostelijke stadsdeel, werd beschouwd als een afzonderlijk gebied, een *corpus separatum*. De uiteindelijke status van Jeruzalem zou worden vastgesteld binnen het kader van een alomvattende vredesregeling.

Eenzijdige wijzigingen in de status van Jeruzalem waren dan ook niet toegestaan. Desondanks verklaarde de Israëlische premier Ben Gurion in februari 1949 eenzijdig dat West-Jeruzalem niet langer als bezet gebied beschouwd diende te worden, maar voortaan een integraal onderdeel van Israël vormde. Later dat jaar werd West-Jeruzalem ook nog illegaal tot hoofdstad van Israël verklaard.

Nederland was een van de weinige landen die zijn ambassade in West-Jeruzalem vestigde en handhaafde. Dit had te maken met de pro-Israëlische gezindheid van de toenmalige Nederlandse consul-generaal in Jeruzalem, dr. Nederbragt, die er al in de periode voor de stichting van Israël gevestigd was. Hij voerde allerlei argumenten aan, waaronder de politiek niet erg relevante hogere kosten van het dagelijks levensonderhoud in Tel Aviv, om het ministerie in Den Haag er maar van te overtuigen dat hij niet uit Jeruzalem weg hoefde te gaan.

Hij kreeg uiteindelijk zijn zin. Maar het betekende wel dat Nederland zo'n dertig jaar later in een uiterst moeilijke positie kwam te verkeren. Pas in 1980 zag ook Nederland zich genoodzaakt om het merendeel van de internationale gemeenschap te volgen en verplaatste het zijn ambassade naar Tel Aviv.

In 1980 had de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties alle landen opgeroepen hun ambassades niet langer in West-Jeruzalem te handhaven omdat Israël in dat jaar *geheel* Jeruzalem formeel had uitgeroepen tot zijn eeuwige en ondeelbare hoofdstad.

Het Nederlandse verplaatsingsbesluit van 1980 lag politiek natuurlijk veel gevoeliger dan wanneer het in 1949-1950 zou zijn genomen. In 1980 kon bovendien de indruk worden gewekt dat werd toegegeven aan Arabische druk, waaronder die van Irak. Irak voerde in die tijd in Den Haag krachtige diplomatieke actie.

De Nederlandse ambassade in Jeruzalem werd zonder ruchtbaarheid vooraf, in het holst van de nacht, gesloten. Men schiep een *fait accompli* om lastige binnenlands-politieke discussies te voorkomen, die de verplaatsing naar Tel Aviv nog verder zouden hebben bemoeilijkt.

Er wordt nu vaak gesproken over een "Palestijnse entiteit". Vroeger mocht je van Israël het woord "entiteit" niet eens gebruiken, laat staan "Palestina". We spreken nu over de "autonome Palestijnse gebieden". Maar zijn ze autonoom? Niet echt. Maar we weten wat ermee bedoeld wordt.

De Israëli's hebben het, ondanks het feit dat er verkiezingen zijn geweest waarbij Arafat gekozen werd tot president van de Palestijnse Autoriteit, nooit over "president" Arafat. Er wordt vaak "voorzitter" gezegd, of men gebruikt het Arabische woord *ra'is* dat zowel voorzitter als president betekent. President wordt natuurlijk te veel geassocieerd met staatshoofd.

Leden van het Palestijnse kabinet worden in de Israëlische media zelden of nooit aangeduid als ministers. De minister van Gezondheid wordt meestal de “Palestijnse verantwoordelijke voor gezondheidszaken” of zoiets genoemd.

De Engelse versie van de beroemde Veiligheidsraadsresolutie 242 van 1967 spreekt over “terugtrekking van Israëlische strijdkrachten uit gebieden die tijdens het recente conflict zijn bezet”: withdrawal of Israeli armed forces from territories occupied in the recent conflict. Er wordt niet gerept over “de” bezette gebieden, maar vagelijk over “gebieden die zijn bezet”, waardoor de indruk kan worden gewekt dat Israël zich niet uit *alle* in 1967 bezette gebieden zou hoeven terug te trekken.

Er werd bij wijze van compromis opzettelijk onduidelijkheid geschapen, *constructive ambiguity*, omdat deze resolutie op dat moment anders wellicht nooit zou zijn aangenomen. Door jarenlang vaag te doen over de wenselijkheid of Israël zich al dan niet geheel diende terug te trekken naar de grenzen van voor 1967, werd Israël geleidelijk aan de kans geboden om zich wederrechtelijk gebieden toe te eigenen en nederzettingen te stichten zonder dat dit duidelijke protesten oproep in de westerse internationale gemeenschap.

Hoer gevoelig deze kwestie lag, bleek toen de woordvoerder van de minister van Buitenlandse Zaken begin 1974 op non-actief werd gesteld. Hij had het Nederlandse beleid in het openbaar onjuist weergegeven door te suggereren dat Israël zich diende terug te trekken uit *alle* bezette gebieden en hier was kritiek op geleverd vanuit de Tweede Kamer.⁶

Zeven jaar later was het Europese, en daarmee ook Nederlandse standpunt duidelijk verder ontwikkeld. Tijdens de Midden-Oosten-missie van minister Van der Klaauw in 1981 werd gesteld dat de landen van de Europese Gemeenschap ervan uitgingen dat Israël zich conform resolutie 242 van de VN-Veiligheidsraad volledig uit “de” in 1967 bezette gebieden diende terug te trekken. Het principe van terugtrekking was ook van toepassing op “Oost-Jeruzalem”. De mogelijkheid voor aanbrenging van kleine grenscorrecties in de grenslijnen van 1967 werd daarbij opengelaten.

Wat betreft Oost-Jeruzalem werd door sommige Arabische gesprekspartners de mogelijkheid niet uitgesloten dat een kleine grenscorrectie, die bijvoorbeeld vrije toegang voor de Israëli's tot de Klaagmuur moge-

lijk zou maken, een oplossing zou kunnen bieden. Eventuele kleine grens-correcties zouden echter niet eenzijdig in het voordeel van Israël mogen zijn.

Toen ik in 1964 voor het eerst de Arabische oude stad Jeruzalem bezocht, toen nog onder Jordaans bestuur, waren de straatnamen aangegeven met mooie Palestijnse blauwgekleurde tegels. Bovenaan stond de straatnaam in het Arabisch, daaronder Engels en in een enkel geval helemaal onderaan ook in het Hebreeuws.

Nadien werden de Hebreeuwse teksten verwijderd. Na de Israëlische bezetting in 1967 werd de volgorde omgekeerd. Nu kwamen de Israëlische namen boven te hangen en de Arabische onder. Nadien werden Arabische namen op diverse plaatsen verwijderd of met zwarte verf onleesbaar gemaakt. Hier was het proces dus net andersom: de Palestijns-Arabische identiteit van Jeruzalem werd na de Israëlische bezetting in eerste instantie ondergeschikt gemaakt aan de joods-Israëlische en vervolgens letterlijk en figuurlijk zoveel mogelijk uitgewist.

Om de Israëlische grenzen van 1967 aan te geven wordt in Israël en vele westerse landen nog steeds gesproken van de “groene lijn”. De achterliggende betekenis van deze woordkeuze is duidelijk. In Israël, zo luidt het gepropageerde stereotiepe beeld, “wordt iedere vierkante centimeter woestijngrond bebouwd en met nijvere arbeid groen en vruchtbaar gemaakt”.

De Arabieren daarentegen maakten er, aldus dezelfde stereotypering, “helemaal niets van, zij waren lui en lieten hun land geheel verwaarloosd, woest en braak liggen”. Het resultaat was, volgens deze beeldvorming, dat vroeger exact kon worden gezien waar het vruchtbare groene Israël ophield en de dorre Arabische Westoever begon...

Tussen Oost- en West-Beiroet in Libanon was vroeger ook sprake van een “groene lijn”. Hier ging het om de frontlijn tussen de strijdende partijen, het gevaarlijke niemandsland dat vrijwel niemand durfde te betreden uit angst te worden beschoten. Hierdoor kon het onkruid jarenlang welig tieren, waardoor er een groene zone ontstond juist omdat niemand er wat aan deed.

Premier Begin maakte destijds bezwaar tegen de term Westoever. Daarmee kon immers het gehele gebied ten westen van de rivier de Jordaan tot aan de Middellandse Zee worden bedoeld, dat wil zeggen de Westoever én Israël, oftewel geheel voormalig Palestina. Begin gaf de voorkeur aan de termen Judea en Samaria en instrueerde de Israëlische staatsomroep om alleen nog deze namen te gebruiken. Maar deze specifiek joods-historische namen waren natuurlijk weer onacceptabel voor de Palestijnen.

Soms zie je ook dat mensen willen laten blijken dat zij aan de Israëlische kant staan in het conflict door niet de internationaal gangbare plaatsnamen te gebruiken, maar de Israëlische varianten ervan, bijvoorbeeld Jeroesjalajim in plaats van Jeruzalem of Chevron in plaats van Hebron. Een sympathisant van de Palestijnen zal minder gauw de Arabische equivalenten al-Quds of al-Khalil gebruiken, al was het alleen omdat hij dan door bijna niemand zou worden begrepen.

In 1970 sprak ik in Aleppo met iemand van het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina en had het over “de bezette gebieden”. Aangezien hij uit mijn woorden had opgemaakt dat ik Israël erkende, antwoordde hij enigszins geïrriteerd: “Welke bezette gebieden bedoel je eigenlijk? Die van 1948 of van 1967?”

In die tijd werd in de Syrische media alleen gesproken over “bezet Palestina” en de “zionistische entiteit”. Later was het “Israël” tussen aanhalingstekens en nu zijn in de Syrische pers ook de aanhalingstekens verdwenen. Het weerspiegelt het geleidelijke proces van acceptatie van Israël.

Wat Palestijnen bestempelen als de “immigratie” van joden in het al dan niet bezette Palestina, noemen de joden de “terugkeer” naar het beloofde land.

Wat de ene partij bezet gebied noemt, noemt de ander bevrijd. Wat de ene partij “annexatie” noemt, wordt door de andere partij gezien als “terugkeer binnen het vaderland”. Zo verwierp de Israëlische premier Begin destijds geheel dat hij de Westoever zou hebben willen annexeren. “Hoe kun je nu annexeren wat je al toebehoort?” zei hij.

Wat velen in 1948 bestempelden als de “Jordaanse bezetting” van de oude stad Jeruzalem, werd door anderen niet als bezetting gezien, maar als een Jordaanse actie waardoor Jeruzalem werd “behouden voor de Arabische natie”.

Joden beweren wel eens dat zij meer rechten hebben op Jeruzalem omdat deze stad voor hén “heilig” is en voor de moslims en christenen niet. Voor zover deze stad voor anderen tóch heilig mocht zijn, dan toch beslist minder...

De Arabische naam voor Jeruzalem is *al-Quds*: het Heilige. Moslims en christenen hebben het daar altijd over “de heilige plaatsen”. De profeet Mohammed verrichtte zijn ritueel gebed aanvankelijk in de richting van Jeruzalem en pas later in de richting van Mekka. Na Mekka en Medina is Jeruzalem voor moslims de meest heilige plaats.

En dan nog: net alsof de ene partij meer recht op een plaats zou hebben dan de andere, omdat hij denkt dat die plaats in zijn religie heiliger is dan in de religie van de ander. In de trant van: mijn religie is natuurlijk de enige ware religie; dus als aanhangers van andere religies zeggen dat Jeruzalem voor hen heilig is, dan moet dat nu eenmaal minder serieus worden genomen dan wanneer wij het zeggen...

Overigens: moeten je bezittingen heilig zijn om er blijvend aanspraak op te kunnen maken?’

3

Werkterrein: Midden-Oosten

Diplomaat en arabist

'In 1964 maakte ik voor het eerst een trektocht door Syrië. Ik herinner me nog goed het moment dat de zoetgevooisde stem van Umm Kulthum uit de autoradio klonk en de stemming in de jeep er goed in bracht. Toen het lied was afgelopen bleek de muziek afkomstig van Radio Israël. De radio werd meteen afgezet. Je luisterde in een Arabisch-nationalistisch land als Syrië niet naar Israël, dan was je eigenlijk al op het hellende vlak, een verrader.

In 1970, na de juni-oorlog dus, was de situatie veranderd. In de koffiehuisen in Syrië werd zonder schroom geluisterd naar het Arabischtalige nieuws op Radio Israël.

Er was een duidelijke kentering in de acceptatie van de Israëlische realiteit. Het begon door te dringen dat men er beter aan deed om Israël te leren kennen, dan het alleen maar af te wijzen. Sommigen deden dat onder het motto: ken je vijand. Maar dat kan alleen als je beluistert wat hij zegt.

Er zijn in de Arabische wereld nu instituten die zich bezighouden met de bestudering van Israël, met name in Egypte en Jordanië. Maar ze zijn erg laat gekomen. Het is nog steeds zo dat Israël de Arabische wereld veel beter heeft gedocumenteerd dan omgekeerd. Als je alle media goed volgt kun je ontzettend veel van een land te weten komen. Het geeft ook iets aan van je politieke intenties als je probeert de andere partij beter te leren kennen. Het kán betekenen dat je vrede wil.

Een heel belangrijk instituut is het Institute for Palestine Studies dat in 1971 is begonnen met het *Journal of Palestine Studies*. Dit Palestijnse tijdschrift, dat vroeger in Beiroet en nu in de Verenigde Staten wordt uitgegeven, probeert zoveel mogelijk objectief vast te leggen wat er in Israël gaande

is: de nederzettingenpolitiek, de strategie van de politieke partijen enzovoort.

Maar niet altijd wil studie van de “andere partij” zeggen dat je uit bent op een eerlijke dialoog. Er zijn in Israël veel arabisten, islamologen, oriëntalist en andere deskundigen die zich intensief bezighouden met de Palestijnen en de Arabische wereld. Sommigen van hen brachten het tot bestuursambtenaar in de bezette gebieden of werden actief in het leger. De Israëlische academische instituten zijn niet alleen academisch, maar ook een aanvulling op inlichtingendiensten. De vergelijking dringt zich op met Nederlandse bestuurders in Oost-Indië die de lokale cultuur bestudeerden om beter het koloniale gezag te kunnen uitoefenen.

De Israëlische wetenschappers die zich bezighouden met de Arabische wereld zijn meestal uiterst goed gedocumenteerd. Waar ze ook maar kunnen, kopen ze Arabische tijdschriften en kranten. Alle radio-uitzendingen worden vastgelegd. Ik heb voorbeelden gezien van academici die ontzettend veel bereiken, ook al zijn ze nooit in de Arabische wereld geweest.

Neem Amatzia Baram, die heeft een boek geschreven over de cultuur, geschiedenis en ideologie van de Ba'ath-partij in Irak.¹ Door alles te volgen wat er gepubliceerd is heeft hij echt helemaal de spijker op zijn kop geslagen – heel bewonderenswaardig, alsof hij in Irak heeft gewoond. Maar er zijn ook Israëlische academici die niet objectief kunnen zijn en bevooroordeeld blijven ten opzichte van de Arabische wereld. Hun achtergrond is gemakkelijk herkenbaar, ook al zijn hun uitgevers soms nog zo prestigieus. Aan Arabische zijde heb je natuurlijk hetzelfde verschijnsel.

In 1987, net na het uitbreken van de intifada, sprak ik met een hooggeplaatste Israëlische diplomaat die zich erover beklaagde dat het voor de Israëlische militairen in de bezette Palestijnse gebieden toch niet altijd even gemakkelijk was. Vaak werden ze immers door de lokale Palestijnse jeugd geprovoceerd en zelfs uitgescholden, bijvoorbeeld voor “maniak”. Het was onder dergelijke omstandigheden bijzonder moeilijk voor de Israëlische soldaten om zich steeds maar te blijven beheersen, aldus betoogde de Israëlische functionaris, van oorsprong een keurige Brit die in Oxford Arabisch had gestudeerd.

Terwijl hij het woord maniak in de Engelse betekenis had opgevat en meende dat dit al een erg scheldwoord was, heb ik hem uit de doeken ge-

daan dat de werkelijke betekenis ervan veel grover was. Maniak betekent namelijk zoets als “slappe flikker die zich laat naaien”. Er was hier sprake van een bijzondere grammaticale vorm in het Palestijnse dialect, waarvan ik een variant voor het eerst had leren kennen in het dialect van Aleppo. Deze vorm was hem als klassiek geschoolde Oxford-arabist echter geheel onbekend.

Dit voorval illustreert hoe bepaalde Israëli's weliswaar veel weten van de Arabische wereld, maar desondanks de plank kunnen misslaan wanneer het gaat over dingen uit de alledaagse praktijk.

Heel anders lag dat bij Israëli'sche militairen die, tijdens de invasie in Libanon in 1982, wel degelijk op de hoogte bleken van de betekenis van het scheldwoord “maniak”. In het Israëli'sche gevangenenkamp Ansar werden Palestijnse gedetineerden vernederd door hen te dwingen om premier Begin in koor toe te juichen en te roepen dat hun leider Arafat een “maniak” was: “Leve Begin, Arafat Maniak”.²

Tot voor kort was het ook bij klassiek opgeleide Nederlandse arabisten geen onbekend verschijnsel om weinig vertrouwd te zijn met de meer simpele alledaagse zaken in het Arabisch. Met klassiek dient in dit verband te worden verstaan dat men zich uitsluitend met klassiek Arabisch bezighield en niet met dialecten. Dialecten werden gezien als gedegeneerde vormen van het zogenaamd “zuivere” klassieke Arabisch.

Tegenwoordig is dat heel anders en kan het bestuderen van dialecten zelfs verplicht worden gesteld. Vroeger kwam het echter vaak voor dat Nederlandse of andere westerse arabisten tijdens hun eerste reis door de Arabische wereld tot hun grote teleurstelling ontdekten dat hun klassiek Arabisch weliswaar werd bewonderd, maar dat zij zelf vrijwel niets verstonden van de lokale omgangstaal, want dat was een dialect.

In de afgelopen decennia was het eerder regel dan uitzondering dat degenen die bij het ministerie van Buitenlandse Zaken de functie van directeur Afrika en Midden-Oosten bekleedden geen enkele praktijkervaring hadden met de Arabische wereld, hoe capabel zij verder ook geweest mogen zijn. Dit had niets te maken met een benoemingsbeleid waarin sympathieën of antipathieën ten aanzien van Israël of de Arabische wereld een rol speelden. Doorlaggevende factor was dat vroeger het generalisme op het ministerie hoog-

tij vierde, terwijl specialisme als iets beperkends, zo niet bekrompens werd gezien. Nu is er veel meer erkenning en waardering voor specialisme en raken de generalisten meer op de achtergrond.

De positie van directeur Noord-Afrika en Midden-Oosten werd in 1996 voor het eerst sinds meer dan veertig jaar weer bezet door een arabist, namelijk Marcel Kurpershoek. Kurpershoek maakte zich diepgaand vertrouwd met het leven in de Arabische wereld. Hij verwierf bekendheid in Nederland en daar buiten met zijn publicaties over Arabië, waaronder vertalingen van verhalen en gedichten die mondeling zijn overgeleverd in uiterst complexe bedoeïenendialecten.³

Buitenlandse Zaken heeft wel altijd arabisten in dienst gehad, maar die werden vroeger beduidend minder ingezet in de Arabische landen dan nu. Ze gingen bijvoorbeeld alleen bij de eerste of tweede keer dat ze naar het buitenland werden uitgezonden naar de Arabische wereld. Dat lag niet alleen aan het ministerie, maar vaak ook aan de betrokken arabisten zelf.

Het kwam herhaaldelijk voor dat dezen na een eerste plaatsing in een Arabisch land ook wel eens wat anders wilden, bijvoorbeeld iets op het multilaterale vlak zoals de Verenigde Naties of de NAVO. Vervolgens bleven ze liever in dat circuit doorgaan en bereikten ze langs die weg soms de hoogste top van het ambtelijk apparaat. Tegenwoordig worden er veel meer arabisten in de Arabische wereld geplaatst en ook frequenter. Er is duidelijk een tendens om veel intensiever gebruik te maken van hun kennis.

Dit alles betekent niet dat het Midden-Oosten-beleid merkbaar door de arabisten wordt beïnvloed. Dat beleid wordt immers door heel andere factoren bepaald, waaronder binnenlandse politieke factoren. Wel zou men kunnen stellen dat de minister door deskundigen potentieel veel beter kan worden voorgelicht. Maar beïnvloeding en deskundigheid hoeven niet direct samen te gaan.

En dan tenslotte: een arabist is nog niet per definitie een Midden-Oosten-deskundige. Kennis van het Arabisch is op zich geen onontbeerlijke voorwaarde om deskundigheid te verkrijgen op het gebied van de Arabische wereld, laat staan dat het een waarborg zou zijn voor expertise op dit gebied. Er is immers ontzettend veel goeds gepubliceerd over deze regio in andere talen. Arabisch is alleen wel een middel of instrument waarmee je veel verder kunt komen en dieper kunt doordringen dan iemand die die

taal niet kent. Maar dat middel moet je als arabist dan wel echt gebruiken. Bovendien moet je onderscheid maken tussen goede arabisten en zwakke broeders op dit gebied. Want je kunt beter een ambassadeur of diplomaat hebben die geen Arabisch kent maar zich energiek en diep ingraaft in de materie, dan een arabist die er weinig of niets van maakt. Veruit de beste combinatie is natuurlijk iemand die op beide terreinen het nodige kan.

Ik heb zelf het gevoel dat het moeilijk is de ontwikkelingen in de Arabische wereld goed te blijven volgen wanneer je geen voeling kunt houden met de dagelijkse realiteit. Zelfs al heb je de theoretische kennis door alles te lezen wat er verschijnt, dan nog kun je niet helemaal zeker weten of je het wel bij het rechte eind hebt. Je moet de betrokken landen persoonlijk bezoeken en gesprekken voeren met primaire bronnen. Voor Israëlische wetenschappers is dit natuurlijk vaak een probleem.

Als arabist kún je in principe objectief kijken naar het Arabisch-Israëlische conflict. Ik ben geen Arabier, geen Palestijn, geen Israëli maar een buitenstaander. Je bent er alleen nauwer bij betrokken omdat je meer informatie hebt. Je kunt je beter inleven.

Tijdens de Israëlische invasie van Libanon in 1982 zag de situatie er vanuit Beiroet heel anders uit dan vanuit Tel Aviv. In het heetst van de strijd, toen Beiroet onder zware bombardementen lag door Israëlische vliegtuigen, citeerde ik in een telegram een Amerikaanse collega die had gezegd “we created a monster, a Frankenstein, we cannot control it any longer”. Zo van: we hebben Israël bewapend en ze gaan nu helemaal hun eigen gang. Al willen de Verenigde Staten ook dat ze ophouden, we kunnen ze niet stoppen.

Dat werd door onze ambassadeur in Tel Aviv heel anders gezien. Hoewel ik niet meer had gedaan dan een Amerikaanse diplomaat citeren, liet hij weten het er absoluut niet mee eens te zijn. De Israëli's waren helemaal niet zo agressief, Israël was geen monster enzovoort. Een andere collega kwam toen tussenbeide met de mening dat zo'n monster er aan de voorkant, de Libanese kant die onder de bombardementen lag, natuurlijk heel anders moest uitzien dan aan de achterkant in Tel Aviv.

Het is belangrijk dat je ook in dit soort crisissituaties altijd objectief blijft

in je rapportage. Zodra je ook maar een beetje partijdig overkomt, ondermijnt je daarmee je geloofwaardigheid.

Er zijn wel eens vooroordelen tegen arabisten in de buitenlandse dienst. Men denkt soms dat ze per definitie pro-Arabisch zijn. Nu zijn, nog even afgezien van de diplomatie, lang niet alle arabisten vrienden van de Arabieren. Ik ken arabisten die zelfs een duidelijke antipathie hebben tegen de Arabische wereld.

De arabisten die wél een zwak hebben voor de cultuur en het leven in de Arabische wereld, hebben nog niet per definitie politieke sympathie voor de Arabische kant in het conflict met Israël. Als je als arabist op zo'n diplomatieke post zit moet je eigenlijk nog voorzichtiger zijn met wat je rapporteert, omdat het al heel snel als niet-objectief wordt geïnterpreteerd.

In sommige Arabische landen zijn ze beducht voor arabisten omdat die dieper kunnen graven en beter in de keuken kunnen kijken. Bijvoorbeeld in Libië, waar alles gearabiseerd is, heeft de regering liever geen diplomaten die Arabisch beheersen. Ze vinden een diplomaat die daar half blind rondloopt, die geen kranten kan lezen en niets verstaat, gemakkelijker te manipuleren. Arabisten moet je meer in de gaten houden.

Ik heb zelf het idee dat ik van mijn Arabisch enorm voordeel heb gehad. In Egypte en Irak had ik veel beter toegang tot allerlei kringen juist omdat ik Arabisch kende. Gesprekken met ministers gingen altijd in het Arabisch. Onderling is men meestal in het Arabisch bezig, dus dan ben je deelgenoot. Arabieren vinden het over het algemeen niet ongeleefd om Arabisch te blijven spreken in het bijzijn van buitenlanders. Als je geen Arabisch spreekt sta je er buiten en heb je geen idee waar het over gaat.

Het feit dat ik naast diplomaat ook publicist en onderzoeker was, vormde nooit een probleem. Niet van de kant van het ministerie, maar ook niet van de kant van de landen waar ik zat. Men kent je soms van je publicaties en dat levert je gemakkelijker toegang op. Het is een soort visitekaartje dat aangeeft dat je misschien wat serieuzer mag worden genomen.'

De Palestijnen: het Nederlands standpunt evolueert

'In mijn begintijd als diplomaat had ik het moeilijker om afstand te bewaren dan later. Het lag ook anders. In 1975-1977 was alles fout wat ook maar enigszins de indruk wekte dat we de Palestijnen op enigerlei wijze officieel

politiek zouden erkennen. De term Palestijnse “entiteit” was bijvoorbeeld al helemaal uit den boze.

In 1978 was er een Israëliëse inval in Libanon en in een memo gebruikte ik de term Israëliëse “invasie”. Dat werd door mijn chef veranderd in “actie”. Deze “actie” duurt overigens twintig jaar later nog voort...

In mijn beginperiode in Den Haag bij het politieke Bureau Midden-Oosten kreeg de minister van Buitenlandse Zaken eens het verzoek van een Nederlandse ingenieur om financiële steun voor een project voor Gaza. De opzet was om een “praktische bijdrage” te leveren aan een oplossing voor de Palestijnse kwestie. Als befaamde baggeraars konden wij als Nederlanders een speciale rol spelen.

Wat was er eenvoudiger dan het creëren van een stuk opgespoten grond van enkele vierkante kilometers ergens in zee voor de kust van Gaza. De Palestijnen uit de Gazastrook konden dan naar dat nieuwe eiland vertrekken en werden verlost van hun bevolkingsoverdruk, terwijl de joodse settlers in de Gazastrook over meer ruimte zouden kunnen gaan beschikken. Als Bureau Midden-Oosten moesten wij een zinnig concept-antwoord schrijven op deze brief.

Nu is het zo dat in feite iedere brief aan de minister, hoe vreemd soms ook van strekking, in principe dient te worden beantwoord, al was het maar met een korte beleefde ontvangstbevestiging. In mijn ambtelijke onervarenheid meende ik echter dat een dergelijk, mijns inziens onzinnig voorstel, in het geheel niet moest worden beantwoord, en hoogstens de eer verdiende om ergens te worden opgeborgen. Als technisch project was het misschien aardig bedacht, maar in de politieke context volstrekt onacceptabel. Stel je eens voor dat iemand een projectvoorstel zou hebben ingediend om alle Israëliëse joden maar de zee in te sturen naar een opgespoten stuk grond voor de kust van Israël, opdat de Palestijnen dan van ze af zouden zijn! Zo iemand zou misschien wel zijn beschuldigd van anti-semitisme, alle goede bedoelingen van een ingenieur zonder politiek inzicht ten spijt.

Mijn ervaren chef meende echter dat sprake was van een originele gedachte die diende te worden beantwoord in de zin van: “Dank voor uw inventiviteit, maar helaas heeft ons ministerie niet de nodige financiële middelen voor de verwezenlijking van een en ander.” En aldus geschiedde – namens de minister van Buitenlandse Zaken.

In de eerste vijf jaar dat ik op het ministerie zat, van 1975 tot 1980, is er een heel duidelijke kentering gekomen ten aanzien van de Palestijnen. Ik kon mij geheel verenigen met de Europese Venetië-verklaring van juni 1980. Ons standpunt is in de loop van de jaren plooibaarder geworden. De huidige standpunten van de Europese Unie over het Arabisch-Israëliëse conflict lijken mij heel redelijk.

Aanvankelijk ging het echter uitermate stroef en het leek alsof onze minister soms zelfs door zijn eigen ambtenaren werd tegengehouden om zijn standpunt over het Midden-Oosten wat te versoepelen. Dat merkte ik bijvoorbeeld bij het beantwoorden van kamervragen in de periode van minister Van der Stoep. Zijn hogere ambtenaren wrongen zich soms in allerlei bochten om de oude rigide standpunten te blijven verdedigen en om termen als “Palestijnse entiteit”, wat in die tijd in de Nederlandse politieke context al vrij ver ging, te omzeilen, terwijl de minister zelf daar tot ieders verrassing geen moeite meer mee bleek te hebben.

Er was sprake van een overmatige voorzichtigheid, vooral omdat de Palestijnse kwestie binnen Nederland zo gevoelig lag.

Het was lang een frustratie om met een van de hoofdspelers, namelijk de PLO, geen formele contacten te mogen onderhouden. Formele contacten zouden erkenning betekenen en dat zat er politiek niet in. Wil je als diplomatiek waarnemer je een beeld vormen van de situatie, dan moet je natuurlijk met alle belangrijke partijen contact onderhouden. Maar het onderhouden van contacten met de PLO was een politiek taboe.

Het gevolg was dat de contacten informeel en geheim waren. Zolang dat goed ging kraaide er geen haan naar; dan deed je als het ware je werk goed. Maar als het fout ging hing je. Het kwam erop neer dat je nooit mocht laten blijken dat je contacten met de PLO had, maar je moest ze eigenlijk wel hebben.

Nederland is pas heel laat de PLO als volwaardige partner in het vredesproces gaan zien. Dat lag ook aan Israël, dat de PLO als een terroristische organisatie beschouwde. Wij wilden Israël niet voor het hoofd stoten. In 1982, vijftien jaar na de juni-oorlog, spraken wij als Nederland nog steeds niet officieel met de PLO.

Wanneer Nederland voorzitter was van de Europese Gemeenschap wa-

ren er daarentegen wél ontmoetingen tussen Nederlandse politici en diplomaten en Yasser Arafat. Chris van der Klaauw was in 1981 in Damascus de eerste Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken die met Arafat sprak. De ontmoeting tussen minister Hans van den Broek en Arafat in Tunis in 1986 vond ook plaats in het kader van het Europese voorzitterschap.

Het punt was steeds dat de PLO stelde dat zij de enige wettige vertegenwoordiger was van het Palestijnse volk. En wij in het Westen zeiden: er zijn geen verkiezingen geweest, dus jullie kunnen niet claimen de enige wettige vertegenwoordiger te zijn. Jullie zijn hoogstens “een” vertegenwoordiger van het Palestijnse volk.

Maar de PLO stond op volledige erkenning. Ze vonden dat ze anders niet als volwaardige partner konden optreden. Had de PLO er veel aan gehad als ze in een eerder stadium genoeg hadden genomen met minder erkenning maar meer contacten? Ik denk van niet. Maar de PLO-eis blokkeerde wel veel.

De Europese Politieke Samenwerking maakte het voor bepaalde landen, zoals Nederland, gemakkelijker een stapje vooruit te doen. Aan de andere kant zou een Nederlandse minister nooit Arafat ontmoeten als hij het absoluut niet zou willen. Maar het feit dat landen als Frankrijk, Spanje en Griekenland ons vóór waren heeft natuurlijk wel geholpen.

In 1980 had ik als jongste medewerker van het Bureau Midden-Oosten de eer om de Europese top van Venetië te mogen bijwonen, inclusief alle voorbereidende stadia, die uiteindelijk resulteerden in de beroemde Venetië-verklaring. Essentiële punten van deze verklaring waren dat de principes van volledig Palestijns zelfbeschikkingsrecht en betrokkenheid van de PLO bij eventuele vredesonderhandelingen voor het eerst officieel door alle landen van de Europese Gemeenschap werden erkend.

Bij de voorbereidende besprekingen hadden de Fransen een ontwerp-tekst gelanceerd waarin de gedachte van de Palestijnse staat werd gesteund. Bij voorbaat stond echter vast dat dit door anderen zou worden verworpen. Aangezien ik bij de redactie van het eerste tekstgedeelte van de verklaring al vrij veel aan het woord was geweest om het geheel binnen ons strakke beleid te laten passen, werd na ruggespraak met mijn chef in Den Haag afgesproken dat ik, bij wijze van alternatieve tactiek, nu anderen zoveel mogelijk aan het woord zou laten.

Toen we bij het tekstvoorstel over de Palestijnse staat waren aangekomen hield ik dan ook stijf mijn mond dicht. De spanning steeg even in de vergaderzaal. Anderen keken afwachtend in mijn richting in de veronderstelling dat de Nederlandse afgevaardigde het wel voor hen zou afblazen.

Toen de Italiaanse voorzitter bij het uitblijven van enig commentaar naar de volgende paragraaf wilde overstappen, veerden diverse delegatieleden plotseling op om te stellen dat de gedachte van een Palestijnse staat volstrekt onacceptabel was. Waar ik 's ochtends voor hen het werk had gedaan, deden zij nu hetzelfde voor ons en hoefde ik niets te zeggen.

Toch werd na de vergadering valselijk aan de pers gelekt dat het juist Nederland was geweest dat het principe van de Palestijnse staat had getorpedeerd. Het was een door andere landen beproefde tactiek om het traditioneel als pro-Israëliësch bekend staande Nederland van alles de schuld te geven. Vaak werkte dit middel bijzonder effectief en het vervelende was dat valselijk verspreide informatie over ons land vaak hardnekkig lang bleef hangen, hoe onterecht ook.

Tijdens een bezoek met minister Van der Klaauw aan Damascus in 1981, binnen het kader van het Europese voorzitterschap, werd ons door de Syrische minister van Buitenlandse Zaken Khaddam dan ook hetzelfde verwijt gemaakt: wij hadden aanvaarding van het principe van de Palestijnse staat doorkruist. Ik kon echter met een goed geweten zeggen dat dit niet specifiek aan Nederland te wijten was geweest.⁴

Kernpunt van de Venetië-verklaring was dat deze geen enkele optie voor de Palestijnen uitsloot, ook geen Palestijnse staat. De redenering was: wij weten weliswaar dat de Palestijnen een zelfstandige staat willen, maar het kan zijn dat zij zelf, binnen het kader van een alomvattende vredesregeling, uiteindelijk zullen kiezen voor een andere optie. Misschien kiezen ze bijvoorbeeld voor een federatie met Jordanië. Dus moeten we de Palestijnen niet bij voorbaat vastpinnen op de Palestijnse staat en doen wij er in hún belang beter aan juist alle opties open te laten.

Pas tijdens de top van Amsterdam in 1997, zestien jaar later, kwam de Europese Unie openlijk uit voor de gedachte van een Palestijnse staat en werd Israël in een verklaring opgeroepen "het zelfbeschikkingsrecht van de Palestijnen te erkennen zonder de mogelijkheid van een eigen staat uit te sluiten. De totstandbrenging van een levensvatbare en vreedzame soevereini-

ne Palestijnse entiteit is de beste garantie voor Israëls veiligheid”, zo luidde het inmiddels sterk geëvolueerde Europese standpunt.

Tussen de juni-oorlog van 1967 en 1982, dus vijftien jaar lang, was er nooit een Nederlandse diplomaat vanuit Beiroet in zijn officiële hoedanigheid in de Westelijke Jordaanoever geweest. Voordien was dat wel het geval omdat Jordanië inclusief de West Bank onder onze ambassade in Beiroet viel. Op ambtelijk niveau hadden we daar geen contact met de plaatselijke Palestijnse leiders. En het Palestijnse probleem was het kernprobleem in het Midden-Oosten. Daar moest dus wat aan worden gedaan. In december 1982 nam ik vanuit Beiroet het initiatief tot het maken van een eerste dienstreis naar de Westelijke Jordaanoever.

Hoewel wij als diplomaten in Beiroet formeel geen politieke contacten mochten onderhouden met de PLO, had je wel vaak parlementaire delegaties uit Nederland die Arafat wilden zien. Bepaalde kamerleden vonden hun reis naar Beiroet niet geslaagd als ze Arafat niet hadden ontmoet. Als je dat niet goed regelde waren ze ontstemd. Aan de ene kant mocht je dus geen formele contacten onderhouden met de PLO, maar je moest er wel voor zorgen dat zo'n bezoek goed werd georganiseerd. En het was natuurlijk niet de bedoeling dat je er verder bij was.'

Diplomaat in de Arabische wereld

'Mijn periode in Libië vond ik de minst aangename tijd in het Midden-Oosten. De contacten met de Libische overheid waren altijd uiterst moeizaam. Zonder enige aanleiding werd je als vertegenwoordiger van Nederland aangevallen. Ze hadden een nogal botte, provocatieve stijl. Als je op je strepen of eer zou staan, zou je bij wijze van spreken moeten weglopen. Maar je bent daar voor de relaties tussen beide landen en voor het Nederlandse bedrijfsleven, dus dat doe je niet. Hoewel je je natuurlijk niet alles hoeft te laten welgevalen, moet je toch de nodige soepelheid kunnen betrachten en bereid zijn tot compromissen.

Het was in Libië buitengewoon moeilijk om contacten te onderhouden buiten het officiële circuit. Dat maakte het leven daar heel beperkt. Het persoonlijke element ontbrak.

In Irak was dat overigens ook zo. Ik kende in Bagdad allerlei mensen uit

de universitaire wereld van vóór ik daar werd geplaatst als ambassadeur. Toen ik ze later wilde opzoeken zeiden ze: maak alsjeblieft een officiële afspraak via het protocol van Buitenlandse Zaken. Dat had eigenlijk weinig zin, want dan bleef het bij een strikt formeel bezoek.

In een land als Saudi-Arabië is men onderling heel beleefd. Maar tegenover buitenlanders is men afhoudend. Dat is ook logisch. Buitenlandse zakenlieden komen er alleen maar om geld te verdienen. Er valt in Saudi-Arabië en de Golfstaten veel geld te verdienen. Als men altijd alleen maar buitenlanders met attaché-koffertjes ziet aankomen die snel wat projecten willen binnenslepen, dan houdt men in sociaal opzicht liever de boot af.

In Egypte, Jordanië of Libanon is dat weer heel anders. Daar is men extreem gastvrij ten opzichte van buitenlanders. Persoonlijke contacten zijn geen enkel probleem. Soms moest je zelfs de rem erop zetten om te voorkomen dat je werd overspoeld door de sociale contacten.

Het oliegeduld heeft veel verpest in het Midden-Oosten. Het werkte vaak corrumperend. Maar het oliegeduld heeft ook voor ontwikkeling gezorgd. Daarbij heb je aan de ene kant landen met een primitieve en arme bedoeïenenbevolking die plotseling een enorme rijkdom in de schoot werd geworpen. Aan de andere kant heb je landen met veel meer traditie op het gebied van onderwijs, landbouw en infrastructuur, zoals Irak, dat in de periode voor de oorlog met Iran zijn nieuwe olierijkdom relatief goed wist te benutten. Of Oman, dat pas in een laat stadium van zijn olierijkdom ging profiteren, nadat het eerst van andere Arabische Golfstaten had kunnen afkijken hoe het niet moest.

Oliegeduld heeft inderdaad voor excessen gezorgd. Het geld leek immers niet op te kunnen. Iedereen kent de verhalen: badkamers met gouden kranen, gloednieuwe auto's die na een paar dagen gebruik van de hand worden gedaan, miljoenen die worden vergokt in Monte Carlo. Met het oliegeduld werden ook lastige regimes rustig gehouden, politieke steun gekocht en oorlogen gefinancierd.

Wat is betrouwbaarheid? Arabieren nemen het inderdaad niet altijd zo nauw met afspraken, zo lijkt het soms. Je spreekt om tien uur af en je gesprekspartner komt niet opdagen. Men houdt er niet van om nee te zeggen. Als je iemand uitnodigt en hij zegt: ik doe m'n best om te komen, dan weet ik dat hij waarschijnlijk niet komt.

Als ik ergens voor word uitgenodigd en ik kan niet komen, dan vind ik het beleefd om af te zeggen. Het afzeggen van een uitnodiging wordt in de Arabische wereld daarentegen niet altijd als beleefd gezien. Het is beleefder te doen voorkomen alsof je probeert tóch te komen en te zeggen dat je komt of dat je je best doet om te komen, al weet je ook dat het echt niet zal lukken. En als gastheer moet je laten weten dat de gast “altijd” kan komen, er zal altijd een plaatsje open blijven voor hem of haar.

Ik had eens iemand uitgenodigd die vlak voor het afgesproken tijdstip opbelde met de vraag hoe hij bij ons huis moest komen. Een uur later liet hij iemand anders bellen om zich te verontschuldigen. Maar het kan soms ook heel anders gaan. Zo kan het iemand plotseling ook ernstig kwalijk worden genomen wanneer hij te laat is. Veel hangt af van de specifieke situatie, waarbij ook een rol kan spelen wie meer van wie afhankelijk is.

Al deze onzekerheden of iemand wel of niet komt opdagen, hebben de positieve keerzijde dat men in veel gevallen geheel onverwacht ergens kan binnenvallen om vervolgens uiterst gastvrij te worden verwelkomd. Dit vergroot echter weer de mogelijkheid dat diegenen die zo vriendelijk zijn onverwachte gasten te verwelkomen, zelf elders later zullen verschijnen dan gepland, of dat zij helemaal niet meer komen opdagen...

Arabische gastvrijheid heb ik altijd als iets heel bijzonders ervaren, vooral in de landen van de Vruchtbare Maansikkel: Syrië, Libanon, Jordanië, de Palestijnse gebieden en Irak. Arabieren zien gastvrijheid vaak als een soort plicht die zij te vervullen hebben. Als je je dankbaarheid betuigt voor de grootse gastvrijheid die je ten deel is gevallen, krijg je vaak als eerste reactie te horen: “Het is slechts mijn plicht.”

Arabische gastvrijheid vind je in alle lagen van de bevolking en is bij de armeren zeker niet minder: ook zij zullen al het mogelijke en soms ook het onmogelijke in het werk stellen om het de gasten maar naar hun zin te maken. Desnoods wordt het enige en laatste dier geslacht waardoor men bijvoorbeeld geen melk of eieren meer heeft.

Een dergelijke gastvrijheid heb ik al ervaren tijdens mijn eerste paar overnachtingen in de Arabische wereld in 1964, toen ik in een plattelandsgehucht in de buurt van het Syrische Aleppo te gast was bij een arme boerenfamilie, in van die bijenkorfvormige lemen hutten. 's Zomers slaap je er, omdat het zo heet is, buiten voor de hut op een platform. 's Winters slaap je binnen, in de huiskamer, die warm kan zijn doordat het vee is ingekwartierd in de ruimtes er vlakbij.

Ik maakte toen voor het eerst kennis met een gewoonte die mij ook later vaak nog ten deel is gevallen: de familie van de gastheer zorgt overvloedig voor eten en wacht af tot de gast oververzadigd is om dan pas zelf te gaan eten. Vaak word je ook gevraagd om te blijven logeren en drie dagen onafgebroken van de gastvrijheid te genieten, voordat je de reis weer voortzet – dat is traditie.

Het is eigenlijk niet de bedoeling om zomaar alles direct te accepteren. Het is veel beleefder om eerst te weigeren, zo nodig een paar keer. Blijft de gastheer aandringen, dan zou je uiteindelijk moeten accepteren, maar het hoeft niet per se. Vaak is het zelfs ook helemaal niet de bedoeling. Veel is immers onderdeel van het traditionele ritueel om al het mogelijke aan te bieden, al was het alleen maar om de gast op zijn gemak te stellen.

Alles hangt af van de situatie van het moment. Sommige mensen beweren wel dat je in de Arabische wereld nooit iets mag weigeren, maar dat is een pertinent misverstand. Wel is het vaak onbeleefd om zonder meer nee te zeggen. Maar daarvoor bestaan diverse beleefde alternatieven, zoals: “een volgende keer graag”. Dat die volgende keer er in werkelijkheid misschien nooit zal komen, doet er dan weinig toe.

Wij waren eens in de koude winter op reis door Noord-Irak en werden uitgenodigd door een plaatselijke Arabische notabele familie voor het middageten in de vorm van een banket waarbij iedereen met de handen at. De vrouw van een van mijn collega's sprak hardop haar bewondering uit voor de prachtige, met goud bestikte zware bruine wollen bedoeïenenmantel van een van de neven van de gastheer. Deze bood zijn mantel onmiddellijk aan de bewonderaarster aan en zei spontaan dat ze hem best mocht houden. Bovendien was het toch zo koud, zodat de mantel haar extra goed van pas zou kunnen komen. De vrouw accepteerde de mantel, enigszins van haar stuk gebracht, in de foutieve veronderstelling dat het onbeleefd was om te weigeren.

Maar in werkelijkheid was het natuurlijk helemaal niet de bedoeling geweest dat zij op het genereuze aanbod inging, nog los van het feit dat zij de gulle geveer nu letterlijk zelf in de kou liet staan. Het was waarschijnlijk zijn enige wintermantel...

Eigenlijk was het binnen de plaatselijke context al een beetje gênant geweest dat ze openlijk haar bewondering had uitgesproken voor de mooie

bezittingen van een ander, want dit kan uit beleefdheid dergelijke reacties oproepen. Een Nederlander zie ik nog niet zo snel uit beleefdheid zijn kostbaarste winterjas afstaan omdat een ander er zijn bewondering over heeft uitgesproken...

Zelfs als je toevallig over straat loopt langs een willekeurige arbeider of boer die op dat moment zit te schaften, dan zal deze bij wijze van beleefdheid vaak een gebaar maken van gastvrijheid en de kreet laten horen: *tfaddal*. Zo in de trant van: wees welkom en deel de maaltijd met mij. Het is dan natuurlijk niet de bedoeling dat je op deze uitnodiging ingaat, maar als er werkelijk aanleiding toe bestaat kán het natuurlijk wel.

Als iemand geheel onverwacht toch op het aanbod ingaat, zal de gastheer nooit zeggen dat het eigenlijk niet echt gemeend was, maar doen alsof het de gewoonste zaak van de wereld is, zelfs wanneer het wildvreemde gasten of voorbijgangers zijn en hijzelf vervolgens niet genoeg te eten krijgt.

Een Arabische gast op bezoek in Nederland zal in eerste instantie een aanbod om bijvoorbeeld koffie te drinken al gauw afslaan uit beleefdheid, er daarbij van uitgaand dat hetzelfde hem vervolgens nog eens zal worden aangeboden. Maar een dergelijke beleefdheidsformule uit eigen cultuur kan er gemakkelijk toe leiden dat hij vervolgens geheel onbedoeld op een droogje komt te zitten...

In sommige gebieden laat een Arabische gastheer zijn gasten niet vertrekken zonder hen eerst koffie te hebben geserveerd, of tenminste te hebben aangeboden. Een goede gastheer voegt het liefst de daad bij het woord. Soms zijn daar hele rituelen voor.

Het praktische nut hiervan is dat men precies weet waar men aan toe is. Zo was ik eens met minister Van der Klaauw in Oman. Bij afwezigheid van het staatshoofd sultan Qabus werden wij ontvangen door zijn neef, de minister van Defensie. Tevoren was er door de chef protocol reeds tactisch op gezinspeeld dat het bezoek waarschijnlijk niet van lange duur kon zijn vanwege de verplichtingen die onze gastheer – en ook wijzelf – op diezelfde dag nog elders hadden.

Vrijwel direct na binnenkomst werden ons zoetigheden gepresenteerd, kort daarop gevolgd door koffie. Dit was het teken dat de sessie zo ongeveer ten einde ging lopen. Ik attendeerde onze minister erop dat het misschien

beleefd zou zijn om reeds aanstalten te maken te vertrekken, maar hij vond dit niet zo hoffelijk omdat we nog maar net waren binnengekomen.

Vervolgens kwamen de hofdienaren binnen om ons op traditioneel Omaanse wijze te bewieroken. Een duidelijker teken dat wij moesten vertrekken was er niet. Er is zelfs een Omaans spreekwoord dat zegt dat je na de wierook niet langer mag blijven zitten...

De technieken van onderhandelen in het Midden-Oosten zijn anders dan bij ons. Soms denkt een zakenman dat hij een afspraak heeft gemaakt. Het contract is in kannen en kruiken en moet alleen nog op papier worden gezet. Voor zijn Arabische partner kan dat dan juist de basis zijn om helemaal opnieuw te beginnen met de onderhandelingen, waarbij hij er vanuit gaat dat de overeenstemming nog wat verder in zijn voordeel kan worden opgerekt. Degene die de Arabische cultuur niet kent kan pijnlijke vergissingen maken. Je verwachtingspatroon moet worden bijgesteld...

Krantenlezers en televisiekijkers in het Westen vinden Arabische leiders soms een onbetrouwbare indruk maken. Er bestaat een grote afkeer van Saddam Hussein. Ook Yasser Arafat is niet direct een grote favoriet van het grote publiek.

Ik was eens met een collega op reis in Irak toen we een meer dan levensgrote foto van Saddam zagen, waarop hij een enorme zonnebril droeg. We gingen voor de poster staan en lieten ons, omdat we zelf allebei ook zonnebrillen droegen vrolijk fotograferen. Er was direct iemand die het gevoel kreeg dat er iets niet in orde was en dat de spot werd gedreven met Saddam. Hij probeerde te verhinderen dat de foto werd gemaakt.

Vroeger stond Saddam vaak op foto's met een Cubaanse sigaar in zijn hand – enorm patserig zouden wij zeggen. Hij liet zich fotograferen als westers zakenman onberispelijk in het pak gestoken, als traditioneel Arabier, als tribaal Koerdisch leider, of met een Tiroler hoedje op zijn hoofd.

Kadafi is ook een extreem figuur wat betreft kleding. Hij heeft een onuitputtelijke garderobe. 's Ochtends draagt hij bijvoorbeeld een wijd gewaad met witte schoenen, 's middags een bedoeïenenkostuum met bruine mantel met opgestikt goud, dan weer schoenen met hoge hakken, of hij verschijnt in een imposant militair uniform. Dat is zijn stijl om mensen te fascineren.

Bij ons slaat dat niet direct aan. Stel dat premier Kok op één dag in drie

totaal verschillende uitdossingen verschijnt. Dat zou een weinig serieuze indruk maken.

Er is in de Arabische wereld vaak sprake van een dubbele moraal. Iemand mag thuis of in zijn eigen land niet veel en zodra hij in het buitenland is hangt hij de beest uit. Er zijn ook Nederlanders die dat doen als ze in het buitenland zijn.

Arabieren hebben vaak een verwrongen idee van onze soort maatschappij en wij van de hunne. Door tv en film denken Arabieren soms dat in het Westen alles mag. Amsterdam staat bekend als een poel van zonde en verderf waar het als man prettig toeven is voor een paar dagen.

Soms is een reis naar het Westen ook in letterlijke zin een bevrijding. Je ziet bijvoorbeeld in vliegtuigen uit Saudi-Arabië, Koeweit of Iran het verschijnsel dat vrouwen hun sluiers afleggen. Ze zijn even niet meer gebonden aan de kledingvoorschriften van hun land.

Bij ons is er zo'n stereotiep idee dat moslims vier vrouwen mogen hebben en dat ze inderdaad dan ook vier keer getrouwd zijn, vooral voor seksueel genot. In werkelijkheid hebben maar weinig Arabische mannen meer dan één vrouw. Het is een hele sociale en economische belasting en het brengt vaak meer problemen dan plezier met zich mee.

In het algemeen kun je zeggen dat in Arabische en islamitische samenlevingen een heleboel niet mag wat bij ons volstrekt normaal is. Het wordt als een schande gezien als een man een vrouw kust in het openbaar. Seks voor het huwelijk is verboden en dat brengt de nodige spanningen en frustraties met zich mee.

Mannen leiden buitenshuis soms een heel ander leven dan in familiekring. In een boek als *Tussen twee paleizen* van Nagieb Mahfoez wordt daar een fascinerende beschrijving van gegeven. Als een vrouw 's avonds haar man hoort thuiskomen en hem op straat afscheid hoort nemen van zijn vrienden doet hij dat met een stem die zij helemaal niet van hem kent. Het is alsof ze haar eigen man niet kent.⁵

— |

| —

— |

| —

4
*Verandering en stagnatie
in de Arabische wereld*

— DEMOCRATIE: BIJVOORBEELD JORDANIË —

Koning Hussein zit op het dak van zijn luxe, zilverkleurige Mercedes en groet, met beide handen in de lucht, de bevolking van Madaba die toegestroomd is om de vorst toe te juichen. Duizenden mensen zijn op de been, met Jordaanse vlaggen zwaaiend, leuzen roepend en luid klappend als de koninklijke auto voorbij rijdt. Geagiteerde militairen proberen, min of meer tevergeefs, de opgewonden massa op afstand te houden.

De koning lijkt te genieten van het tafereel. Zo nu en dan werpt iemand een briefje in zijn auto. Het zijn verzoeken en klachten die later, ten paleize, gelezen zullen worden en, voorzien van aantekeningen, doorgezonden worden naar het betreffende ambtelijke departement. 's Konings woord is wet en zelfs verzoeken om bijvoorbeeld gevrijwaard te worden van rijtuigenbelasting worden soms gehonoreerd.

Jonge ouders houden hun baby omhoog als de koning voorbij komt en dwingen vriendelijk maar beslist een koninklijke kus af. De auto stopt en de vorst krijgt een zwaard aangeboden door een oude, statige man met zwartgeblokte hoofddoek, *kefieh*. Even later wordt de koning een koran in handen gedrukt die hij triomfantelijk omhoog houdt.

Het is september 1997 en koning Hussein is op tournee door zijn land. Het is meer dan een ceremoniële aangelegenheid om de populariteit van de monarch op te vijzelen. Koning Hussein is niet alleen staatshoofd, maar ook de politieke leider van het land. Hij is de hoogste autoriteit op het gebied van de uitvoerende en de wetgevende macht.

De koning is, in dit geval, op reis om de bevolking te overtuigen haar stem uit te brengen bij de parlementsverkiezingen die een maand later gehouden zullen worden. Het zijn omstreden verkiezingen. De oppositie, waaronder de machtige Moslim Broederschap, heeft de Jordaniërs opgeroepen thuis te blijven. Volgens de oppositie is het Jordaanse politieke systeem ondemocratisch, heeft het parlement uiteindelijk toch niets in de melk te brokkelen en heeft het dus geen zin te gaan stemmen.

Koning Hussein gaat in de tegenaanval. Ten overstaan van een duizendkoppige menigte verdedigt hij dat de kieswet niet wordt veranderd. Deze kieswet is de oppositie een doorn in het oog. Doordat de kiesdistricten qua bevolkingsaantal zeer ongelijk zijn en elke kiezer slechts één stem kan uitbrengen op één kandidaat-parlementslid, worden de werkelijke politieke machtsverhoudingen vertekend. In dit systeem worden de tribale kandidaten en de rijke notabelen, die meestal bevriend zijn met de koning, bevoordeeld.

Het is volgens koning Hussein nu niet de tijd om te democratiseren. 'Eerst moet de Palestijnse kwestie worden opgelost.' Natuurlijk, benadrukt de koning, alle Jordaniërs zijn gelijk, ongeacht hun afkomst. 'Maar dat betekent niet dat het recht van de Palestijnen op terugkeer naar hun land of compensatie in gevaar moet worden gebracht.'

Het publiek begrijpt precies wat de koning bedoelt. Meer dan de helft van de Jordaanse bevolking is van Palestijnse afkomst. Een werkelijk democratisch systeem zou van de 'Jordaanse Palestijnen' volledige, waarachtige staatsburgers maken en van Jordanië een overwegend Palestijnse staat. Bij een representatief systeem zou immers zestig procent of meer van de volksvertegenwoordigers Palestijn kunnen zijn.

'We wachten totdat de Palestijnen hun rechten hebben verworven,' riep de koning uit. 'Pas daarna zullen we wel eens gaan nadenken over wat voor ons de beste kieswet is.'

In Jordanië is in 1989 een parlementair systeem ingevoerd, nadat het land tientallen jaren per decreet was geregeerd. Maar er zijn hele duidelijke beperkingen aan de Jordaanse democratie. Zo werd kritiek

op het vredesakkoord met Israël van 1994 gezien als persoonlijke kritiek op koning Hussein. Demonstraties en bijeenkomsten waar geprotesteerd werd tegen de vrede met Israël werden verboden en de belangrijkste Jordaanse oppositieleider, Leith Shbeilat, zat in 1996 maandenlang gevangen.

In 1997 amendeerde de regering de pers- en publicatiewet. De nieuwe wet maakte het in de praktijk haast onmogelijk voor oppositiekringen een weekblad uit te geven. De meeste bestaande weekbladen, waarvan sommige vanaf 1994 heel kritisch hadden geschreven over het vredesverdrag met Israël, werden gedwongen te sluiten. Daarmee werd de persvrijheid in Jordanië een behoorlijke slag toegebracht, te meer daar radio, tv en dagbladpers volledig door de regering worden gecontroleerd.

Ondanks deze beperkingen is Jordanië, samen met Egypte, Libanon, Jemen en Tunesië, een van de vrijere landen in de Arabische wereld. In een wereld die steeds meer democratiseert, maken autoritaire politieke systemen in landen als Saudi-Arabië, Irak en Syrië een anachronistische indruk.

Na het einde van de koude oorlog is op veel plaatsen naar hartelust gedemocratiseerd en zijn gesloten systemen opengebroken. Autoritaire structuren werden teruggedrongen. In Latijns Amerika, Oost-Europa, Zuidoost-Azië en bepaalde Afrikaanse landen werden parlementair-democratische stelsels ingevoerd.

In de Arabische wereld lijkt dit proces niet aan de orde te zijn. Er worden ook hier verkiezingen georganiseerd, maar de kiezers worden niet voor een werkelijke keus gesteld. Er wordt weinig geëxperimenteerd met de democratie. En als het gedaan wordt, zoals in Algerije, dan loopt het niet goed af.

Democratie is in de Arabische wereld alleen in hele lichte vorm aanwezig. Zolang het regime geen gevaar loopt en de macht van de hoogste leider niet wordt aangetast, is er soms wel wat inspraak mogelijk. Maar als er een situatie ontstaat, bijvoorbeeld een stemverhouding in het parlement die tot gevolg kan hebben dat er een andere regering komt, dan houdt het meestal op met de democratie.

De Arabische wereld en democratie

'President Assad is al sinds 1970 aan de macht. De Ba'ath-partij regeert in Syrië vanaf 1963. In Irak heeft de Ba'ath-partij sinds 1968 de touwtjes in handen. Kadaffi regeert Libië al sinds 1969. In Egypte heb je sinds het overlijden van Nasser in 1970 Sadat en Mubarak gehad, maar er zit een hele duidelijke continuïteit in. Het is hetzelfde regime.

De Arabische koningen, sultans en emirs houden het ook heel lang uit op hun troon. Kijk maar naar koning Hussein, die al sinds 1951 in Jordanië aan de macht is. Koning Hassan van Marokko regeert sinds 1961.

De tijd van instabiliteit, in de zin van dat de een de ander binnen een paar maanden opvolgt, is al lang voorbij. Er bestaat nu een continuïteit wat betreft autoritarisme. Met de democratie is het tot dusver in de Arabische wereld niet zo goed gegaan. Zelfs niet in Egypte, waar je wat meer vrijheid hebt, maar waar wel één partij alles overheerst.

Nergens in de regio heeft een parlementaire traditie echt wortel geschoten. De partijen zijn heel erg op macht uit. En als ze de macht eenmaal hebben, zijn ze voor wat betreft hun politieke en ideologische principes soms bereid een heleboel water bij de wijn te doen om maar aan de macht te blijven.

Er wordt wel eens beweerd dat democratie in de Arabische wereld de vrede en het vredesproces zonder meer ten goede komt. Ik heb hier zo mijn twijfels over. Het ligt een stuk gecompliceerder. Ik denk dat het in dit stadium juist voordelig is voor Israël dat het aan Arabische kant geconfronteerd wordt met autoritaire leiders.

De Arabische presidenten en koningen kunnen er, op het gebied van de vrede, van alles doordrukken. Hun bevolking zou die vredespolitiek wellicht veel minder slikken als diezelfde Arabische leiders zich, in West-Europese zin, op democratische wijze zouden moeten verantwoorden tegenover een parlement. De reis van president Sadat naar Jeruzalem, zonder iemand vooraf te consulteren, is hier een duidelijk voorbeeld van.

Op de lange duur lijkt mij democratie wel heel erg belangrijk. De aan Arabische zijde op enigszins totalitaire wijze aan de eigen bevolking voorgeschotelde vrede dient op de lange termijn immers wél geheel vrijwillig door diezelfde bevolking te worden gedragen om uiteindelijk stand te kunnen houden.

Neem Jordanië, waar vanuit de bevolking kritiek kwam op de vrede die door koning Hussein met Israël werd gesloten. De Jordaans-Israëlische vrede bood immers geen enkele oplossing voor het Palestijnse vluchtelingenprobleem, terwijl meer dan de helft van de bevolking van Jordanië uit Palestijnen bestaat. Koning Hussein werd in zijn standpunt helemaal ondersteund vanuit het Westen, ondanks die interne kritiek in zijn land. Dit lag ook voor de hand. Wij zien natuurlijk graag dat Jordanië en Israël vrede hebben. Het feit of een dergelijke vrede al dan niet door brede kringen van de Jordaanse bevolking wordt gedragen, is voor ons dan duidelijk van secundair belang.

Onze opstelling tegenover Jordanië lag heel anders toen het tijdens en na de tweede Golfoorlog in 1990-1991 in eerste instantie enthousiast de kant van Saddam Hussein koos. Voor het uitbreken van deze Golfcrisis hadden Jordanië en Irak allang hechte banden. De Jordaanse steun tijdens de Golfcrisis was niet alleen een restant hiervan, maar werd bij de Palestijnse Jordaniërs, en Palestijnen in het algemeen, ook ingegeven door ambivalente gevoelens die zij koesterden tegenover Koeweit. Decennia lang werden de Palestijnen en Jordaniërs in Koeweit vaak als tweederangs gastarbeiders beschouwd, en dat terwijl zij in vele gevallen zeker niet minder ontwikkeld waren dan de Koeweiti's en essentieel waren voor de Koeweitse economie. Ze hadden al die tijd bijgedragen aan de ontwikkeling en opbouw van Koeweit en waren ongetwijfeld blij met het feit dat zij in Koeweit werk hadden kunnen vinden en relatief goed verdienden. Maar ze hadden geen uitzicht op volwaardig Koeweits staatsburgerschap. Een aantal Palestijnen in Koeweit collaboreerde zelfs met de Iraakse bezetters in de naïeve veronderstelling dat zij eindelijk hun Koeweiti broodheren eens de les konden lezen en dat de rollen nu waren omgedraaid. De andere Palestijnen in Koeweit moesten voor dit gedrag uiteindelijk zwaar boeten.

Daarnaast bestond er onder de Palestijnen enthousiasme voor de opstelling van Saddam. De Iraakse leider stelde voor zijn eventuele terugtrekking uit Koeweit te koppelen aan de Israëlische terugtrekking uit de door Israël bezette Arabische gebieden en de Syrische terugtrekking uit Libanon. En dat alles in de volgorde waarin deze bezettingen waren ontstaan: dus eerst Israël, vervolgens Syrië en tenslotte Irak.

Die Israëlische bezetting van Zuid-Libanon werd door de internationale gemeenschap toch ook als illegitiem beschouwd, zo was de Iraakse redenering. Verder wilden de op dat moment door Irak gesteunde christelijke mili-

ties in Libanon duidelijk van de Syrische aanwezigheid in hun land af.

Wanneer men de onacceptabele bezetting van Koeweit geheel vergat, dan zat er op het eerste gezicht, puur rationeel gezien, wel wat redelijks in die voorstellen. Hoewel, het bleef natuurlijk de vraag hoe de ene bezetting vergoelikt zou kunnen worden door de andere. Bovendien kon de Syrische aanwezigheid in Libanon moeilijk helemaal worden gekwalificeerd als bezetting, omdat het Syrische leger oorspronkelijk was uitgenodigd door de Libanese regering om te helpen orde op zaken te stellen.

De Palestijnen moeten zich bewust zijn geweest van het feit dat de bezetting van Koeweit volstrekt onaanvaardbaar was. Toch koesterden sommigen een stille of minder stille sympathie voor het zo machtig lijkende Iraakse regime, dat eindelijk voor de Palestijnse zaak leek op te komen.

Ook de Iraakse Scud-beschietingen op Israël werden van Palestijnse zijde met enthousiasme begroet. Eindelijk was er weer eens een Arabisch land dat werkelijk militaire daden tegenover het alles overheersende Israël stelde, zo was het spontane gevoel. Dat deze bombardementen praktisch geen enkel effect hadden, werd niet direct ingezien. Ze vormden een welkome steun voor de zo ondermijnde moraal van de Palestijnen in de bezette gebieden. Hoe negatief de gevolgen van deze spontane reacties op het Iraakse optreden uiteindelijk zouden zijn voor de Palestijnen, werd in deze momenten van optimistisch enthousiasme in het geheel nog niet bevroed. Er waren zelfs Palestijnen die hun pas geboren zoons vernoemden naar Saddam...

Er was in deze situatie sprake van spontane Palestijnse en Jordaanse reacties, die als het ware een afspiegeling vormden van wat er werkelijk onder de bevolking leefde. Dit werd later zwaar afgestraft door het Westen, op grond van de redenering dat de Jordaniërs en Palestijnen "de verkeerde partij" hadden gesteund en dat sancties gerechtvaardigd waren zolang deze steun of sympathie ook maar op enigerlei wijze tot uiting werd gebracht.

Wel vaker heeft een soortgelijk spontaan enthousiasme in de Arabische wereld, al dan niet geïnspireerd door charismatische of demagogische leiders zoals Nasser, geleid tot rampen waarvan de gevolgen tientallen jaren later nog voelbaar waren. De aanloop tot de juni-oorlog en de propaganda tijdens die oorlog zijn hiervan een duidelijk voorbeeld.

Het is niet ongezonder in een conflict zoals het Arabisch-Israëlische wantrouwend te staan ten opzichte van de volkswil. Dat geldt zowel voor de Arabi-

sche als de Israëlische publieke opinie. Wanneer het om grensoverschrijdende gebeurtenissen gaat kan de bevolking van het ene land niet zomaar van alles opleggen aan de bevolking van het andere land, op grond van het argument dat de besluitvorming daartoe op democratische wijze tot stand is gekomen.

Bij Israël lijkt men daar in het Westen echter weleens anders tegenover te staan. Zo van: ze zullen Jeruzalem natuurlijk nooit afstaan, want daardoor zou iedere Israëlische regering toch onmiddellijk door de Knesset ten val worden gebracht. Dat de annexatie door Israël van Oost-Jeruzalem door de hele internationale gemeenschap als illegaal wordt beschouwd, doet er dan blijkbaar minder toe.

In Syrië en Irak is de dictatoriale machtsstructuur in belangrijke mate gebaseerd op een combinatie van loyaliteiten van religieuze, regionale en tribale minderheden. Het zal moeilijk zijn om vanuit die machtsstructuur een verbreding van het regime te bewerkstelligen. Je zou hoogstens kunnen denken aan democratisering onder de paraplu van zo'n dictatuur. Maar als die dictatuur wegvalt heb je onmiddellijk allerlei rivaliserende krachten die dan ook de macht willen monopoliseren.

Een geweldloze overgang naar een regering met een veel bredere basis, onder controle van het regime zelf, zou heel onnatuurlijk zijn. Als je zo'n ontzettende dictatuur hebt als in Irak, dan is het toch niet voor te stellen dat het regime geleidelijk de teugels laat vieren? Ze hebben zoveel onderdrukking gepleegd, juist om aan de macht te blijven, dan gaan ze toch geen eerlijke verkiezingen uitschrijven waarbij ze die macht kunnen verliezen? Dat zie je niet in Irak en niet in Syrië gebeuren. Men zal de macht niet vrijwillig loslaten.

In Egypte is de pers relatief vrij. Het bewind kan het zich permitteren zich niets aan te trekken van kranten zoals *al-Wafd*, die werkelijk heel kritisch zijn. Je hebt in Egypte een presidentieel systeem dat onder andere steunt op een regeringspartij, de Nationaal Democratische Partij, die een overweldigende meerderheid in het parlement heeft. Dit politieke stelsel is geen democratie zoals wij die in het Westen kennen. Maar als je het Egypte van Mubarak vergelijkt met het Egypte uit de tijd van Nasser, dan lijkt het wel een democratisch paradijs.

In Libanon heeft de democratie uiteindelijk volledig gefaald toen de partijen hun conflicten met de wapens gingen uitvechten. Dat is geen democratie natuurlijk.

Het Libanese confessionele systeem, waarbij er een verdeelsleutel is voor vertegenwoordigers van verschillende religieuze groepen in de regering, ambtenarij en parlement, heeft ondemocratische kanten. Voorstanders van dit systeem zeggen dat aan religieuze minderheden bepaalde garanties moeten worden gegeven. Bijvoorbeeld dat een bevolkingsgroep die tien procent van de bevolking uitmaakt altijd drie parlementszetels krijgt. Maar dat betekent ook niet méér dan drie. En wat gebeurt er als de bevolkingssamenstelling wijzigt?

In een meer ontwikkeld democratisch stelsel zouden confessionele garanties overigens ook niet nodig zijn. Een maroniet die zich kandidaat stelt om in het parlement gekozen te worden, moet op een maronitische stemlijst staan, ook al heeft hij daar geen politieke of ideologische affiniteit mee.

In Libanon had je tijdens de burgeroorlog soms de merkwaardige situatie dat er een stemming werd gehouden in het parlement en dat milities met geschut sommige parlementariërs intimideerden om maar niet te gaan stemmen. De milities probeerden soms te voorkomen dat het quorum in het parlement werd gehaald, zodat bepaalde beslissingen niet konden worden genomen. Of ze sleepten met geweld sommige parlementariërs juist naar het parlement toe, als ze wilden dat de volksvertegenwoordiging een bepaald besluit nam.

Theoretisch had je een democratie, maar in de praktijk was het land in een burgeroorlog verwickeld – en nog wel een oorlog tussen partijen die afgevaardigden hadden in het parlement. Enerzijds hield men formalistisch vast aan het democratische stelsel – iets is wel of niet rechtsgeldig omdat een aantal parlementariërs daar verschijnt – anderzijds heeft men zijn toevlucht genomen tot de wapens om de meningsverschillen uit te vechten.

In veel Arabische landen ontbreekt een democratische traditie. De leider – president, emir of koning – neemt een centrale rol in. Vaak praat men de heersers ontzettend naar de mond. Als de naam van de leider wordt genoemd moet je bijvoorbeeld klappen, dat soort rituelen.

Het aantal adjectieven dat gebruikt wordt om een leider aan te spreken wordt steeds groter. Eerst heette Saddam simpelweg de “leider”. Toen: “de

leider dat God hem moge behoeden”. Toen: “de leider dat God hem moge behoeden en behouden”. Op een gegeven moment is er zoveel inflatie in de terminologie dat je wel mee móet doen.

Er is iets soortgelijks aan de hand met de foto's van de staatshoofden die worden opgehangen in diverse Arabische landen. Aan de ene kant wordt het opgedrongen. Zo van: zou je niet eens een portret ophangen, dat is toch een goed teken, dan ben je een goede burger. Na een tijdje hangen er zoveel portretten dat het op begint te vallen als iemand er geen heeft hangen. Dat kan betekenen dat je tégen bent, wordt er dan gedacht.

Zo is het gegaan met de foto's van Basel al-Assad, de zoon van de Syrische president, die een paar jaar geleden omkwam bij een auto-ongeluk. Je hangt zo'n foto op, maar kun je hem er ooit weer afhalen? Wat is het moment? Die foto blijft jaar in jaar uit hangen. Het hoort bij het ritueel van de ondersteuning van het regime en de president. Amnesty International heeft in een rapport geconstateerd dat politieke gevangenen die waren vrijgelaten in Syrië ook maar van die foto's aan hun huis hingen om bezoeken van de geheime dienst te ontmoedigen.

In Syrië en Irak gaat er bijna geen dag voorbij of de foto van het staatshoofd staat op de voorpagina's van de kranten. In de meeste Arabische landen begint het nieuws op radio en tv met de activiteiten van het staatshoofd: de bezoekers die hij heeft gehad, de bezoeken die hij heeft afgelegd, de telegrammen die hij heeft ontvangen. Na enkele minuten of soms wel een half uur gaat men daarna pas over tot het nieuws van de dag.

Er zijn natuurlijk ook voorbeelden van pogingen tot democratie in de Arabische wereld. Neem Koeweit, waar je een soort parlementaire democratie hebt en een redelijk grote persvrijheid. Maar de democratie in Koeweit geldt alleen voor de mannen – vrouwen mogen er niet stemmen.

In de Palestijnse gebieden zijn in januari 1996 democratische verkiezingen gehouden voor de Palestijnse Nationale Autoriteit en om een president te kiezen. Arafat is een van de weinige Arabische leiders die democratisch gekozen is... Maar ook eerder al werden binnen de PLO verkiezingen gehouden. In zekere zin was één van de redenen dat het Israëliisch-Palestijns conflict zo moeilijk was op te lossen, het feit dat er aan beide kanten de vrijheid bestond om alles te zeggen.

Als er vrede komt tussen Israël en de Arabische wereld vervalt misschien een aanleiding voor allerlei vormen van dictatuur. In Syrië namen de militairen mede de macht over om de eer van het land te redden. Het gebeurt natuurlijk wel vaker in de wereld dat een leger de macht overneemt onder het mom de nationale eer te redden. Maar het Israëlisch-Arabische conflict heeft er wel voor gezorgd dat de militaire structuren in de regio erg machtig zijn. Er wordt veel geld en energie in de legers gestoken.

Aan de andere kant geloof ik niet dat regimes Israël nodig hebben als excuus om aan de macht te blijven. Met hun ontwikkelde veiligheidsapparaten kunnen de dictaturen gemakkelijk zonder een extern conflict aan de macht blijven. Ze hebben geen excuus nodig om de bevolking achter zich te krijgen. Het is ook simplistisch gedacht. Je blijft als bevolking toch niet dertig jaar achter een rotregime staan en je accepteert toch geen enorme repressie van zo'n regime omdat er een buitenlandse vijand is? Zo werkt dat niet. Misschien wordt een impopulaire regering in een beginfase geaccepteerd vanwege een buitenlandse bedreiging – maar niet op langere termijn.

In het geval van Irak denk ik dat dat land gouden tijden tegemoet was gegaan als dat conflict niet was ontstaan met Iran. Irak was eind jaren zeventig op weg een van de best georganiseerde, meest welvarende Arabische landen te worden. Een land dat niet alleen afhankelijk was van zijn olie-inkomsten, maar dat ook een ontwikkelde landbouw had en waar de technologie op een relatief hoog peil stond.

Het Iraakse regime had het conflict met Iran niet nodig om de mensen onder controle te brengen. Hetzelfde geldt voor de Iraakse verovering van Koeweit. Die was niet nodig voor de overleving van het regime van Saddam. En Saddam is er binnen Irak niet populairder door geworden.

Het hemd is nader dan de rok. De mensen zijn toch niet zo idealistisch dat ze zeggen: wij zijn zo anti-Israëlisch dat we dit onderdrukkende regime, dat een potje maakt van de economie, maar jaar in, jaar uit zullen accepteren. Een regime dat, los van alles, ook nog eens geen resultaat kan laten zien in zijn strijd tegen Israël.

Ik geloof dus niet in de theorie van de bedreiging van buitenaf. Het is aardig bedacht, maar ik geloof niet dat de Palestijnse kwestie misbruikt is door Arabische regimes om aan de macht te blijven. Misschien heeft de bedreiging van Israël wel eens voor een kortere periode een rol gespeeld bij de consolidatie van een regime, bijvoorbeeld als er een machtsstrijd gaande

was, waarbij de ene fractie zich nog anti-Israëlischer afschilderde dan de andere fractie. Het ging er dan niet om de steun van het volk te krijgen, maar om een strijd binnen het machtsapparaat.’

— BOTSSENDE ASPIRATIES —

Veel Arabische leiders hebben ‘grensoverschrijdende’ aspiraties. Dat heeft in het verleden aanleiding gegeven tot allerlei inter-Arabische conflicten en het blijft een potentiële bron van spanning. Zowel Irak als Syrië ziet voor zichzelf een leidersrol weggelegd in de Arabische wereld. Die leidersrol is inherent aan de pan-Arabische ideologie van de Ba’ath-partij. Zowel Hafez al-Assad als Saddam Hussein hebben meer ambities dan alleen hun eigen land te leiden. Beiden zien zichzelf als gids voor de gehele Arabische natie.

Als grootste, bevolkingsrijkste land beschouwt Egypte zich eveneens als leider in de regio. Met Nasser als president speelde Egypte die leidersrol ook daadwerkelijk. Maar de vrede met Israël tastte de *standing* in de Arabische wereld van Nassers opvolger Sadat aan. Als reactie op het Israëliisch-Egyptische vredesakkoord van 1979 besloten de meeste Arabische landen om de diplomatieke betrekkingen met Cairo te verbreken en om Egyptes lidmaatschap van de Arabische Liga op te schorten. Het hoofdkwartier van de Arabische Liga werd verplaatst van Cairo naar Tunis. Egypte ging een periode van politiek isolement tegemoet.

Met Mubarak, die na de moord op Sadat in 1981 president werd, herwon Egypte geleidelijk aan zijn centrale positie in de Arabische wereld. In 1989 werd Egypte weer toegelaten tot de Arabische Liga en in 1990 werd het hoofdkwartier teruggebracht naar Cairo. Onder de huidige omstandigheden zou het onmogelijk zijn om een Arabische topconferentie te organiseren zonder de medewerking van Egypte.

Ook de ambities van koning Hussein reiken verder dan Jordanië. Na de door zijn overgrootvader sjarif Hussein vanuit Mekka geleide Arabische revolutie van 1916 leek het er even op dat de Hasjemieten zouden regeren over een gebied dat het huidige Syrië, Irak, Libanon,

Israël, Jordanië en grote delen van Saudi-Arabië beslaat. Het Brits-Franse verdeelplan voor het Midden-Oosten, het Sykes-Picot verdrag, maakte de Hasjemitische aspiraties onrealistisch. Sjarif Husseins zoon Abdallah slaagde er niet in de Hidjaz (het noordwesten van het huidige Saudi-Arabië) voor de Hasjemieten te behouden. De verovering door de Saudi's in 1926 van Mekka zorgde voor het nog steeds bestaande wantrouwen tussen het Saudische en Jordaanse koningshuis.

Abdallah verloor de Hidjaz, maar kreeg door de Britten wel Transjordanië toebedeeld. Eerst regeerde hij als emir (prins) over het woestijnstaatje, terwijl de Britten een flinke vinger in de pap hielden. In 1946 werd Transjordanië uitgeroepen tot onafhankelijk koninkrijk.

Abdallah maakte er nooit een geheim van dat hij ook over Syrië en Palestina had willen regeren. In 1948, nadat de Britse militairen uit Palestina waren vertrokken en de staat Israël werd geproclameerd door Ben Gurion, veroverde Abdallahs Arabisch Legioen het deel van Palestina dat nu de Westelijke Jordaanoever wordt genoemd, inclusief de oude stad van Jeruzalem.

De Westoever was, behalve de Gazastrook en een smalle strook bij het Meer van Tiberias die in respectievelijk Egyptische en Syrische handen vielen, het enige deel van het Britse mandaatgebied Palestina dat niet veroverd werd door de Israëlische strijdgroepen. In 1950 werd de Westoever, tegen de wil van de Palestijnen, door Transjordanië geannexeerd. Jordaanse postzegels in jaren zestig lieten een kaart zien met Transjordanië, de Westoever en Israël/Palestina als één land. Het was de droom van koning Abdallah en, in zijn jonge jaren, zijn kleinzoon Hussein om een groot deel van het oorspronkelijke Palestina bij het Hasjemitische koninkrijk te trekken.

In de juni-oorlog van 1967 verloor koning Hussein de Westelijke Jordaanoever aan Israël. Maar koning Hussein bleef nog lange tijd aanspraak maken op het gebied. Pas in 1988 droeg hij, onder druk van de intifada, alle verantwoordelijkheid voor de Palestijnse gebieden over aan de PLO. Veel Palestijnen verdenken koning Hussein ervan dat hij nog steeds aspiraties heeft een rol te spelen op de Westelijke Jordaanoever en zien hem als een rivaal van Yasser Arafat.

Koning Hussein heeft zich de laatste jaren ook opgeworpen als een

verdediger van de democratie en de mensenrechten in Irak. Toen de koning in 1995 twee dochters van de Iraakse president Saddam Hussein samen met hun echtgenoten na een familievete gastvrijheid bood in Amman, dachten sommige waarnemers dat hij ook nog persoonlijke ambities had Irak te leiden in een post-Saddam tijdperk.

De banden van de Hasjemitische familie met Irak gaan ver terug. Emir Abdallahs broer Faisal werd in 1921 tot koning van Irak gekroond, na in 1920 korte tijd koning van het 'Arabische koninkrijk' Syrië te zijn geweest. In 1958 kwam bij een staatsgreep een bloedig einde aan de Hasjemitische monarchie in Irak.

Inter-Arabische conflicten

'Veel landen in de regio hebben grensconflicten. Sommige van die conflicten leiden een betrekkelijk sluimerend bestaan, zoals dat tussen Qatar en Bahrein, oftussen Egypte en Soedan. Andere hebben geleid tot oorlogen, zoals tussen Iran en Irak, Irak en Koeweit, Algerije en Marokko of tussen Libië en Tsjaad. Ook tussen Saudi-Arabië en Jemen was bijna een gewapend conflict uitgebroken vanwege grensproblemen.

Syrië heeft een conflict met Turkije over het gebied van Alexandretta (Iskandarun). Deze regio werd in de jaren dertig door de Fransen aan Turkije gegeven. Doel van Frankrijk was Turkije aan de kant van de geallieerden te krijgen, tegen Duitsland.

Het is voor reizigers in de Arabische landen lastig grenzen over te steken. De procedures zijn eindeloos moeizaam: een formuliertje hier, je registreren daar. De bureaucratie! Het wederzijdse wantrouwen is enorm.

Als je vrede hebt, betekent dat nog niet dat alle grenzen opengaan en dat je een situatie krijgt zoals in de Europese Unie. Daarom ook kan Israël niet zomaar eisen dat het tot een bepaald Arabisch land, waarmee het een vredesverdrag sluit, betere toegang krijgt dan andere Arabische landen uit de regio.

Arabische landen hebben vaak geprobeerd samenwerkingsverbanden aan te gaan, maar het liep meestal op een mislukking uit. Aan het eind van de jaren zeventig deden Syrië en Irak bijvoorbeeld een poging om tot eenheid

te komen. De twee Ba'ath-organisaties zouden worden samengevoegd. Maar in beide landen stond de partij volledig onder controle van de president. Collectiefleiderschap werkt niet in dit systeem. Eén man moet de baas zijn. Het wederzijdse wantrouwen en de persoonlijke rancune tussen Saddam Hussein en Hafez al-Assad zijn enorm. Daar kwam nog bij dat het Iraakse partijapparaat veel beter georganiseerd was dan het Syrische. Irak had bovendien meer financiële middelen en zou, zo vreesden de Syriërs, met het oliegeduld invloed kunnen kopen in het leger door bijvoorbeeld officieren hogere inkomsten aan te bieden.

Assad en Saddam hebben elkaar later nog wel een paar keer gesproken in Jordanië, maar die besprekingen zijn op niets uitgelopen. Assad verwijt Saddam dat hij met zijn oorlog tegen Iran een enorme kracht heeft ontnomen aan de Arabische kant in het Arabisch-Israëlijs conflict. Het islamitische Iran had toegezegd de strijd tegen Israël te ondersteunen. Ook het rijke en militair machtige Irak had een grote bijdrage kunnen leveren in het conflict met Israël. Doordat Irak een oorlog ontketende tegen Iran, een zogenaamde bondgenoot van de Arabieren, werd een kolossaal potentieel aan het Arabische front onttrokken.

Je kunt de houding van Syrië ten opzichte van Irak meestal verklaren uit haar positie in het Arabisch-Israëlijs conflict en haar Arabisch-nationalistische ideologie. Als Irak op Iraans grondgebied doordrong werd dat door Syrië afgekeurd, want dan werd agressie gepleegd tegen een potentiële bondgenoot. Als Iran Iraaks grondgebied veroverde, dan werd dat ook fel bekritiseerd, want dan was een deel van het Arabische vaderland bezet. Irak was tenslotte een Arabische broeder.'

— IK BEN STERKER DAN JIJ... —

De meeste staten in het Midden-Oosten zijn ontstaan na de Tweede Wereldoorlog, ze zijn dus relatief nieuw. De bewoners identificeerden zich niet automatisch met de jonge staat waarin ze leefden. Veertig, vijftig jaar geleden bestond er geen duidelijke Syrische, Libanese, Palestijnse en zeker geen Jordaanse identiteit. Men was bijvoorbeeld in de eerste plaats christen, druus,¹ of moslim van een andere denominatie. Soms identificeerde men zich vooral met de stad of streek

van herkomst: men kwam bijvoorbeeld uit Tripoli, Homs, Jeruzalem of Aleppo. Familie- of stamverbanden, die zich van de nieuwe nationale grenzen niets aantrokken, speelden ook een belangrijke rol.

Naast de bestaande confessionele, regionale of tribale referentiekaders probeerden, vooral vanaf de jaren dertig, ideologische stromingen een nieuwe identiteit te creëren. Zo droeg de Syrisch Sociaal Nationalistische Partij² de Groot-Syrië-gedachte uit. Groot-Syrië bestond voor de pan-Syrische nationalistes uit het huidige Libanon en Syrië, waar de partij veel aanhang had, Palestina, Jordanië, Irak en zelfs Cyprus.

De pan-Arabisten, onder andere vertegenwoordigd door de Ba'ath-partij,³ streefden daarentegen naar de eenheid van de gehele Arabische natie, van de Atlantische Oceaan tot aan de Arabische Golf. Een Ba'athist vond het strijdig met de Arabische nationale gedachte dat een burger van bijvoorbeeld de republiek Syrië Syrische nationale gevoelens zou hebben. Er bestond, volgens de Ba'ath, niet zoiets als een Syrische identiteit.

De identiteitsverwarring is nog steeds niet helemaal opgelost. Neem bijvoorbeeld Jordanië, waar religieuze, tribale en Palestijns-nationalistische loyaliteiten de gevoelens voor Jordanië als natie-staat soms naar het tweede plan verdringen.

Mijn zoontje van zeven jaar begon op een dag plotseling over christenen en moslims. Zo van: christenen zijn sterker dan moslims, hè pap? Christenen zijn veel beter en knapper. Ik vroeg waar hij die onzin vandaan had. – Van de buurkinderen.

Het is de manier waarop zijn Jordaanse vriendjes praten. We wonen in een straat in Amman met vrij veel christenen en zó wordt er dus kennelijk over moslims gesproken. Als je een Jordaanse christen ontmoet duurt het meestal geen vijf minuten voordat hij je verteld heeft dat hij geen moslim is.

Ook het feit dat men van Palestijnse oorsprong is, of juist niet, wordt van levensbelang gevonden. Zo'n zestig procent van de Jordaanse bevolking is van Palestijnse afkomst en de autochtone Transjordaanse bevolking, de East Bankers, steken hun bezorgdheid over deze situatie vaak niet onder stoelen of banken.

Er is een soort werkverdeling tussen East en West Bankers.⁴ Het machtsapparaat – het leger, de ambtenarij en de regering – is grotendeels in handen van Transjordaniërs. Het bedrijfsleven wordt daarentegen beheerst door Palestijnse Jordaniërs.

Aan de ene kant zorgt deze status quo voor een zekere stabiliteit. De East Bankers zijn ervan verzekerd dat, zolang er nog geen definitieve oplossing is voor het Palestijnse probleem, de politieke macht in Jordanië bij hén ligt. Aan de andere kant wekt deze situatie, vooral op persoonlijk niveau, veel jaloezie op. Voor een East Banker is het vaak lastig een ingang te vinden in het bedrijfsleven. Een afgestuurde Palestijnse Jordaniër solliciteert meestal tevergeefs naar een baan bij een van de ministeries.

Naast de confessionele en East en West Bank-dimensie bestaat in Jordanië ook nog een sterke tribale identiteit. Zo organiseerden de belangrijkste stammen van Jordanië, voorafgaand aan de parlementsverkiezingen van november 1997, tribale voorverkiezingen waaraan duizenden mensen meededen. Het ging erom wie van bijvoorbeeld de Majali-, de Obeidat-, de Bani Hamidah-, de Bani Khaled- en de Masa'id-stam zich kandidaat zou mogen stellen voor een parlementszetel.

Tribale loyaliteit beperkt zich overigens niet tot de bedoeïenen in de woestijn. Veel bewoners van Amman en andere steden voelen een sterke band met de 'neven en nichten' van hun stam of uitgebreide familie. De tribale kandidaten voor de parlementsverkiezingen van 1997 waren in meerderheid artsen, advocaten en andere academici uit de stad.

De tribale identiteit betekent in de praktijk dat men niet altijd alléén op Jordanië gericht is. Van sommige stammen leven de leden verspreid over meerdere landen, bijvoorbeeld in Saudi-Arabië en Jordanië, of Syrië en Jordanië. Nationale grenzen worden niet zelden beschouwd als lastige en kunstmatige moderne obstakels.

Dit geldt ook voor de Jordaanse Palestijnen die niet snel de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook als buitenland zullen zien. Koning Hussein en Yasser Arafat hebben jarenlang gerivaliseerd om het leiderschap over de Palestijnse bevolkingsgroep.

De Jordaanse christenen voelen een sterke band met hun geloofs-

genoten in de Palestijnse gebieden, Syrië en Libanon. De kerkprovincies van de verschillende denominaties trekken zich ook weinig aan van de nationale grenzen.

Het jonge Jordanië is geen vanzelfsprekende natie-staat en hetzelfde geldt voor Syrië, Libanon en andere landen in de regio.

Een kwestie van identiteit en loyaliteit

'In het begin van de islamitische geschiedenis had je Bilad al-Sham: het hedendaagse Syrië, Libanon, Israël/Palestina en Jordanië. Dit zou je nu Groot-Syrië noemen om het te onderscheiden van het hedendaagse kleinere Syrië, dat toen natuurlijk nog niet bestond. Bilad al-Sham was, in de loop der tijd, onderverdeeld in allerlei administratieve eenheden: Jaffa, Jeruzalem, Damascus, Aleppo, Beiroet, Sidon enzovoort.

Je kunt de Arabische wereld in een aantal eenheden onderverdelen. Qua bevolking en dialect is Groot-Syrië ruwweg één gebied. Mesopotamië, de Golf en het Arabisch schiereiland vormen een ander gebied. Dan heb je de Nijlvallei, Egypte en Soedan, en de Maghreb. De grens tussen de Maghreb en de Mashreq, ofwel tussen het westen en het oosten van de Arabische wereld, loopt dwars door Libië en wordt ook wel de couscous-grens genoemd, omdat alleen ten westen daarvan couscous een traditioneel volksgerecht is.

Voorals bij de Syriërs was het ideologische element, van "het op de eerste plaats Arabier zijn", heel sterk. Als je bijvoorbeeld dertig jaar geleden iemand in Syrië vroeg waar hij vandaan kwam, dan zei hij ontwijkend: het doet er niet toe want we zijn allemaal Arabieren. Syrisch-zijn werd bij wijze van spreken als iets verwerpelijks gezien. Men was in de eerste plaats Arabier.

Misschien verschool zo'n persoon zich dan achter het Arabier-zijn, omdat hij andere identiteiten had, regionale, tribale of sektarische, waar hij niet over wilde praten. Het pan-Arabisme werd er met de paplepel ingegoten.

In de loop der jaren heeft men zich erbij neergelegd dat het ideaal van de Arabische burger in het ene Arabische vaderland niet realistisch is. Nu kun je in Syrië cassettebandjes kopen met populaire liedjes als *Ana Suri* ("Ik ben Syriër"), waarin de Syrische identiteit hartstochtelijk wordt bezongen. In het Arabisch-nationalistische Syrië van vroeger zou zoiets ondenkbaar zijn geweest.

In Irak zie je een soortgelijke ontwikkeling. Het Iraakse Ba'athisme ontwikkelde zich van een algemeen Arabisch nationalisme tot een ideologie die Irak zelf en de oude Mesopotamische cultuur centraal stelde. Het Babylon-festival, dat ik een paar keer heb bezocht, heeft het motto: "Van Nebuchad-nezar tot Saddam Hussein".

Er is hoe langer hoe meer duidelijk sprake van een Iraakse nationale identiteit, ondanks alle etnische en religieuze diversiteit van het land. Abd al-Karim Qasim, de eerste president na de val van de monarchie in 1958, speelde een belangrijke rol bij het creëren van een Iraakse identiteit. Geografisch gezien is Irak een natuurlijke, historische eenheid: Mesopotamië, het Tweestromenland.

Zelfs de Koerden in het noorden voelen zich, naast Koerdisch, ook Iraaks. De Koerden hebben er altijd gezocht naar een oplossing binnen een Iraaks kader. Van een pan-Koerdische beweging, waarbij de Koerden van Irak, Iran, Syrië en Turkije zich verenigen, is nauwelijks of niet sprake geweest. De Koerdische Democratische Partij-Irak is duidelijk een Iraakse partij; geen filiaal van bijvoorbeeld de Koerdische Democratische Partij in Iran.

Libanon is een land met een heel eigen identiteit. Gek genoeg heeft de burgeroorlog van 1975-1990 die identiteit alleen maar versterkt. De oorlog speelde zich af binnen het kader van de staat Libanon. Het ging erom wie de baas zou zijn.

Vroeger was er een conflict tussen christenen en moslims. De moslims wilden dat Libanon zich aansloot bij Syrië of andere Arabische landen. Ze identificeerden zich meer met de Arabische natie dan met de staat Libanon. De meeste christenen, met name de maronieten,⁵ waren daarentegen voorstander van een onafhankelijk Libanon dat sterk gericht was op het Westen. Zij benadrukten de Libanese identiteit omdat ze bang waren overspoeld te worden door de Arabische, islamitische omgeving.

Tijdens de burgeroorlog werd de machtsvraag gesteld: Wat is de plaats binnen de staat van de verschillende religieuze gemeenschappen? Er is nooit meer sprake van geweest dat bijvoorbeeld de moslims van de Beqaa-vallei zich wilden aansluiten bij Syrië. Het ging om een machtsstrijd binnen Libanon.

De nationale identiteit mag dan meer geaccepteerd zijn, maar er is nog steeds vaak sprake van een dubbele identiteit en een dubbele loyaliteit. Veel Libanezen voelen zich naast Libanees ook christen, druus of sji'iet.⁶ Het hangt van de omstandigheden af wat op de eerste of tweede plaats komt. De confessionele gezindheid is in Libanon zelfs onderdeel van het politieke systeem.

In Syrië is godsdienst ook belangrijk, al is het meer verscholen. Het systeem maakt in theorie geen onderscheid tussen de verschillende religieuze groepen en men mag er niet openlijk over praten.

Het is moeilijk om sektarische structuren te doorbreken, ze leiden een taai bestaan. Geschillen tussen confessionele groepen, zoals tijdens de Libanese burgeroorlog, gaan trouwens zelden of nooit om godsdienstige of theologische argumenten. Als de christenen en druzen een conflict hebben gaat het er niet om dat de christelijke religie dít voorstaat en de druzische godsdienst dát voorschrijft. Het gaat bijna altijd om een politiek conflict tussen bevolkingsdelen, tussen sociale groepen. Het is een probleem van macht.

George Habash, de leider van het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina, wordt vaak omschreven als een christen. Maar hij is een atheïst. Hij zal zichzelf sociaal gezien misschien als christen identificeren, omdat hij uit een christelijke familie komt en veel sociale kanalen heeft in de christelijke gemeenschap. Maar hij is niet een belijdend christen.

Het lijkt een beetje op de situatie bij de joden. Je kunt absoluut niet religieus zijn maar toch joods. Dat is het traditionele systeem in het Midden-Oosten. Of je nu wilt of niet, je bent moslim of christen – zo ben je ingedeeld. Het is een kwestie van de sociale groep waarbinnen je geboren bent.

Het is moeilijk de sociale realiteit van het confessionalisme te negeren. In Syrië voelden leden van confessionele minderheden zich aangetrokken tot de Ba'ath-partij, juist om af te komen van discriminatie op sociaal-religieuze basis. De Ba'ath was immers een seculiere partij die predikte dat alle Arabieren gelijk waren, ongeacht hun godsdienst.

Maar het feit dat zoveel leden van minderheden zich bij de partij aansloten had tot gevolg dat de sunnieten,⁷ de meerderheidsgroep in Syrië, zich belemmerd voelden lid te worden. De Ba'ath-partij breidde zich langs traditionele kanalen uit. Mensen nodigden vrienden en familieleden uit, leden van de eigen groep. Op het platteland won de partij aanhang. Maar op het

platteland waren de minderheden sterk vertegenwoordigd. In Damascus, waar de meeste mensen sunnitsch zijn, deed de partij niet veel moeite. Er is wel gezegd dat de poorten van Damascus om die reden in de praktijk gesloten bleven voor de Ba'ath-partij.

Je kunt de sociale realiteit niet negeren. Je kunt niet om het sektarisme heen. Het is nu eenmaal de maatschappelijke structuur in landen als Syrië en Libanon. Je kunt niet zomaar van bovenaf zeggen: we schaffen die structuur af.

Kijk naar Syrië: zelfs al geloof je zelf niet dat je je maatschappelijke of politieke positie verworven hebt omdat je alawiet⁸ bent, dan nog is er een oppositie zoals de Moslim Broederschap⁹ die er op hamert dat de alawieten worden voorgetrokken. Je kunt wel zeggen dat je het daar niet mee eens bent, maar in de politieke dynamiek van Syrië is het nu eenmaal zo dat velen er hardnekkig van overtuigd blijven dat het wél zo is. Het is een politieke realiteit die heel belemmerend werkt.

Ik kwam laatst tijdens een congres iemand tegen die een boek had gepubliceerd waarvan op de achterkaft stond dat hij uit "Zuid-Syrië" kwam. Dat is een hele vreemde aanduiding. Want dan vraag je je onmiddellijk af of hij uit de Hawran komt of uit Jabal al-Duruz. De Hawran is overwegend sunnitsch en in de Jabal al-Duruz wonen voornamelijk druzen. Een Syrische kennis zat direct te vissen waar de man vandaan kwam. Het liefst wilde hij ook het dorp weten en de familie.

Je zou kunnen zeggen dat juist als je deze zaken verbiedt, of formeel verklaart dat ze geen rol spelen, dat niet betekent dat de mensen ze afschaffen. Misschien wordt het dan juist wel méér spannend en belangrijk.

Als je de weg vraagt in Beiroet krijg je meestal geen direct antwoord. Je krijgt bijna altijd de tegenvraag: wie zoek je? Het wordt vaak op de persoon gespeeld. Wie ken je daar? Je woont niet op straat nummer zoveel, maar je woont in het huis van die en die familie. Men probeert altijd even af te tasten in welke categorie je past.

In Jordanië is goed te horen of iemand Palestijn is of East Banker. Na al die jaren hebben beide groepen hun eigen dialect meestal behouden. De families die in 1948 vanuit bijvoorbeeld Haifa naar Amman vluchtten, hebben hun eigen taal behouden. Je kunt in Amman zelfs verschillende dialecten van Jeruzalem onderscheiden.

In Irak heb je een onderscheid tussen de dialecten uit het noorden van het land en de dialecten van het zuiden. De christenen en joden in Bagdad spraken vanouds de noordelijke varianten en de moslims meer de zuidelijke, omdat Bagdad in de afgelopen eeuwen vooral door migratie van moslims vanuit het zuiden sterk gegroeid is. Al die groepen hebben zo duidelijk hun eigen sociale circuit dat je die taalvarianten krijgt of behoudt.

De uit Arabische landen naar Israël geëmigreerde joden hebben hun joods-Arabische varianten meegenomen, of het nu uit Zuid-Marokko is, Iraaks Koerdistan, Jemen of Syrië. Maar in Israël zijn deze varianten snel aan het uitsterven en worden ze verdrongen door het Ivvriet.

De politieke stromingen die de sektarische, tribale en regionale verschillen tussen de Arabieren wilden uitbannen, zoals de Ba'ath-partij, hebben gefaald. Al die verschillen spelen immers nog een rol; ze zijn soms zelfs aangescherpt. Dat ligt misschien meer aan de sociale structuur van het land en ook aan de oppositie, dan aan de regimes zelf. Maar toch...

Aan de andere kant hebben de minderheden in Syrië en Irak een betere positie gekregen. Kijk naar de alawieten in Syrië, die vroeger werden achtergesteld en helemaal onderaan de sociale ladder stonden. Het analfabetisme is in belangrijke mate teruggebracht en sociale en medische voorzieningen zijn meer op peil gebracht. Het alawitische gebied is in sociaal-economisch opzicht behoorlijk geëmancipeerd.

De meerderheid klaagt nu dat zij wordt gediscrimineerd, want de indruk wordt gewekt dat de rollen zijn omgedraaid. Maar juist het feit dat de rollen zijn omgedraaid kan ook betekenen dat er minder discriminatie plaatsvindt. Dat is natuurlijk heel irritant voor de meerderheid die in een vermeend mindere positie terecht is gekomen.

Wil je een ideologie zoals die van de Ba'ath-partij verwezenlijken in een minder ontwikkelde maatschappij, dan heb je een machtsapparaat nodig. Ik wil dat niet verdedigen, maar zo zit zo'n regime in elkaar. Dat machtsapparaat bestaat niet alleen uit ideologisch gemotiveerde mensen, maar ook uit lieden die van de ideologie en idealen van de partij nauwelijks of helemaal geen weet hebben.

Je hebt politiemensen nodig, leden van veiligheidsdiensten enzovoort. Die haal je erbij, maar je bent er ook weer van afhankelijk. Zo krijg je dat de maatschappelijke fenomenen die je wilt afschaffen, bijvoorbeeld sektarisme

en tribalisme, als het ware verborgen zitten in je eigen machtsapparaat. Dit maakt het moeilijk ervan af te komen.'

— RAMPSPOED IN DE ARABISCHE WERELD —

Sommigen kijken naar de Arabische wereld als een gebied waar de laatste halve eeuw nauwelijks iets goed is gegaan. De ene ramp volgde op de andere. Zo waren er de nederlagen tegen Israël in 1948, 1956, 1967 en 1982. Een lange reeks onderlinge conflicten, zoals tussen Syrië en Irak of tussen Egypte en de rest van de Arabische wereld na Camp David, maakte van de Arabische eenheid een holle leuze.

De nationalistische experimenten in Egypte, Syrië en Irak bleken geen onverdeeld succes. Ondanks de olierijkdom in het Arabisch schiereiland en Irak wordt er in grote delen van de Arabische wereld nog bittere armoede geleden. In economisch opzicht kunnen sommige Arabische landen nauwelijks op eigen benen staan.

Er bestaat een algemeen gevoel van zwakte, van mislukking zelfs. Vooral als men zich vergelijkt met de Verenigde Staten of West-Europa. De heersende ideologieën worden door velen in de Arabische wereld gezien als oorzaak van de vele misstanden. Socialisme, nationalisme, Nasserisme en Ba'athisme zijn hun beloftes niet nagekomen en hebben hun idealen niet kunnen verwezenlijken. Ze zijn ontaard in staatsideologieën en worden door een groot deel van de bevolking niet meer serieus genomen.

In veel Arabische landen wordt de politieke islam, het zogenaamde moslim-fundamentalisme, gezien als de meest effectieve spreekbuis van de onvrede.

Fundamentalisme kan van alles zijn

'Er is veel mis gegaan in de Arabische wereld. De meeste landen hebben politiek, militair en economisch zwaar te lijden gehad door het conflict met Israël. Maar laten we het positieve niet vergeten. Zo is er in een land als Egypte veel ten goede veranderd de afgelopen decennia. Op sociaal en

economisch gebied zijn de Egyptenaren erop vooruitgegaan en ook op het gebied van de democratie.

De landen in het Arabisch schiereiland hebben met hun olierijkdom heel wat kunnen doen. In het begin is veel geld verkwist, maar toch is er ook vooruitgang geweest, bijvoorbeeld op het gebied van infrastructuur.

In Libië heeft de bevolking tot in de verste uithoeken van het land kunnen meeprofiteren van de olierijkdom. Het geld is niet helemaal opgegaan aan conflicten. Ik zeg niet dat het Great Man Made River Project¹⁰ een goed project is, maar toch, het is ontwikkeling met oliegeden.

Jordanië heeft zich economisch sterk ontwikkeld. Irak is een ramp, maar als de politieke situatie normaliseert kan de economie zo weer aantrekken. Syrië stagneert, hoewel er in de steden en vooral op het platteland toch ook veel vooruitgang is geweest. Toen ik er voor het eerst kwam, ruim dertig jaar geleden, zag ik van die lemen huisjes in de vorm van bijenkorven. Die zijn er nauwelijks meer. Overal is sprake van vooruitgang en modernisering, al zijn de verschillen tussen arm en rijk er ook groter op geworden.

Het had ongetwijfeld beter gekund. Als er geen conflict was geweest in Libanon was het land misschien een paradijs. Als er geen totalitair systeem en als er geen oorlogen waren geweest in Irak had het wellicht een fantastische ontwikkeling gekend.

De kracht van de politieke islam wordt vaak overdreven. In veel Arabische landen is het extremistische islamisme helemaal niet zo sterk. In Syrië is het met veel geweld onderdrukt begin jaren tachtig en is het niet meer teruggekomen. Dat neemt niet weg dat het bewind zich traditioneler en islamitischer opstelt dan vroeger. President Assad gaat nu bijvoorbeeld van tijd tot tijd vrijdags in het openbaar naar de moskee. Er is sprake van een zekere normalisering, van een terugkeer naar het traditionalisme.

Ik zie dit niet altijd als een poging de islamisten de wind uit de zeilen te nemen. Het is niet alleen tactisch, niet alleen calculatie. Als een president ergens het rituele gebed doet heeft dat een enorme symbolische betekenis, anders doet hij het thuis wel op een kleedje, hij heeft het toch al druk genoeg. Het kan aangeven dat er sprake is van een terugkeer naar traditionele waarden – niet alleen bij de oppositie, maar ook bij de leiding.

Moslim-extremisme is al bijna net zo oud als de islam zelf. Ik zie daar niet zoveel nieuws in. Vaak heb ik het gevoel dat er tegenwoordig te veel aan

het extremistische islamisme wordt toegeschreven en uit wordt verklaard.

Kijk eens naar de Moslim Broederschap in Egypte. Dat is een traditionele, islamitische beweging die nog steeds macht heeft, niet alleen op het platteland, maar ook in diverse steden. Op het ogenblik is de Broederschap niet toegestaan, omdat in Egypte op religie gebaseerde politieke partijen buiten de wet zijn gesteld. Maar de invloed van de Moslim Broederschap moet niet worden overdreven.

Binnen conservatieve groepen als de Moslim Broederschap kunnen extremistische stromingen ontstaan. Die ontstaan vaak uit onvrede met allerlei misstanden in de maatschappij, bijvoorbeeld armoede of de grote verschillen tussen arm en rijk. Of dat de rijken zich bepaalde dingen permitteren die niet in het conservatief-islamitische wereldbeeld passen.

Opvallend is dat de extremistische groeperingen lang niet altijd duidelijke ideeën hebben. In Egypte werd de seculiere schrijver Farag Foda vermoord door extremisten. Hij had de wrok van de islamisten opgeroepen door ter discussie te stellen wat zij nou eigenlijk wilden. Wil je de islamitische staat? Leg dan eens precies uit wat dat is, hoe je je zo'n staat voorstelt. Zeg ook eens wanneer die staat ooit heeft bestaan. Al die vragen riepen een enorme irritatie op bij de extremisten, want zij hadden er geen duidelijke antwoorden op.

Extremistische bewegingen zijn vaak uiterst vaag. Maar juist door die vaagheid weten ze mensen te winnen. Islamisten hoor je vaak zeggen: dit mag niet of dat mag niet, want het is tegen de islam – in feite is het dan meestal in strijd met hun maatschappelijke opvattingen; met de islam heeft het lang niet altijd iets te maken.

Neem vrouwenbesnijdenis, een verschijnsel dat in veel islamitische landen voorkomt, maar ook al vóór de komst van de islam bestond. Je hebt ook vrouwenbesnijdenis in niet-islamitische landen. Hoewel sommige islamisten in Egypte zeggen dat vrouwenbesnijdenis móet, heeft het in feite niets met islam te maken.

Fundamentalisme kan van alles zijn. Het kan ook het verzet zijn tegen een minderheidsregime waarin leden van een religieuze groep domineren die als ketters wordt gezien, zoals dat van alawieten in Syrië. Het kán verzet zijn tegen modernisering of verwestersing van de maatschappij, maar aan de andere kant worden in landen als Saudi-Arabië en Iran de modernste technieken toegepast.

Extreem-islamitische bewegingen zijn niet beperkt tot arme landen. Welvarende landen als Saudi-Arabië hebben een fundamentalistisch regime. Fundamentalisme ontstaat niet altijd uit frustratie, het is niet per definitie een negatieve reactie.

De islam is een alomvattend systeem dat alle facetten van het leven betreft. Je zou kunnen zeggen dat daardoor het islamisme ook een ideologie is die iets te zeggen heeft over allerlei aspecten van het leven, van de maatschappij. Een eenduidige definitie van wat islamisme is bestaat niet. Het verschilt van land tot land, van plaats tot plaats.

Er zijn critici die zeggen dat het islamisme een ideologie is waarvan de lagere middenklasse zich bedient om aan de macht te komen. Maar zo kun je het niet rationaliseren. Zo werkt het niet, zeker niet in het conservatief-islamitische sociale milieu. De islamisten zijn niet zomaar opportunisten; ze geloven in principe wat ze zeggen. Overigens kent bijna iedere politieke beweging zijn opportunisten.

Het feit dat de leiders vaak voortkomen uit de middenklasse en een goede opleiding hebben gehad, geldt voor de leiders van vrijwel alle politieke bewegingen. Meestal zijn leiders geen onontwikkelde lieden. De lagere middenklasse heeft in het Midden-Oosten veel politiek leiderschap voortgebracht. Dat is een algemeen verschijnsel.

Wat volgens mij erg wordt overschat is de grensoverschrijdende kracht van het islamisme. Na de islamitische revolutie in Iran in 1979 dacht men dat er een golf van extremisme en terrorisme over de islamitische wereld zou spoelen. Dat is niet gebeurd.

Sommigen zeggen dat als de oorlog tussen Iran en Irak er niet was geweest, de islamitische revolutie zich misschien wel als een olievlek had uitgebreid. Maar voor hetzelfde geld kun je zeggen dat als de oorlog er niet was geweest de revolutie eerder zou zijn ingezakt. Het feit dat Irak nu aan alle kanten gekortwiek is, betekent nog niet dat Iran zijn invloed in belangrijke mate heeft kunnen uitbreiden.

De Iraanse islamitische revolutie heeft nog de meeste uitstraling gehad in sjiïtische gebieden zoals Bahrein of Zuid-Libanon. De vraag is tegelijkertijd of Hezbollah wel zo'n machtige positie had kunnen verwerven als Israël niet een stuk van Libanon bezet had gehouden. Ik denk het niet.

Je kunt wel zeggen dat er sinds het midden van de jaren zeventig sprake is van een fundamentalistische golf. Overal is echter sprake van specifieke omstandigheden. Zo is het Palestijnse fundamentalisme in zekere zin een antwoord op het joodse fundamentalisme en op het falen van seculiere Palestijnse organisaties. Een grote beweging als Fatah, de belangrijkste component van de PLO, wordt meestal gezien als een in religieus opzicht conservatieve groepering. Het islamitische element was dus eigenlijk altijd al aanwezig bij de hoofdstroom van de PLO.

In Egypte is in de grondwet opgenomen dat islam de staatsgodsdienst is. In Syrië moet het staatshoofd een moslim zijn en in diverse grondwetten is opgenomen dat de *sjaria* de basis moet zijn van de wetgeving. Is dat nou een tegemoetkoming aan de islamisten? Of is het eigenlijk gewoon? Wat in het ene stadium een extreem geschilpunt kan vormen, is in een andere periode volstrekt normaal.

De meerderheid van de bevolking in de Arabische landen is religieus en behoudend. Je hoort telkens dat het moskeebezoek toeneemt of dat er meer vrouwen met hoofddoekjes rondlopen. Maar dat hoor ik al jaren, al meer dan 25 jaar. Als het waar was moest iedere Egyptische vrouw nu wel met een hoofddoek rondlopen. Dat is natuurlijk niet zo. Deze strijd is al lange tijd aan de gang. Daarbij zijn er tijden van toename en van afzwakking van dit soort uiterlijke verschijningsvormen, ook op individuele basis.

Ik denk dat, als het om uiterlijke verschijningsvormen gaat, je in ieder land mode hebt. Het gaat van lang naar kort en van kort naar lang, van kleurige hoofddoekjes met motieven naar smakeloze lapjes stof. Je hebt plaatsen waar de vrouwen in vormeloze doeken rondlopen met grauwe, grijze hoofddoeken en je hebt landen waar vrouwen mooie sjaals gebruiken en er zo aardig mogelijk proberen uit te zien.

Ik had laatst een oud fotoboek van Aleppo in handen waar een ansichtkaart in stond uit de jaren dertig. De vrouwen hadden toen relatief korte rokken, veel korter dan nu. Heel veel dingen zien we voor iets anders aan, terwijl er gewoon sprake is van mode.

Hier in Turkije zie je enorme contrasten. Je hoeft maar van het ene Turkse televisiekanaal naar het andere te zappen om uiterst modern of gewaagd geklede vrouwen te zien en dan weer vrouwen in de meest conservatieve kledij.

In Egypte en de meeste andere islamitische landen worden nieuwsuit-

zendingen op tv onderbroken als het tijd is voor het gebed. Dit gebeurt ook in diverse landen met een seculier regime. Het betekent dat het bewind zich wel degelijk veel aantrekt van de heersende religieuze gevoelens. Religieuze uitzendingen hoeven helemaal niet bedoeld te zijn om tegenwicht te bieden aan religieuze stromingen. Maar volgens sommige islamisten is het nooit islamitisch genoeg.

Conservatieve islam wordt vaak geassocieerd met iets gevaarlijks. Maar hoe langer je erover praat hoe gevaarlijker het lijkt te worden. Je hebt natuurlijk extremistische organisaties die de openbare orde verstoren, die moorden en geweld gebruiken. Die zijn gevaarlijk. Maar dit soort gewelddadige groepen komt niet alleen in islamitische landen voor, die heb je overal ter wereld.

Er is een ideologische strijd gaande tussen preciezen en rekkelijken, tussen traditionalisten en modernisten, die meer op het Westen zijn gericht. Maar die strijd is niet van de laatste jaren. Die bestaat al lange tijd. Ook in de begintijd van de islam had je verschillen tussen preciezen en rekkelijken. Je had extremistische groepen, zoals de kharidjieten.¹¹ Ik wil niet ontkennen dat er in de islamitische wereld op het ogenblik een belangrijk debat plaatsvindt en ik wil het verschijnsel van het islamisme niet bagatelliseren. Maar we moeten niet dramatiseren.

In de bloeitijd van het Arabisch nationalisme en het Arabisch socialisme had je een politiek debat over de aard van de islam. De een zei dat de islam kapitalistisch was, de ander zei socialistisch. Ieder gebruikte de islam voor zijn eigen doel. Dat is in zekere zin nog steeds zo.

Sadat stond de islamisten allerlei vrijheden toe die onder Nasser ondenkbaar waren. Hij gebruikte de islamisten als tegenwicht tegen linkse groeperingen. Uiteindelijk is hijzelf in 1981 door moslim-extremisten omgebracht.

Mubarak stelde zich aanvankelijk ook tamelijk tolerant op ten opzichte van de Moslim Broederschap. Hij trad wel hard op tegen de extremistische groeperingen, zoals al-Gama'ah al-Islamiyah, die zijn regime probeerde te ondermijnen.

Sinds 1994 zijn de teugels verder aangehaald. De regering probeert meer greep te krijgen op de media, op benoemingen bij de Azhar-universiteit enzovoort. Bij de parlementsverkiezingen in 1996 werd de oppositie dusda-

nig aangepakt dat de regerende Nationaal Democratische Partij misschien wel meer stemmen kreeg dan ze wilde hebben.

De regering in Cairo was bang dat de onrust in Algerije over zou waaien naar Egypte. Vandaar dat de moskeeën onder intensievere controle werden gesteld. Ze waren ook verontrust over de invloed van het fundamentalistische regime van Bashir en Turabi in Soedan. De Soedanese regering wordt ervan beschuldigd terroristische activiteiten in Egypte te ondersteunen.

Ik geloof zelf dat die islamistische bewegingen niet zoveel transnationale invloed hebben, maar je weet het nooit. Je kunt beter het zekere voor het onzekere nemen. Het zou ook gek zijn als de Egyptische regering geen voorzorgsmaatregelen trof. Per slot van rekening hebben de islamisten heel wat moorden gepleegd. De minister van Binnenlandse Zaken en de minister van Informatie raakten gewond bij aanslagen. Ze hebben geprobeerd president Mubarak te vermoorden in Addis Abeba. Je kunt in Egypte niet spreken van een massale islamistische beweging, maar kleine bewegingen kunnen veel onheil aanrichten.

In Jordanië zijn nauwelijks of geen gewelddadige islamistische groepen. De Jordaanse Moslim Broederschap werd gecoöpteerd door het paleis. De organisatie is een authentiek onderdeel van de Jordaanse maatschappij. Maar als de Moslim Broeders te veel stemmen zouden winnen, dan weet ik niet wat er zou gebeuren... Het grote dilemma is dat als islamisten eenmaal aan de macht zijn, de kans reëel is dat ze de andere partijen, met name de seculiere, geen kans meer willen geven.

In een land als Egypte hebben ze, als voorzorgsmaatregel, alle partijen met een op religie gebaseerde ideologie verboden. Daar zit wel wat in als je ziet wat er in Iran is gebeurd en wat er in Algerije dreigde te gebeuren. Het gevaar is niet denkbeeldig dat de islamisten zich niet aan de democratische spelregels houden wanneer ze eenmaal aan de macht zijn. Waarom zou je ze dan aan het spel mee laten doen en onnodige risico's nemen?

Aan de andere kant houden degenen die aan de macht zijn zich vaak ook niet aan de spelregels van de democratie. Er kunnen de nodige vraagtekens worden gezet bij de legitimiteit van diverse Arabische regimes. Het dilemma is dat wij graag zouden willen dat overal democratische verkiezingen worden gehouden. Maar we willen liever niet dat bij die verkiezingen partijen aan de macht komen die wij niet wensen, zoals islamistische partijen.

Als democratie deelbaar kon zijn dan hadden we liever een beetje demo-

cratie met de kans dat deze eens zal uitgroeien tot een volwaardige democratie, dan helemaal geen democratie. Met andere woorden: liever partijen aan de macht die de democratische regels weliswaar niet helemaal respecteren, maar toch genoeg om hoop te verschaffen dat het ooit wat zal worden met de democratie, dan totaal ondemocratische partijen aan de macht.'

De Ba'ath: de ideeën zijn afgezwakt en de idealen verdwenen

'Er is ongemerkt heel wat gedachtegoed van de Ba'ath opgenomen in de Arabische wereld. Bijvoorbeeld de Arabische eenheidsgedachte, in de zin van samenwerking tussen de Arabische landen, is nu volstrekt normaal geworden. Het feit dat die grote Arabische wereld er niet in is geslaagd een eenheid te vormen, betekent niet dat het Arabisme heeft gefaald. Het zou echt mislukt zijn als niemand er meer aandacht aan zou besteden.

De Arabische Liga wordt door sommigen een niet zo belangrijke organisatie gevonden. Het is inderdaad niet meer dan de grootste gemene deler van de pan-Arabische wil om samen te werken. Maar ondertussen zijn er wel allerlei zaken samen geregeld: op het gebied van onderwijs, van verkeer en andere alledaagse zaken, die niet zo spectaculair zijn en niet zo in het oog lopen, maar wel belangrijk zijn.

Het Arabisme is normaal geworden, maar de scherpe randjes zijn ervan af. Men accepteert nu veel meer dat er een diversiteit bestaat binnen de Arabische wereld. Vroeger werd dat door de Ba'ath als iets onnatuurlijks, iets kunstmatig gezien. Zowel in Syrië als in Irak blijft men inter-Arabische samenwerking belangrijk vinden, maar men accepteert nu wel dat er verschillende Arabische staten zijn. Vroeger vond men dat al die landen moesten verdwijnen en dat er één Arabische staat voor in de plaats moest komen. De Ba'ath had oorspronkelijk ook kritiek op de Arabische Liga omdat deze organisatie het principe van niet-inmenging in wederzijdse interne Arabische zaken erkende en daarmee bijdroeg tot de bestendiging van de verdeling van de Arabische wereld in afzonderlijke staten.

Saddam Hussein omschreef bijvoorbeeld de Arabische wereld als 21 tenten met verschillende soorten tentdoek die worden overkoepeld door één grote tent. De diversiteit en culturele variëteit van de verschillende tenten moest volgens Saddam worden gerespecteerd. De Ba'ath wil dus niet meer rücksichtslos al die tenten afbreken om er een grote "eenheidstent" voor in de plaats te krijgen.

Het incorporeren van voor-Arabische en voor-islamitische elementen in de geschiedenis is tot op zekere hoogte ook iets nieuws. Bijvoorbeeld de oude Egyptenaren uit de tijd van de farao's waren natuurlijk geen Arabieren. Maar de hedendaagse Egyptenaren zijn grotendeels gearabiseerde nakomelingen van dat oude volk. Je kunt moeilijk zeggen dat hun voorgeschiedenis nu niet meer van belang is voor het hedendaagse Egypte. De in Irak gangbare variant van de Ba'ath-ideologie heeft de pre-Arabische geschiedenissen als het ware met terugwerkende kracht ingelijfd.

Als je kijkt wat er over is van de ideologische essentie van de Ba'ath – eenheid, vrijheid en socialisme – dan is dat niet zoveel. Eenheid is het verwaterde ideaal van de Arabische eenheid; het gaat nu meer om inter-Arabische samenwerking en solidariteit. Vrijheid is een soort populisme in de vorm van dictatuur van de Ba'ath. Socialisme is het idee dat de Arabische landen alleen maar verenigd kunnen zijn als ze overal hetzelfde politieke en sociaal-economische systeem hebben, waarbij alle burgers gelijk zijn.

Er is bij beide Ba'ath-regimes vooral sprake van Arabisch-nationalistische regimes met een socialistische inslag. Maar dat socialisme is sterk gekleurd door de liberalisering van de economie.

Ook het secularisme is verwaterd. In het begin moest de Ba'ath, als nieuwe beweging, waar maken dat ze seculier was. Het ideaal was dat alle Arabieren gelijk waren ongeacht hun religie. De Ba'athisten zetten zich enthousiast af tegen allerlei andere stromingen die niet seculier waren.

Maar in Syrië is men nu terug bij het idee dat religie een normaal onderdeel is van het sociale leven – laat de mensen gerust naar de moskee gaan. Politieke leiders als president Assad gaan ook naar de moskee en laten daarmee zien dat hun tegenstanders, met name de Moslim Broeders, ongelijk hebben als ze zeggen dat het regime atheïstisch is. Wat niet wil zeggen dat het Syrische regime religieus is geworden. Maar er is vrijheid van godsdienst en het is dus de normaalste zaak van de wereld dat de mensen naar de moskee of kerk gaan.

In Irak heeft men, na de Golfoorlog, plotseling religieuze elementen aangebracht in de staatsideologie. Zelfs in de vlag staat nu *Allahu Akbar*, God is de grootste. Maar in essentie is het regime absoluut niet religieus. In Irak is meer dan de helft van de bevolking sji'itisch. De helden van de sji'ieten

uit de begintijd van de islam, Ali, Hassan en Hussein, vormen voor de Ba'athisten onderdeel van de Arabische nationale geschiedenis.

Saddam behoort tot de sunnitisch-islamitische minderheid in Irak en het regime is, door de regionale achtergrond van de heersers, overwegend sunnitisch. Maar Saddam gaat ook bidden in sjii'itische moskeeën. Hij gaat dan bijvoorbeeld naar Kerbala, de heilige stad van de sjii'ieten, en de sjii'itische moskeeën worden met geld van de regering overdadig gerestaureerd. Hij doet dit natuurlijk om de bevolking te laten zien dat voor de politieke leiding iedereen hetzelfde is: sunnieten en sjii'ieten.

De Ba'ath-ideologie was eerst de ideologie van een partij. Nu is het de leider die uitmaakt wat goed of verkeerd is. De Ba'ath is een massabeweging met een leiderschapscultus geworden.

Bij crisissituaties zie je dat leden van de Ba'ath die het niet met de leider eens zijn, of die niet meer worden vertrouwd, worden weggezuiverd. In Syrië werd na de opstand in Hama in 1982 aan ongeveer de helft van alle partijleden uit dit gebied de wacht aangezegd.

Er is niet langer sprake van een collectief leiderschap of van een echt debat binnen de partij. Er is geen wisselwerking meer tussen leiding en partijbasis. Niemand zou het bijvoorbeeld in zijn hoofd halen een ideologisch debat aan te gaan met Saddam. Hij schrijft voor wat er gebeurt en daarmee uit. Het partijapparaat is verworden tot een veiligheidsapparaat.

De toekomst van de Ba'ath?

Ik kan me voorstellen dat net als in de Sovjet-Unie van de ene op de andere dag de Ba'ath-regimes in Irak en Syrië zullen verdwijnen en dat allerlei alternatieve, vernieuwende krachten aan de macht komen. Maar een tijdsindicatie daarvoor is absoluut niet te geven. Ik zou me kunnen voorstellen dat het Arabisme en Arabisch nationalisme blijven bestaan, want dat is gemeengoed geworden, maar helemaal los van de Ba'ath-partij.

Als de leiders wegvallen vervalt daarmee ook een groot gedeelte van hun partijapparaat. Het kan zijn dat de dictatuur eerst wordt voortgezet door andere leiders. Maar op de lange duur is het onvermijdelijk dat andere politieke krachten, die er wel zijn maar tientallen jaren uitgeschakeld zijn geweest, een rol gaan spelen.

In het geval van Syrië zouden meer liberale stromingen aan bod kunnen komen. In de economie wordt het liberalisme nu al gedoogd. De Syrische

Moslim Broederschap is een minder logisch alternatief voor het Ba'ath-regime. De Moslim Broederschap had vooral aanhang omdat zij oppositie voerde tegen het regime van Hafez al-Assad, niet omdat men haar ideeën zo aantrekkelijk vond. In 1995 vierde Assad zijn vijftiende jubileum als president. "1970-1995: Assad is voor eeuwig onze leider" was de leus. In dat jubileumjaar werd amnestie verleend aan een groot aantal Moslim Broeders. Ze waren natuurlijk niet gevaarlijk meer, want ze waren verpletterd. De onderdrukking was heel hevig geweest sinds het begin van de jaren tachtig. Verder werden ze nu gecompromitteerd doordat ze terugkwamen maar geen kritiek meer konden uiten op het bewind en ook niet op het vredesproces met Israël. De Moslim Broeders die de gratie accepteerden werden als het ware tot medeplichtigen gemaakt van het regime. Degenen die kritiek blijven spuien worden opgepakt en verdwijnen van het toneel.'

5 *Irak*

— SADDAM HEEFT HET AAN ZICHZELF TE DANKEN... —

Het was in de laatste week van september 1997 dat, op één en dezelfde dag, zowel Iran als Turkije luchtaanvallen uitvoerden op Iraaks grondgebied. Iraanse bommenwerpers kwamen in actie tegen twee bases van de Mujahedeen-e-Khalq, een Iraanse oppositiegroep die gesteund wordt door het regime van Saddam Hussein. De Turkse luchtmacht bombardeerde militaire posities van de PKK, de Koerdische Arbeiderspartij. De PKK is een organisatie van Koerdische nationalistinnen in Turkije, die het grondgebied van Noord-Irak gebruikt om zich terug te trekken en te hergroeperen. De Iraakse regering protesteerde natuurlijk bij Turkije en Iran. De bombardementen vormden immers een inbreuk op de territoriale integriteit van Irak. Maar de officiële verklaringen vanuit Bagdad maakten weinig of geen indruk.

Noord-Irak staat, sinds 1991, niet meer onder controle van de Iraakse regering. Twee rivaliserende Iraaks-Koerdische partijen, de Koerdische Democratische Partij (KDP)¹ en de Patriottische Unie van Koerdistan (PUK)² maken er de dienst uit. De strijd tussen de PKK en de Turkse troepen, die van tijd tot tijd Noord-Irak binnenvallen, speelt zich volledig af buiten bereik van de autoriteiten in Bagdad.

Het midden en zuiden van het land wordt wél door de regering gecontroleerd. Toch konden de Iraakse autoriteiten niets doen tegen de vliegtuigen van Iran die boven haar grondgebied actief waren. Een groot deel van het Iraakse luchtruim is namelijk verboden terrein voor de Iraakse luchtmacht. Het zijn *air exclusion zones* waar gepatrouilleerd wordt door Amerikaanse, Britse en gedeeltelijk ook Franse gevechtsvliegtuigen.

‘Hij heeft het aan zichzelf te danken,’ reageerde enkele dagen later een Iraakse oppositieleider die kantoor houdt in Amman schouderophalend. ‘Zolang Saddam in het zadel zit blijf je dit soort incidenten houden. Saddam heeft ons land totaal naar de verdoemenis geholpen. En het leegbloeden van Irak gaat door.’

De oppositieleider, die het had over democratie en pluralisme in een nieuw tijdperk dat ooit zal komen na de val van Saddam, moest toegeven niet te weten wanneer het einde van de lijdensweg in zicht komt. De Iraakse oppositie is verdeeld en versplinterd. Het Iraaks Nationaal Congres, dat als een overkoepelend orgaan diende voor de verschillende organisaties, is ten onder gegaan aan conflicten. De Iraakse bannelingen in Iran, Syrië, Jordanië en West-Europa slagen er niet in een gemeenschappelijke strategie te ontwikkelen.

In Irak zelf is de humanitaire situatie dramatisch. De economische sancties van de Verenigde Naties, die sinds 1990 van kracht zijn, hebben tragische gevolgen gehad voor de Iraakse bevolking. Ook het “olie voor voedsel”-programma, dat Irak vanaf december 1996 toestaat een beperkte hoeveelheid olie te verkopen om met de verkregen deviezen voedsel en medicijnen aan te schaffen, heeft de nood nauwelijks kunnen lenigen.

Volgens de Iraakse autoriteiten stierven in de eerste zes maanden van 1997 dertigduizend kinderen een onnodige dood als gevolg van de sancties. Cynische propaganda? Ongetwijfeld. Vooral omdat de kern van het probleem is dat het regime van Saddam nog steeds de VN-resoluties van 1991, die Irak verplichten zich te ontdoen van alle massavernietigingswapens, niet volledig naleeft.

Toch is er wel degelijk kritiek mogelijk op de internationale economische boycot van Irak. Het is lang niet altijd duidelijk dat het *regime* getroffen wordt door de sancties. Dat er honderdduizenden kinderen én volwassenen zijn die het slachtoffer worden van de boycot is niet te ontkennen. De boycot lijkt steeds meer een bot middel, waarmee het doel maar niet bereikt wordt. De machtspositie van president Saddam Hussein is niet wezenlijk aangetast.

Volgens een rapport van UNICEF was in 1991 9,2% van alle kinderen onder de vijf jaar in de vijftien centrale en zuidelijke provincies

van Irak ondervoed. Vijf jaar later was in hetzelfde gebied 25% van de kinderen onder de vijf jaar ondervoed, dat zijn 750.000 baby's en peuters. Irak is, ondanks zijn olierijkdom, een straatarm land geworden waar de Verenigde Naties en Non Governmental Organizations met noodhulp bij moeten springen.

De wereld tegen Saddam

'De sancties tegen Irak zijn succesvol geweest in de zin dat ze Saddam hebben gedwongen allerlei stappen te zetten die hij anders zeker niet zou hebben gezet. De internationale gemeenschap was eensgezind tegen Saddam, zodat de sancties effectief konden worden doorgevoerd en de boycotmaatregelen niet verwaterden.

Als het de bedoeling was dat de uitgehongerde bevolking in opstand zou komen tegen het leiderschap, dan heeft het niet gewerkt. Een regime als dat in Irak is zo goed georganiseerd dat de bevolking domweg de risico's niet neemt om het ten val te brengen, of men nu wel of niet genoeg te eten heeft.

Opstanden waarbij dat wel is geprobeerd, zoals in het sji'itische zuiden kort na de bevrijding van Koeweit in 1991, werden dermate bloedig de kop ingedrukt dat nieuwe pogingen niet werden aangedurfd. Bovendien werd de opstand in het zuiden ingezet in de, al dan niet terecht ontstane verwachting, dat van buitenaf steun zou worden gegeven door de geallieerde strijdkrachten die Koeweit hadden bevrijd. Maar de benodigde steun bleef geheel uit.

In het Westen was men veel te optimistisch over het vertrek van Saddam. Ik herinner me nog de euforie in de eerste dagen van de tegenaanval vanuit Saudi-Arabië. Er werd serieus gedacht dat het in een paar dagen met Saddam gedaan zou zijn. Dat was in 1991. Zeven jaar later zit hij er nog steeds.

Veel Arabieren denken dat de bevrijding van Koeweit en het in de pan hakken van het Iraakse leger een middel was van het Westen om het meest veelbelovende Arabische land een toontje lager te laten zingen. Het was een manier, denkt men, om te voorkomen dat Irak economisch en militair uit kon groeien tot een sterk land. Velen vermoedden een soort samenzwering waarbij Irak werd aangevallen omdat het anders te machtig zou worden...

Ik geloof absoluut niet in die complottheorie. Irak heeft, nadat het Koe-

weit had bezet, tot het laatste moment de gelegenheid gehad om zich ongeschonden terug te trekken. Het had dit kunnen doen met behoud van zijn wapens voor massavernietiging, die overigens nauwelijks bekend waren. Bovendien is Irak destijds mede door het Westen bewapend om een tegenwicht te vormen tegen Iran. Het lijkt mij een bizarre gedachte dat het Westen van plan geweest zou zijn om, na afloop van de Iraans-Iraakse oorlog, Irak te lijf te gaan.

Daar komt bij dat Irak economisch verzwakt was na de oorlog met Iran, die acht jaar heeft geduurd. Je kunt militair sterk staan, maar je moet dat toch op een gegeven moment ondersteunen met economische middelen. Die economische problemen zijn overigens één van de achtergronden van de bezetting van Koeweit geweest.

Ik geloof dat Irak zichzelf in de nesten heeft gewerkt. Toen de Iraki's begonnen met de verovering van Koeweit stond voor hen het scenario nog niet geheel vast. Een van de ideeën was dat er een soort puppet-regime gevestigd zou worden in Koeweit, dat vervolgens zou vragen om aansluiting bij Irak. Maar ze konden in Koeweit niemand van enige betekenis vinden die zich voor dit idee leende. Irak maakte een noodsprong, een hele slechte overigens, om uit de economische problemen te raken. Ze wilden Koeweit straffen omdat het weigerde meer te betalen voor de inspanningen die Irak zich getroost had tijdens de oorlog met Iran.

Het was voor veel waarnemers in Bagdad een raadsel waarom ze zich in het Koeweit-avontuur hebben gestort. De ene oorlog was amper afgelopen of, twee jaar later, begonnen ze weer aan iets nieuws. Saddam had geen buitenlands conflict nodig om zijn eigen positie te consolideren of om het Iraakse volk onder controle te houden.

In het Golfconflict in 1990-1991 had Koeweit ongetwijfeld de legitimiteit aan haar kant. Het land was slachtoffer van Iraakse agressie. Maar tegelijkertijd was Koeweit niet erg populair bij de publieke opinie in de Arabische wereld. Het conflict tussen Koeweit en Irak werd door bepaalde groepen gezien als een conflict tussen de rijken en de armen.

Saddam speelde in op dit thema. De emir van Koeweit werd in de Iraakse propaganda afgeschilderd als Abu Qarun, genoemd naar de onsympathieke rijkwaard Qarun die volgens de islamitische overlevering ten onder ging aan zijn eigen verderf en gierigheid. Qarun wordt in detail beschreven in de koran. De wrok was erg groot tegen de decadente Koeweiti's die – zo zag

men dat – paleizen lieten bouwen, dure auto's kochten en met vakantie gingen naar Marbella of de Rivièra waar ze hun geld vergokten.

Het is ook een van de kernpunten van de Ba'ath-ideologie dat de natuurlijke rijkdommen, de mineralen, de olie enzovoort, bezit dienen te zijn van de héle Arabische natie. Het kan niet zo zijn, omdat de grenzen toevallig zo lopen, dat in een ministaatje miljarden worden verdiend, terwijl men een paar kilometer verderop geen piaster heeft.

Een andere reden dat Saddam populair was in sommige Arabische landen was de Iraakse beslissing écht op Israël te schieten. Niet dat die Scud-raketten in militair opzicht iets hebben uitgemaakt, maar het Palestijnse en Arabische publiek liet zich meeslepen door emoties. Tot in Marokko was men, zij het voor korte duur, enthousiast. Eindelijk was daar een land dat iets tegen Israël deed.

Irak had gewaarschuwd dat, als het zou worden aangevallen door het Westen, het terug zou slaan. Het meest voor de hand liggende "westerse" doel was Israël. Er speelde ook een element van vergelding mee. Irak was in 1981 aangevallen door Israël waarbij de Osirak-kernreactor door de Israëlische luchtmacht werd vernield. Als Irak weer werd aangevallen, zou Israël worden veranderd in een "zee van vuur", zo verkondigde Saddam.

Voor het begin van de oorlog met Iran in 1980 nam Irak een zeer afwijzende positie in ten opzichte van het Arabisch-Israëlische vredesproces. Vlak na de Camp David-akkoorden werd een Arabische topconferentie gehouden in Bagdad waar sanctiemaatregelen werden ingesteld tegen Egypte.

In de loop van de jaren tachtig werd de Iraakse houding meer pragmatisch. Die houding werd vooral ingegeven door de behoefte aan Arabische bondgenoten tijdens de Golfoorlog. Irak gaf prioriteit aan haar eigen belangen en had, in de moeilijke tijden van de oorlog met Iran, Egypte hard nodig. Het feit dat Egypte het enige Arabische land op dat moment was dat een vredesverdrag met Israël had gesloten en dat geboycot werd door de Arabische wereld werd van ondergeschikt belang. Egypte stuurde wapens en er waren zelfs Egyptische militairen die Irak bijstonden in de oorlog tegen Iran. In ruil ijverde Irak voor de heropname van Egypte in de Arabische familie en het opheffen van de boycot.

Nu ziet Egypte op zijn beurt graag dat Irak uit zijn isolement breekt.

Voorwaarde is dat Irak voldoet aan zijn internationale verplichtingen en de VN-resoluties. Egypte heeft steeds een heel constructieve houding ingenomen en geprobeerd Irak te helpen door het bewind van Saddam Hussein ervan te overtuigen de VN-resoluties uit te voeren.

Ook ten aanzien van de Palestijnse kwestie werd Irak pragmatischer. Als de Palestijnen dachten dat het vredesproces goed voor hen was, dan was Irak bereid dat te gedogen, al was men het er in principe niet mee eens.

Jordanië neemt ten opzichte van Irak een soortgelijke positie in als Egypte. Koning Hussein ijvert voor het opheffen van de sancties en terugkeer van Irak in de internationale gemeenschap. Jordanië en Irak hadden al heel lang een goede relatie, al ver voor de invasie in Koeweit, zowel in politiek als economisch opzicht.

Koning Hussein kwam voor 1991 ongeveer een keer per maand in Bagdad, vaak onaangekondigd. De Jordaanse ambassadeur vertelde me dat de koning er tijdens zijn ambtsperiode meer dan vijftig keer was geweest. Als ambassadeur ben je er in de regel altijd bij als het staatshoofd komt. Maar koning Hussein kwam zo vaak dat zijn ambassadeur niet altijd op de hoogte werd gesteld.

In economisch opzicht was Jordanië haast een provincie van Irak. Door de oorlog Iran-Irak was Aqaba dé aanvoerhaven van Irak geworden. Jordanië voer economisch wel bij die acht jaar oorlog tussen Irak en Iran.

Irak zag zichzelf tijdens de oorlog met Iran als de verdediger van de Arabische wereld. Iraakse troepen beschermden “de oostflank van de Arabische natie”, waaronder ook Koeweit, tegen het Iraanse gevaar – tegen de dreiging die van de islamitische revolutie uitging.

In 1979 voelde Saddam Hussein zich bedreigd door Iran. Het Algiers-akkoord tussen Iran en Irak, dat in 1975 gesloten was, schreef voor dat beide landen zich niet mochten mengen in de interne aangelegenheden van de ander. Door dit akkoord werd bijvoorbeeld een einde gemaakt aan de Iraanse steun voor de Iraakse Koerden, met name aan de KDP van Barzani. Maar na de islamitische revolutie riep Khomeini de Iraakse sji'ieten op in opstand te komen. Dit was natuurlijk een inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van Irak. Daarnaast hield Iran ook nog kleine stukjes Iraaks grondgebied bezet. Al met al was dit aanleiding genoeg voor Irak om een aanval te beginnen op Iran.

Wij vonden in het Westen over het algemeen dat de Iraanse revolutie een grensoverschrijdende bedreiging vormde. Het fundamentalisme werd als een gevaar gezien. Dat was de reden dat verschillende westerse landen Irak steunden. Irak werd gezien als een muur die de uitbreiding van de islamitische revolutie tegenhield.

Er werden allerlei scenario's bedacht in westerse kringen. Wat zou er gebeuren als Basra zou vallen, of Bagdad? Zouden de Iraniërs dan doorstoten naar Koeweit? Het is allemaal niet zo ver gekomen, hoewel Iran wel diep op Iraaks grondgebied is doorgedrongen.

Hoewel Koeweit niet direct bij de Iraans-Iraakse oorlog betrokken was geweest, vond Irak dat Koeweit een soort protectiegeld moest betalen. Koeweit moest de economische lasten van die oorlog meedragen.

De slag in 1988 bij Fao in het uiterste zuiden van Irak vormde het keerpunt in de Iraans-Iraakse oorlog. Als de Iraniërs die slag hadden gewonnen, hadden zij waarschijnlijk zonder veel moeite kunnen doorstoten naar Koeweit. Maar ze verloren. Aan Iraakse zijde vielen meer dan vijftigduizend doden. De redenering van Irak was: wij hebben al die mensen opgeofferd, terwijl jullie in Koeweit alleen maar een cheque hoeven uit te schrijven en te betalen omdat we jullie beschermd hebben tegen het Iraanse gevaar.

De Koeweiti's zagen dit anders en weigerden, tot grote irritatie van Bagdad, Saddams rekening te voldoen. Misschien waren ze ook bang voor nieuwe financiële eisen. Het is de Iraakse leider tenslotte niet vreemd om steeds verder door te drukken.

Daar kwam nog bij dat Koeweit, in de ogen van Saddam, Irak schade berokkende doordat het meer olie produceerde dan binnen de OPEC was afgesproken. Daardoor daalde de olieprijs. Iedere dollar per *barrel* olie die daardoor verloren ging, was een dollar die het verarmde Irak minder te besteden had.'

'Boodschapper' in Bagdad

'Sommige Arabische leiders leven opgesloten in hun eigen wereldje. Ze zijn niet of nauwelijks in het buitenland geweest. In hun entourage hebben ze alleen maar mensen die het met hen eens zijn. Die mensen moeten natuurlijk wel ja-knikken, want anders verdwijnen ze. Aan de andere kant

zitten ze juist in die entourage omdat ze het eens zijn. Het is dus niet alléén maar een kwestie van ja-knikken.

Als je niet met de realiteit van buiten wordt geconfronteerd, kun je op een gegeven moment gaan denken dat je altijd gelijk hebt. Veel buitenlandse politici hebben Saddam bezocht in Bagdad, maar dan speelde hij altijd een thuiswedstrijd.

Saddam ontving al enkele jaren geen ambassadeurs meer om hun geloofsbrieven in ontvangst te nemen. Gezegd werd dat hij te veel andere dingen aan zijn hoofd had, zoals de oorlog Iran-Irak. Hoewel het aanbieden van geloofsbrieven meestal een hoofdzakelijk ceremoniële aangelegenheid is, biedt deze toch juist ook een unieke gelegenheid voor een gesprek met het staatshoofd over bilaterale aangelegenheden en het analyseren van de ontwikkelingen van het moment.

Met het niet ontvangen van de ambassadeurs symboliseerde Saddam impliciet een gebrek aan respect voor andere staatshoofden, wier geloofsbrieven immers aan hem persoonlijk waren gericht en dan ook persoonlijk aan hem overgebracht zouden moeten worden. Dit liet Saddam echter geheel onverschillig, te meer daar de ontvangst van zijn Iraakse ambassadeurs elders in de wereld wél onverminderd op staatshoofdenniveau doorging.

Op 5 september 1988 bood ik mijn geloofsbrieven aan aan Saddam Husseins plaatsvervanger, Izzat Ibrahim, de vice-voorzitter van de Iraakse Revolutionaire Leidinggevende Raad. Direct na mij was mijn Amerikaanse collega ambassadeur April Glaspie aan de beurt, een van de best geïnformeerde Amerikaanse diplomaten met jaren ervaring in de Arabische wereld.

Glaspie is later, mijns inziens geheel ten onrechte, tot zondebok gemaakt van de Amerikaanse politiek. Zij had haar eerste ontmoeting met president Saddam Hussein vlak voor de Iraakse inval in Koeweit in 1990. Uit haar woorden tegenover de president zou door de Iraki's zijn afgeleid dat de Amerikanen de invasie in Koeweit zouden willen gedogen. Maar wie de Iraakse verhoudingen goed kent moet, denk ik, wel tot de conclusie komen dat dit moeilijk het geval kan zijn geweest. Als er ergens een Arabisch land is waar diplomaten worden gezien als niet meer dan overbrengers van boodschappen, letterlijk *Botschäfter*, dan is dat wel Irak. En de boodschap van president Bush was duidelijk niet dat Saddam zijn gang kon gaan in Koeweit.

Ik herinner me in dit verband nog een gesprek dat we als Europese ambassadeurs tijdens de Golfcrisis hadden met de Iraakse minister van Buitenlandse Zaken Tarek Aziz. Toen hij uit onze opmerkingen concludeerde dat wij met hem in discussie wilden treden, reageerde hij: “Ik discussieer niet met jullie, maar alleen met jullie ministers en het is alleen de bedoeling dat jullie mijn boodschap overbrengen.”

Zo was het ook ondenkbaar dat de Iraakse president, die ambassadeur Glaspie geheel onverwacht had opgeroepen, in de veronderstelling zou hebben verkeerd dat zij eigenmachtig het groene licht zou kunnen geven voor een invasie in Koeweit. Zij deed niets meer en niets minder dan het weergeven van het officiële Amerikaanse standpunt van dat moment. Toen ze me later in Cairo opzocht, heeft ze dit bevestigd, net als diverse van haar Amerikaanse collega's.

Dit neemt niet weg dat het wel degelijk van belang is hoe je als ambassadeur een boodschap overbrengt, vooral als het om een harde boodschap gaat die de tegenpartij tot andere gedachten moet brengen. Het gaat er niet alleen om dat je formalistisch de inhoud van een boodschap correct overbrengt, van de manier waarop je iets zegt moet ook een duidelijk signaal kunnen uitgaan.

Toen onze landgenoten in Irak waren gegijzeld, kon ik in mijn contacten met het ministerie van Buitenlandse Zaken in Bagdad, waar ik goede persoonlijke relaties had, moeilijk alleen maar vriendelijk blijven en doen alsof er niets aan de hand was. Sommige Iraakse vrienden en kennissen begrepen dat niet en beklagden zich erover dat ik ze een *cold shoulder* gaf.

Als de betrekkingen door een diep dal gaan kun je nu eenmaal moeilijk zonder meer als vrienden met elkaar blijven omgaan, en al helemaal niet als je eigen mensen tegen hun wil in worden vastgehouden en gegijzeld. Dat komt niet goed over en plaatst je in een ongeloofwaardige positie.

Het spreekt voor zich dat je wel over goede persoonlijke relaties moet beschikken. Die kunnen tijdens crisissituaties bovendien uitermate goed van pas komen. Je moet er bij voorkeur natuurlijk wel voor zorgen dat je die relaties al hebt voordat je de ander nodig hebt. Ik had sommige van die relaties gelukkig allang voordat ik ooit kon weten dat ik ambassadeur in Irak zou worden.

Ook de minister van Buitenlandse Zaken Tarek Aziz had ik al vijftien jaar

eerder leren kennen. In 1973 bezocht ik hem voor het eerst in Bagdad, toen hij nog hoofdredacteur was van het partijblad *al-Thawrah*. Hij had mij toen op uitzonderlijke wijze geholpen bij het verkrijgen van allerlei hoge contacten binnen de Ba'ath-partij, met persoonlijkheden die voor anderen ontoegankelijk waren. In 1979 heeft hij mij tijdens een studiereis nog verder geholpen; hij was toen minister van Informatie.

Tijdens de Golfcrisis speelde hij bij zijn ontmoetingen met de Europese ambassadeurs in op deze persoonlijke relaties. Ik zou als enige in het gezelschap wel meer begrip hebben voor het Iraakse standpunt vanwege mijn achtergrondkennis van het land en de heersende partij. Op dergelijke opmerkingen ging ik vanzelfsprekend niet in. Ik begreep het Iraakse standpunt precies, maar kon er geen enkel begrip voor opbrengen...

Mijn ervaring is dat je tot in verregaande mate goede relaties kunt blijven onderhouden terwijl je tegelijkertijd harde boodschappen overbrengt. Een diplomaat die ondanks alles alleen maar aardige boodschappen wil overbrengen en aardig wil zijn om de goede relaties te willen behouden, wordt op den duur niet gerespecteerd en ondermijnt daarmee niet alleen zijn eigen positie, maar ook die van zijn land. Ik heb er geen enkele moeite mee gehad om moeilijke boodschappen over te brengen, ook wanneer deze voor de andere partij op dat moment onaanvaardbaar waren.

Voor wat betreft de gijzelaars moest ik er natuurlijk voortdurend op hameren dat hun situatie volstrekt onacceptabel was. Je kunt moeilijk gezellig samen een kopje koffie gaan drinken en zeggen dat je iemand weliswaar aardig vindt, maar dat je van je regering nu eenmaal een onaardige boodschap moet overbrengen. Dat komt volstrekt ongeloofwaardig over. Je moet de andere partij tot in alle geledingen duidelijk laten voelen dat er spanning zit in de verhoudingen. Wanneer je gesprekspartners in het nauw worden gebracht en onder een zekere psychische druk worden gezet, zijn zij veel eerder bereid en overtuigd dat zij er binnen hun eigen regime wat aan moeten doen. Als je dezelfde boodschap als het ware met een knipoog doorgeeft, denken ze veel eerder dat ze je kunnen negeren en links laten liggen.'

Kritiek wordt niet getolereerd

Terwijl de meeste volwassenen in Irak zich wel bewust moeten zijn van de grove censuur en ernstig beperkte vrijheid van meningsuiting, konden sommige Iraki's toch verontwaardigd reageren wanneer ze openlijk door buitenstaanders met dit fenomeen werden geconfronteerd. Tijdens een Europese culturele week in 1989 in Bagdad deed zich een opmerkelijk incident voor. Nederland had de film *Een vlucht regenwulpen* ingezonden en de censor van het Iraakse ministerie van Informatie had ons tot in de kleinste details aangegeven dat twee specifieke passages niet mochten worden vertoond waarin blootscènes voorkwamen.

Ik had ernstige bedenkingen tegen de censurering van onze films. Bovendien meende ik dat het zonde was om deze gedeelten uit de film weg te knippen. Bij wijze van praktische oplossing verzocht ik onze tweede ambassadesecretaris Gerard Steeghs om die week de diverse voorstellingen persoonlijk bij te wonen en om bij de bewuste passages op te staan en zijn hand voor de projector te houden. Op die manier bleef niet alleen de film ongeschonden, maar werd bovendien duidelijk dat sprake was van opgelegde censuur.

Het resultaat was dat diverse mensen verontwaardigd uit de voorstelling wegliepen. Zij wensten in dit geval niet te pikken dat zij werden blootgesteld aan censuur, ook al werden zij verder iedere dag met dit verschijnsel geconfronteerd, zij het dan natuurlijk veel minder duidelijk zichtbaar...

Als je in een land als Irak woont en je bent alleen blootgesteld aan de Iraakse media, dan ben je als het ware bijna net zo gevangen in dat informatienetwerk als de bevolking. Je kunt je goed inleven in wat men ondergaat als men in zo'n systeem leeft en wat voor invloed het heeft.

Natuurlijk geloof je niet alles wat op de tv wordt gezegd. Maar het valt op dat Saddam op heel deskundige wijze wordt gepresenteerd. Het lijkt alsof hij altijd in natuurlijk gesprek is met de bevolking en met zijn eigen entourage. Hij was vanzelfsprekend degene die bijna uitsluitend aan het woord was, maar hij zat tussen de mensen, niet op een platform. Je zag hem haast nooit een redevoering lezen, hij sprak zogenaamd altijd voor de vuist weg.

Ik weet niet of het altijd geïmproviseerd was. Vaak zag je zijn leesbril nog voor hem op tafel liggen. Ik denk dat hij zich goed voorbereidde. Maar hij kon het heel goed. Die ene keer per jaar dat hij een toespraak voorlas op 17

juni, de nationale feestdag, dan zat hij in een pak voor de camera's en las een tekst voor. Dat kwam totaal niet over. Dan maakte hij een houterige, harkerige indruk.

Maar als hij in uniform was en links en rechts gesprekken voerde met de bevolking of met legerofficieren en partijleden, zo liet men dat elke week weer zien op televisie, dan krijg je daar iets van mee. Ze lieten zien dat hij families bezocht, dat hij hun huis binnen ging en in de ijskast keek en een deksel van een pot oplichtte om te zien of ze genoeg eten hadden. Zijn techniek was zogenaamd heel dicht bij het volk te staan, heel alledaags te zijn.

Of je zag hem in een auto zitten die stopte en dan maakte hij een praatje met Koerdische boeren. Hij is heel welbespraakt en heeft een goed taalgebruik. Niet dat hij uitsluitend klassiek Arabisch spreekt, hij gebruikt opzettelijk veel het dialect van Bagdad of Tikrit, maar dat spreekt juist aan in Irak.

Je krijgt dan een heel duidelijk idee hoe hij denkt. Dat kan ook bijna niet anders als je hem dag in dag uit, week in week uit, jaar in jaar uit op tv hoort praten. Je vormt je een beeld van Saddam en wordt er, of je het nu wilt of niet, toch op een of andere manier door beïnvloed.

Saddam ging wel eens onverwacht per helikopter op inspectiebezoek bij zijn gouverneurs in de provincies. Meestal ging hij achter het bureau van de gouverneur zitten, terwijl de gouverneur en zijn staf zelf dan aan de andere kant zaten als gasten in hun eigen kantoor. Bij zo'n gelegenheid ontdekte Saddam eens dat de bureaustoel van een districtsbestuurder maar drie poten had, terwijl op de plaats van de vierde poot een prullenbak was neergezet ter ondersteuning. De gouverneur werd ter plekke ontslagen met de mededeling dat iemand die nog niet eens voor een goede stoel kon zorgen zeker niet geschikt was om een leidinggevende positie in te nemen, laat staan als gouverneur. Dit alles werd natuurlijk op de tv uitgezonden.

Bij een andere gelegenheid hield Saddam, weer achter het bureau van een van zijn gouverneurs, een lang politiek betoog. Aan het einde van zijn verhaal merkte hij kritisch op dat niemand aantekeningen had gemaakt van wat hij gezegd had. Hoe konden ze alles goed onthouden? Om de aanwezigen daartoe alsnog in de gelegenheid te stellen kondigde Saddam aan dat alles diezelfde avond via de televisie zou worden uitgezonden, hetgeen geschiedde. Vanaf dat ogenblik zag je de mensen bij bezoeken van Saddam

steeds met blocnotes rondlopen en op het puntje van hun stoel met blocnote op hun knie ijverig aantekeningen maken, opdat niets van wat de leider gezegd had verloren zou gaan.

Elke week werd op de tv getoond welke cadeaus Saddam nu weer gekregen had. Ik heb hem eens een reproductie cadeau gedaan van een prachtige zeventiende-eeuwse voc-kaart van de Golf, waarop de Nederlandse vlag staat afgebeeld in de Iraakse havenstad Basra. Het daar gevestigde Nederlandse handelskantoor symboliseerde de historische dimensie in de betrekkingen tussen Nederland en Irak. Ook dat werd op de tv getoond.³ Soms kwam Saddam zelf kijken, bijvoorbeeld naar de portretten die ze van hem hadden gemaakt. Er is destijds in Bagdad een museum geopend met de meest belangrijke geschenken die hij gekregen heeft.

Als je die leiderscultus met de paplepel ingegoten krijgt en als je de indruk hebt dat als je er niet aan meedoet je in levensgevaar bent, dan wordt zo'n leider alles. Je hebt geen ander referentiekader dan die ene leider. Dat is je wereldje.

De meeste Iraki's kunnen in principe het land niet uit. Dat geldt voor de bevolking, maar het geldt eigenlijk ook voor de leider zelf. Hij ziet uiteindelijk alleen zichzelf. Hij zegt wat iedereen moet doen, maar duldt geen kritiek. Wie kritiek spuit wordt tegen de muur gezet.

Buiten de grenzen van hun eigen land spelen de meeste Arabische leiders vrijwel geen enkele rol meer. Dan krijg je een andere leider, andere portretten aan de muur, andere foto's elke dag op de voorpagina's van de kranten. Dan wordt het radio- en televisienieuws elke dag geopend met een andere leider die bezoekers ontvangt, linten doorknipt en telegrammen met felicitaties en steunbetuigingen krijgt.

Als je geen kritiek tolereert als leider is het haast onvermijdelijk dat je zelf ook kritiekloos wordt. Dat geldt voor Saddam en Kadaffi en in zekere zin ook voor Assad. Assad is dan nog wel zo dat hij veel politici en diplomaten heeft ontvangen, maar het liefst leest hij ze de les.

Sommige leiders hebben geen relativiseringsvermogen, ook al omdat ze weinig contact met het buitenland hebben gehad. Dat is heel gevaarlijk.

Iemand als Mubarak is wel veel in het buitenland geweest en heeft meer de gewoonte de dialoog aan te gaan met buitenlandse leiders. Hij gaat contacten met andersdenkenden of andersgestemden niet uit de weg. Sad-

dam daarentegen is maar zelden buiten de Arabische wereld geweest.

Saddam is in het Westen na de invasie in Koeweit gedemoniseerd. Hij heeft natuurlijk onherstelbare schade berokkend aan zijn eigen land en aan andere landen. In normale omstandigheden is iemand die zo heeft gefaald uitgespeeld.

Irak was bezig het rijkste land van de Arabische wereld te worden. Niet alleen rijk door de olie, maar ook door de landbouw en andersoortige ontwikkeling. Een land als Saudi-Arabië is zonder zijn olie niet veel, maar Irak is potentieel veel meer. Dat alles is door de debacles van Saddam voor jarenlang tenietgedaan. Irak is een uniek geval, in de tragische zin van het woord.'

De ongeloofwaardige oppositie

'In Irak heeft de oppositie zich niet kunnen bundelen tot een geloofwaardig geheel, ondanks dat er zo'n duidelijke gemeenschappelijke tegenstander is. Na al die jaren is de oppositie er niet in geslaagd een alternatief te formuleren voor het regime van Saddam.

De verdeeldheid van de oppositie is haast endemisch. Je hebt binnen die oppositie ook zoveel ideologische, etnische en religieuze stromingen dat samenwerking haast niet kán gedijen. Misschien is dat wel een van de redenen dat zo'n dictatuur als in Irak blijft bestaan. De partijen luisteren niet naar elkaar. Eén partij grijpt de macht en geeft die niet meer uit handen.

Het regime heeft natuurlijk veel politieke krachten geliquideerd, monddood gemaakt. De Communistische Partij, vanouds een van de sterkste partijen van Irak, had lang voor de val van de Sovjet-Unie al grotendeels afgedaan.

In Noord-Irak waren de Koerdische Democratische Partij (KDP) en de Patriottische Unie Koerdistan (PUK) niet in staat op behoorlijke wijze samen te werken. Ze waren daar in het noorden van het bewind van Saddam af en kregen vanaf 1991 bescherming van het Westen, onder andere via Operation Provide Comfort.⁴ Toch waren ze niet in staat een gedeelde macht te accepteren. Integendeel, het liep uit op een intern-Koerdische burgeroorlog.

Die Koerdische partijen mogen dan vijanden zijn van het regime van Saddam, dat betekent niet dat ze democratisch zijn en automatisch met

elkaar samenwerken. Ze zijn heel tribaal georganiseerd, vooral de KDP. Eindeloos hebben ze met elkaar gevochten, met alle middelen. Er vonden moordpartijen plaats. Noord-Irak is nu opgedeeld in een gebied dat door de KDP wordt beheerst en een PUK-gebied: twee autoritaire pseudo-staten, waarvan de omvang varieert al naar gelang welke partij de overhand heeft.

Het zegt iets over de gewelddadige Iraakse politieke traditie. Als je verschillende Iraakse partijen loslaat gaan ze elkaar te lijf totdat één de baas is.'

De sji'itische meerderheid

'Sommige sji'ieten stellen dat ze als bevolkingsgroep worden gediscrimineerd, omdat ze sji'ieten zijn. Dat is voor een belangrijk deel een misverstand, denk ik, want het Saddam-bewind onderdrukt *iedereen*, ongeacht zijn of haar godsdienst.

Als het gaat om de eliteposities, om de scharnieren van het regime, dan worden lieden die via familiebanden of anderszins gekoppeld zijn aan Saddam bevoordeeld. En dat zijn veelal personen uit zijn geboortestadje Tikrit, waar de bevolking sunnitsch is.

Maar het is niet zo dat de sunnieten minder worden onderdrukt dan de sji'ieten. Iedereen is slachtoffer – zelfs de mensen uit Tikrit. Als die plaats zestigduizend inwoners heeft, betekent dat niet dat die allemaal een heerlijk leventje hebben. De affaire Hussein Kamel, Saddams afvallige schoonzoon die in 1996 werd vermoord in Irak nadat hij eerder was gevlucht naar Amman, toont aan dat de interne machtsstrijd zich zelfs uitstrekt tot de naaste familie.

Het is wel zo dat er bij de sji'ieten minder sprake is van een politieke traditie. Tijdens de Ottomaans-Turkse heerschappij tot 1918 werden de officieren vooral gerekruteerd uit de sunnitsche bevolkingsgroep. De overheersende Turken waren sunnieten en wantrouwden de sji'ieten. Ook in het onderwijs werden de Iraakse sji'ieten vroeger achtergesteld.

Eigenlijk heeft de Ba'ath aan die discriminatie een einde gemaakt. In 1963, toen de Ba'ath voor het eerst aan de macht kwam, was de meerderheid van de partijleiding sji'itisch. Later werden in een machtsstrijd binnen de partijtop de sji'ieten uitgeschakeld en kregen sunnieten de machtige

posities. Het had net zo goed de andere kant op kunnen gaan. Dat zou interessant geweest zijn, want dan zouden de sji'ieten waarschijnlijk nog meer uit hun achtergestelde positie getrokken zijn.

Op het gebied van onderwijs, medische voorzieningen enzovoort worden alle Iraakse bevolkingsgroepen door de Ba'ath-regering in principe op dezelfde manier behandeld. In 1979 won Irak de UNESCO-prijs voor de meest effectieve campagne ter wereld op het gebied van de bestrijding van het analfabetisme.

Alle afdelingen van de Ba'ath-partij ontvingen instructie om overal, tot in de verste en meest geïsoleerde uithoeken van het land, alfabetiseringscursussen op te zetten. Wie weigerde te leren lezen, schrijven of rekenen, kreeg boetes opgelegd of ging de gevangenis in, wat in Irak op zijn zachtst gezegd geen waar genoegen is. Toen ik tijdens een studiereis in dat jaar met een bootje een tocht maakte door de moerasgebieden van zuidelijk Irak, zag ik 's middags op moddereilandjes vaak oudere mensen in groepjes zitten, soms achter een schoolbord. Het waren analfabeten die les kregen. Dit systeem werkte uitstekend.

Als je kijkt naar de oorlog tussen Iran en Irak, dan blijkt dat de Iraakse sji'ieten hun Arabische identiteit zwaarder lieten wegen dan hun sji'itische identiteit. Het revolutionaire regime in Iran heeft geprobeerd in te spelen op de religieuze gevoelens van de sji'ieten van Irak om in opstand te komen tegen Saddam. Maar daar is het niet in geslaagd.

Er is ook nooit sprake van geweest dat het Iraakse leger op religieuze gronden zou splitsen. Er zijn nooit eenheden gedeserteerd alleen op grond van het feit dat ze tegen het sji'itische Iran moesten vechten.

Het regime is heel hard opgetreden tegen de religieuze sji'itische oppositie, zoals van de Islamitische Da'wa partij.⁵ De belangrijkste leiders zijn geëxecuteerd. Iraki's met Iraanse voorouders zijn gedeporteerd. Ze hebben niets aan het toeval overgelaten.

Ik heb zelf in Irak weinig van het fundamentalisme gemerkt. Het regime ging op een gegeven moment wel islamitische symbolen gebruiken om de bevolking te mobiliseren tegen de Amerikaanse vijand. Saddam haalde de koran aan of sprak over het martelaarschap van Hussein, de kleinzoon van de profeet Mohammed, of over de Abbasiden.⁶ Maar het was allemaal binnen het kader van de Arabische nationale geschiedenis.

Ik kan me niet voorstellen dat al die Ba'athisten van de ene op de andere dag religieus zijn geworden of religieus geïnspireerd. Als je zag wat er gedronken werd – als je dat als maatstaf kunt nemen tenminste. Drinken was vroeger nooit een probleem, wat dat betreft was Irak heel liberaal. Al die restaurantjes aan de Tigris, aan de Abu Nawasstraat, daar bestelden de klanten soms wel vier biertjes tegelijk, anders duurde het te lang voor de ober weer kwam...'

De Koerden en de driedeling van Irak

'Regelmatig hoor je Arabische en westerse politici de stelling verkondigen dat Irak sinds het einde van de Golfoorlog in 1991 ernstig gevaar loopt uiteen te vallen in drie delen. Volgens deze politici moet er toch vooral naar gestreefd worden om de nationale integriteit, soevereiniteit en eenheid van Irak te bewaren.

Met de driedeling wordt meestal het uiteenvallen bedoeld van Irak in een noordwestelijk Arabisch-sunnitisch deel, een noordoostelijk Koerdisch deel en een zuidelijk Arabisch-sji'itisch gedeelte. Achtergrond voor deze stelling is de hardnekkige gedachte dat onder de Iraakse bevolking de wens zou bestaan om Irak op etnische en sektarische basis op te splitsen. Deze wens zou worden aangewakkerd doordat de meerderheid van de bevolking in Zuid-Irak sji'itisch is en zou worden onderdrukt door de Arabische sunnitische minderheid uit het noorden, in het bijzonder uit Saddams Tikrit.

De gedachte van afsplitsing van Iraaks Koerdistan is gebaseerd op het idee dat de Koerden, die het noordelijke berggebied bevolken, een andere taal spreken en dat hun cultuur en folklore aanmerkelijk afwijken van die van de Arabieren. De Koerden werden doorgaans vanuit Bagdad onderdrukt en gediscrimineerd en streven van oudsher naar meer onafhankelijkheid.

De stelling dat Irak het gevaar loopt in drieën te worden opgesplitst lijkt mij sterk overdreven. Splitsing in een Koerdisch en Arabisch deel komt mij daarentegen op langere termijn niet ondenkbaar voor.

Tot dusverre zijn de Koerdisch-nationalistische bewegingen zowel in Irak, Iran als Turkije nooit verder gegaan dan het streven naar federaties binnen

het kader van elke staat afzonderlijk. Alleen de PKK, de in Turkije streng verboden Koerdische Arbeiderspartij, heeft een tijd lang expliciet gestreefd naar een separate Koerdische staat in Zuidoost-Turkije. Een grensoverschrijdend pan-Koerdisch eenheidsstreven, naar analogie van het pan-Arabisme, heeft tot op heden geen duidelijk waarneembare weerklank gevonden.

De centrale regeringen van staten met Koerdische minderheden hebben in het verleden weliswaar steun gegeven aan Koerdische bewegingen in buurlanden, maar dat was meer om de centrale regimes daar te ondermijnen – het was niet om de Koerden te helpen hun relatief beperkte federatieve doelstellingen in elke afzonderlijke staat te verwezenlijken. Irak, Iran, Syrië en Turkije hebben immers geen enkel belang bij een daadwerkelijk onafhankelijk Koerdisch gebied in buurlanden van waaruit de onderdrukte Koerden in eigen land zouden kunnen worden bijgestaan, of waarheen eigen Koerden hun toevlucht zouden kunnen zoeken. De steun aan de Koerdisch-nationalistische bewegingen in buurlanden kan op den duur leiden tot de onbedoelde versterking van dezelfde bewegingen in eigen land.

De vrees voor desintegratie van Irak bij Iraks buurlanden wordt vooral ingegeven door de angst voor het effect dat een dergelijke opsplitsing in eigen land zou kunnen hebben.

De Iraakse Koerden hebben al tientallen jaren gestreden voor autonomie. De mate van hun succes zich te onttrekken aan het centrale gezag in Bagdad was altijd voor een groot deel afhankelijk van de steun die zij van buitenaf ontvingen. Hield deze steun op, dan was het ook gedaan met de Koerdische zelfstandigheid in eigen gebied.

De huidige vrijheid van opereren van de Iraakse Koerden is in belangrijke mate te danken aan de operaties Desert Storm en Provide Comfort. Er moet echter mee worden gerekend dat zodra het huidige dan wel een volgend regime in Bagdad zijn centrale machtspositie heeft kunnen herstellen, het uiteindelijk ook zijn macht zal kunnen uitbreiden naar het noordelijke Koerdische gedeelte van Irak.

De in 1995 wel verkondigde gedachte dat door de instelling van een Iraaks vliegverbod boven bepaalde zones van Zuid-Irak de kans op het uiteenvallen van Irak werd vergroot, moet mijns inziens als nonsens worden bestempeld. Het centrale Iraakse bewind heeft helemaal geen vliegtuigen nodig om zijn

terreur over de Zuid-Iraakse bevolking te kunnen voortzetten. Het heeft daartoe voldoende alternatieve middelen. Helikopters en vliegtuigen maken het alleen wat gemakkelijker, vooral in de moerassige rietvelden van Zuid-Irak.

Bij de beschouwingen over het uiteenvallen van Irak dient in aanmerking te worden genomen dat er eigenlijk geen Iraakse oppositiepartijen zijn die een dergelijke opsplitsing op hun programma hebben staan.

Over daadwerkelijke afscheiding wordt in Iraaks-Koerdische hoek praktisch niet gesproken, en al helemaal niet in Iraaks-sji'itische hoek. Van uitgesproken ideeën binnen de Iraakse maatschappij, al dan niet in oppositionele kring, over een federatie tussen een sji'itisch en sunnitisch Arabisch deel van Irak is niets bekend, laat staan van separatistische ideeën op dit gebied. Verhalen over zulke vormen van desintegratie van de Iraakse staat zijn dan ook veel meer uit het buitenland afkomstig dan uit Irak zelf.'

Onze man in Bagdad

'Ik heb er zelf, tijdens de crisis na de Iraakse verovering van Koeweit in 1990, weinig van gemerkt dat ik zoveel bloot werd gesteld aan de media. Pas later merkte ik hoeveel impact het heeft om een paar keer op het NOS-journaal te verschijnen. Ik ben daar, als Nederlands ambassadeur in Irak, alleen maar bezig geweest met de gijzelaars en met politieke rapportage aan Den Haag. Dat nam mij helemaal in beslag.

De meeste westerlingen mochten Irak niet uit. Ze werden gegijzeld om aanvallen op Irak te voorkomen. De buitenwereld zou zich dan wel twee keer bedenken om beschietingen of bombardementen uit te voeren. Daarom werden burgers uit bepaalde landen, zoals de Verenigde Staten, Frankrijk, Groot-Brittannië, Japan en Italië, op strategische plaatsen neergezet. Er waren bijvoorbeeld Japanners die midden op een dam werden geplaatst. Als ze die dam zouden bombarderen, zouden de Japanners mee wegspoelen. Italianen werden op de terreinen van olieraffinaderijen in Zuid-Irak geplaatst om daarmee bombardementen op deze voor het land zo belangrijke installaties te helpen voorkomen. Gelukkig was dat met de meeste Nederlanders niet het geval. Er was maar één Nederlander die dreigde naar een *strategic site* gedeporteerd te worden, maar die heb ik in mijn huis kunnen opnemen.

De Iraakse strategie was heel berekend. Maar waar ze waarschijnlijk niet aan hadden gedacht, was dat ze met deze acties op langere termijn hun laatste restje goodwill verloren. Juist door die gijzelingsactie waren de schijnwerpers heel erg op Irak gericht. Als er geen Nederlandse gijzelaars waren geweest, was ik ook niet zo vaak in de Nederlandse media geweest. Het conflict kreeg plotseling een Nederlandse dimensie.

Het ging eerst om ruim vijfhonderd Nederlanders. Mijn eigen gezin mocht de eerste drie weken ook niet weg. Nadat vrouwen en kinderen mochten vertrekken, werden er druppelsgewijs mannen vrijgelaten. Je kreeg buitenlandse politieke missies die als het ware door de knieën gingen voor Saddam om hem te bewegen mensen los te laten. Wij waren bang dat die missies hem juist aanmoedigden verdere concessies af te dwingen. Wij, dat wil zeggen de Nederlandse regering, waren het niet met die missies eens. Je geeft er het signaal mee af dat je toegeeft aan Saddam, dat hij de wereld onder controle heeft.

Begin december 1990 waren er uiteindelijk nog 52 Nederlandse gijzelaars in Bagdad over. Onder hen was onze ambassadeur in Koeweit, mijn vriend en collega Joop Veling. Nederland erkende de Iraakse annexatie van Koeweit niet en we hadden onze ambassade in Koeweit demonstratief gehandhaafd. Irak erkende op zijn beurt de diplomatieke status van onze ambassade in Koeweit niet. Koeweit was immers een deel van Irak geworden, zo luidde het nieuwe Iraakse standpunt.

Terwijl in augustus vrijwel alle Nederlanders vanuit Koeweit naar Bagdad waren geëvacueerd, was voor Joop Veling de ondankbare taak weggelegd om in zijn eentje in de Nederlandse residentie achter te blijven. Doel was om daarmee symbolisch aan te geven dat wij de Iraakse bezetting van Koeweit niet erkenden.

In feite was hij een gevangene in zijn eigen huis, want zodra hij zich op straat zou begeven, al was het alleen om zijn hond uit te laten, liep hij kans te worden gearresteerd door de Iraakse bezettingstroepen en te worden afgevoerd naar onbekende bestemming. Het is overigens ook een enkele keer gebeurd dat militairen zijn huis binnenvielen. Het was voor Joop Veling vanuit zijn isolement volstrekt onzeker of hij nog levend uit Koeweit zou komen. Nadat hij in september eindelijk naar Bagdad mocht vertrekken, duurde de onzekerheid tijdens zijn verblijf daar nog voort. Hetzelfde gold voor de andere gijzelaars.

Sommigen legden enorme voedselrantsoenen aan. Anderen bouwden schuilkelders tegen mogelijke bombardementen en wensten te beschikken over beschermende kleding tegen chemische wapens. Sommige gijzelaars reageerden, terecht, verontwaardigd op het beeld dat bij sommigen in Nederland was ontstaan als zouden ze heerlijk aan de rand van het zwembad in een luxehotel een soort vakantie houden. Er waren gijzelaars die in Koeweit al hun bezittingen kwijt waren geraakt. Ze verkeerden niet alleen in hoogste onzekerheid of ze Irak zouden kunnen verlaten, maar ook of zij daarna nog wel een baan konden krijgen. Sommigen wilden ook plotseling een testament opstellen en vroegen de ambassade om hulp...

Al voor de Koeweit-crisis vond ik dat Irak allerlei maatregelen oplegde die het omgekeerd onacceptabel vond voor zijn eigen diplomaten. Wij mochten bijvoorbeeld niet vrij reizen. Ik moest telkens tenminste een week tevoren een nota schrijven voordat ik Bagdad uit mocht. In zo'n nota moest dan precies het af te leggen traject staan, de reisdatum, welke personen met welke identiteitsbewijzen mee zouden gaan, met welke auto, enzovoort.

Het was lang niet altijd zeker dat de gevraagde permissie ook werd afgegeven. Ook kon je niet op het laatste moment plannen maken. Als je pas tijdens het weekend het idee kreeg de stad uit te gaan was het al te laat. Dus was het niet ongebruikelijk om bij wijze van voorzorgsmaatregel alvast een reistoestemming aan te vragen, ook voor plaatsen die je op dat moment misschien nog niet werkelijk wilde bezoeken – dit voor het geval dat een deel van de reis zou worden geweigerd. Als je dan toestemming kreeg voor een plaats waarvoor je het niet had verwacht, ging je er toch graag heen omdat een volgende kans misschien nooit zou komen.

Zelfs heb ik wel eens toestemming gehad voor een reis naar een plaatsje dat op de kaart niet bestond, maar waarvan de naam door de Iraakse autoriteiten abusievelijk was ingevuld ter vervanging van een andere plaats die was doorgestreept. Ook kreeg ik eens toestemming voor een reis door Iraaks Koerdistan waarbij ik wel van A naar B mocht rijden, maar niet naar het daartussen gelegen centrum van de sekte van de Yazidi's, hetgeen nu juist mijn voornaamste reisdoel was. Maar je kon alleen maar van A naar B komen via dat Yazidische plaatsje, dus kon de hele reis niet door gaan.

We maakten eens een weekenduitstapje naar de historische stad Ctesi-

phon, die zo'n vijfendertig kilometer ten zuiden van Bagdad ligt aan de Tigris, vlakbij de grote kernreactor die in 1981 door de Israëli's is gebombardeed. We waren alleen geïnteresseerd in de prachtige omgeving van palmwouden aan het water van de Tigris waar we wilden gaan picknicken. Ongewild kwamen we echter terecht in een stoet auto's die Saddam Hussein begeleidden op weg naar de kernreactor die hij onverwacht wenste te bezoeken. Men vond het blijkbaar verdacht dat wij hier op dat moment ook rondreden en we werden dan ook onmiddellijk achterna gezeten door enkele pijlsnelle Mercedesen. Met mijn four-wheel drive wist ik echter aan de achtervolging te ontkomen door via een moeilijk zijweggetje een boomgaard in te schieten richting rivier.

Terwijl een van de Mercedesen nog heen en weer raasde op zoek naar ons, waren wij aan het genieten van de omgeving bij de Tigris. Met mijn videocamera filmde ik de schone taferelen rondom ons, totdat ik tot mijn schrik via de lens plotseling zag dat ik ongewild bezig was een militaire stelling vast te leggen aan de overkant van de rivier. Deze had ik tevoren niet gezien en ik zou hem anders zeker ook niet hebben gefilmd. Bij wijze van voorzorgsmaatregel heb ik dit gedeelte direct uitgewist. Het is in Irak immers ten strengste verboden om militaire objecten te filmen. Maar er zijn er zoveel dat je soms maar beter helemaal niet je camera kunt gebruiken. Ook een onschuldige bezigheid als *bird watching* kan al uiterst verdacht overkomen. Bovendien is het bezit van verrekijkers in Irak verboden. Je zou daarmee immers ongewenst op grotere afstand allerlei militaire of anderszins door de Iraki's relevant geachte objecten kunnen observeren – ook al zijn ze in onze ogen nog zo onschuldig.

Je leefde dan ook in een voortdurende sfeer van allerlei verboden. Zaken die bij ons volstrekt normaal zijn mochten niet. Vaak kon je, ter voorkoming van eventuele moeilijkheden, maar het beste zogenaamd vóór je kijken en doen alsof je van alles om je heen niets zag. Maar op een route van bijvoorbeeld Bagdad naar Basra was dat niet eenvoudig. Al in de tijd van de oorlog Iran-Irak was dit net een uitgestrekt militair kamp van honderden kilometers lang met onderbrekingen. Ik hoorde eens van een paar Nederlanders die op deze route ter hoogte van de rotonde bij de kernreactor de weg hadden gevraagd. Ze werden direct vastgenomen en urenlang door veiligheidsagenten verhoord.

Toen ik in 1989 eens een bezoek wilde brengen aan het historische Ur der

Chaldeeën en er de ziggurat-trappenpiramide wilde beklommen, net zoals ik dat in 1965 had gedaan, mocht ik plotseling niet verder dan een bepaalde hoogte. Hoger was verboden, omdat ik anders de vlakbij gelegen luchtmachtbasis kon zien.

De Iraakse ambassadeur in Den Haag had twee zonen die studeerden in Leiden. In het Iraakse systeem zou hij voor iedere keer dat zij naar Leiden wilden per nota toestemming moeten aanvragen – net zoals ik voor iedere reis buiten Bagdad.

Om Irak tot andere gedachten aan te zetten stelde ik tijdens de Golfcrisis voor hun ambassadeur in Den Haag dezelfde procedures op te leggen die ik moest ondergaan. Toen we daarmee begonnen werd ik onmiddellijk ontboden op het Iraakse ministerie van Buitenlandse Zaken. Ze namen ons zeer kwalijk dat wij iets deden wat in feite neerkwam op nog geen fractie van wat zij ons oplegden en wat zij onze gijzelaars aandeden in Irak. Maar ze bleken er uitermate gevoelig voor. Helaas is Nederland spoedig met de maatregel gestopt. Ik geloof in reciprociteit: alleen bij behandeling op basis van wederkerigheid kun je een zeker respect afdwingen.

Het Iraakse besluit om zoveel mensen te gijzelen was uitermate wreed en contraproductief. Er waren bijvoorbeeld mensen die bezig waren te sterven, die terminaal ziek waren, die er niet uit mochten – dat alles om het Westen onder druk te zetten.

Het sprak vanzelf dat ik al het mogelijke, en soms ook het onmogelijke, probeerde te doen om de bevrijding van alle gijzelaars te bewerkstelligen. Iedereen wilde natuurlijk het land uit en het deed er niet toe hoe. Dege-
nen die aanvankelijk plechtig hadden bezworen nóóit met een Duitse mis-
sie mee te zullen gaan, vanwege diep ingebrande oorlogstrauma's, beslo-
ten uiteindelijk toch maar te vertrekken toen Willy Brandt naar Bagdad
was gekomen met een speciaal vliegtuig om gijzelaars op te halen. Er
was op dat moment natuurlijk niets belangrijker dan hun persoonlijke vrij-
heid.

In de Nederlandse residentie in Bagdad belegde ik regelmatig bijeen-
komsten waar we uitvoerig bespraken wat de beste manieren waren om het
land uit te komen. We overlegden over vluchtroutes, waar we eventueel
tevoren voorraden benzine en water moesten plaatsen, hoe we ons moesten

voorbereiden op gebrek aan voedsel, op eventuele bombardementen, inclusief die met chemische wapens enzovoort.

De meeste gijzelaars meenden op een of andere lijst te moeten worden geplaatst van mensen die speciaal voor vrijlating in aanmerking dienden te komen: ouderen, zieken, gijzelaars uit Koeweit, voormalige Indonesiërs, enzovoort. Het dilemma was dat ik niet mocht discrimineren maar wel allerlei lijsten klaar moest hebben voor het geval ze toch van pas zouden komen in het belang van de gijzelaars. Zij wilden dat nu eenmaal zo en dat was ook hun goed recht.

Op een gegeven moment werd ik 's avonds laat thuis opgebeld door de chef protocol van het Iraakse ministerie van Buitenlandse Zaken met wie ik altijd uitstekend contact had onderhouden. Hij vroeg me om onmiddellijk met specifieke namen te komen van mensen die mijns inziens het eerste voor vrijlating in aanmerking kwamen. Zij zouden het land dan de volgende dag mogen verlaten met een Europese parlementaire missie waarvan het vliegtuig al praktisch klaar stond voor vertrek.

Het feit dat hij mij persoonlijk belde met dit aanbod was mede te danken aan die goede relatie. Ik reageerde in eerste instantie met de mededeling dat ik niet kon gaan discrimineren en herhaalde dan ook de eis dat alle gijzelaars onmiddellijk dienden te worden vrijgelaten, zonder uitzondering. Omdat hij zei dat hij hier niet mee uit de voeten kon, vertelde ik hem dat als hij mij zou vragen om lijsten met alle mogelijke categorieën personen, ik die desgewenst kon verstrekken. Bijvoorbeeld bij de lijst van ouderen en zieken ging het om de volgende personen, en ik noemde toen hun namen. Deze mensen werden vervolgens vrijgelaten...

Als ik geen specifieke namen had genoemd of lijsten had overlegd, dan zou hoogstwaarschijnlijk niemand worden vrijgelaten, zo suggereerde de Iraakse chef protocol. Dat was nu eenmaal het alternatief. Bovendien meende ik geheel in de geest te hebben gehandeld van hetgeen tijdens de wekelijkse sessies met de gijzelaars was besproken. Voor de achterblijvers was het natuurlijk een bittere pil dat zij nog niet aan de beurt waren.

In het slotstadium van het gijzelaarsdrama was er sprake van dat uiteindelijk toch nog een Nederlandse missie naar Bagdad zou komen. Het idee was dat de missie met een speciaal Nederlands vliegtuig medicijnen naar Irak zou brengen en dat de gijzelaars eventueel mee terug zouden kunnen vlie-

gen. De Iraakse autoriteiten begonnen echter op het allerlaatste moment moeilijk te doen over de landingsvergunning. Ze hadden blijkbaar liever een Arabisch vliegtuig uit Jemen dat het transport zou verzorgen.

Ik adviseerde het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag om toch vooral geen medicijnen te sturen zolang ons eigen vliegtuig niet eens in Bagdad mocht landen en toestemming kreeg om de gegijzelde Nederlanders mee terug te nemen. Ik was van mening dat we de minimale drukmiddelen waarover we beschikten in ieder geval moesten gebruiken.

Terwijl ik hierover nog met de Iraakse autoriteiten in alle ernst onderhandelde, had het ministerie echter al besloten om de medicijnen bij wijze van alternatief over land via Jordanië naar Irak te vervoeren. Bagdad wist dit waarschijnlijk allang, maar ik werd hierover zelf, tot mijn grote teleurstelling, pas veel later via een per koerier verzonden persbericht op de hoogte gesteld.

Bij een eerdere gelegenheid wilden de Iraakse autoriteiten toestemming hebben voor een vlucht van Iraqi Airways van Bagdad naar Amsterdam en Londen om in West-Europa gestrande Iraakse staatsburgers terug te kunnen brengen naar hun vaderland. Ik reageerde dat deze toestemming ongetwijfeld zou worden verleend, wanneer onze gegijzelde landgenoten in de gelegenheid werden gesteld om op de heenreis met dezelfde vlucht het land te verlaten. Hier gingen de Iraki's echter niet op in. Zij waren zelfs enigszins verontwaardigd over een dergelijk voorstel. Er was altijd sprake van wat ik het verschijnsel van "eenzijdige reciprociteit" noemde. Dat wil zeggen dat Bagdad meende alle mogelijke maatregelen tegen ons te mogen nemen, maar uiterst verontwaardigd reageerde wanneer wij ook maar durfden te suggereren om hetzelfde of iets soortgelijks te doen ten aanzien van hen.

Anderzijds zouden de Iraki's onmiddellijk vergeldingsmaatregelen treffen bij maatregelen van onze kant tegen hen, hoe gering ook. Van werkelijk ingrijpende sancties tegen Irak was pas sprake in 1991 toen de relevante resoluties van de VN-Veiligheidsraad werden aangenomen.

Toen de Europese Gemeenschap eerder in 1990 naar aanleiding van de Iraakse bezetting van Koeweit had verklaard dat de in Europese hoofdsteden gevestigde Iraakse defensie-attachés niet langer welkom waren, reageerde Irak onmiddellijk met het tot persona non grata verklaren van alle in Bagdad

wonende Europese defensie-attachés. Ze moesten Irak onverwijld verlaten en kregen nauwelijks tijd om hun spullen in te pakken.

De Nederlandse defensie-attaché in Irak woonde in Egypte en was van daaruit mede geaccrediteerd. In eerste instantie werden tegen hem geen maatregelen genomen. Twee weken later werd ik echter bij Buitenlandse Zaken in Bagdad ontboden om de boodschap in ontvangst te nemen dat onze defensie-attaché in Cairo, kolonel Schenk, ook persona non grata was. Ik seinde dit onmiddellijk aan Den Haag door. Kort daarna kreeg ik bericht van kolonel Schenk dat hij naar Bagdad wilde reizen. Buitenlandse Zaken had vergeten hem de boodschap door te geven.

Een land als Ierland had helemaal geen defensie-attaché, dus meende het de dans van vergelding te kunnen ontspringen. Dit was echter een misrekening. Aangezien de Iraakse defensie-attaché in Londen ook in Dublin was geaccrediteerd en hij ook daar niet langer welkom was, werd als tegenmaatregel de eerste de beste Ierse diplomaat tot persona non grata verklaard. De man was net in Bagdad aangekomen om de Ierse ambassade te versterken vanwege de Golfoorlog, maar hij kon onmiddellijk zijn spullen pakken...

De suggestie van mijn kant aan het ministerie in Den Haag om Iraakse diplomaten op doorreis naar de Verenigde Naties in New York in Europa vast te houden totdat onze ambassadecollega's uit Koeweit zouden zijn vrijgelaten, werd niet aangedurfd. Het ministerie was bang voor eventuele ongewenste internationaal-rechterlijke implicaties en het risico van verdere escalatie. Mijn redenering was dat onze collega's uit Koeweit op onvrijwillige doorreis waren in Irak en dat vergelding op grond van reciprociteit op zijn minst serieus moest worden overwogen.

Sommige groepjes gijzelaars namen zelf het initiatief en probeerden in het diepste geheim het land uit te vluchten. Ik werd tevoren op de hoogte gesteld, al was het alleen voor het geval er iets mis zou gaan. In één geval wilde een groepje, al mijn negatieve adviezen ten spijt, via Saudi-Arabië vluchten. Ik had via een geheime boodschap onze ambassade in Riyad op de hoogte gesteld, opdat de gijzelaars, eenmaal buiten Irak, direct konden worden opgevangen. De groep werd via allerlei geheimzinnige omwegen richting Zuid-Irak geloodst, maar keerde uiteindelijk gedesillusioneerd terug.

Degenen die hen, tegen betaling van een hoog bedrag, een veilige aftocht

hadden beloofd, durfden het uiteindelijk zelf niet aan wegens de zware repercussies van het regime van Saddam Hussein als iets van de vluchtactie zou worden ontdekt. Zoals een voormalige Iraakse ambassadeur in Nederland het eens tegenover mij uitdrukte: "Saddam neemt geen risico's." En terwijl hij dit zei maakte hij met zijn wijsvinger het gebaar van iemand die de trekker van een pistool een paar keer overhaalt.

Een andere groep gijzelaars vertrok onder een duidelijk gunstiger gesternte en wist deels te voet en met ezels via het Koerdische noordoostelijke bergland uiteindelijk naar Iran te vluchten. Zij ontkwamen soms maar net aan gevaarlijke confrontaties met patrouillerende Iraakse militaire eenheden. Dat hun vlucht lukte, was vooral te danken aan het feit dat hun Koerdische gidsen zeer vertrouwd waren met de moeilijk begaanbare paden in de bergen.

De achtergebleven gijzelaars in Bagdad kregen argwaan toen ze ontdekten dat de kamers van de gevluchte gijzelaars leeg bleven staan. Ze werden opgewonden van de gedachte dat ook zij misschien wel eens zouden kunnen ontsnappen. Het was echter een zeer gevaarlijke onderneming die ik de mensen ten eerste afraadde. Mijn redenering was dat het verstandiger was om nog enige tijd gegijzeld te zijn dan om in de gevangenissen van het Iraakse regime te belanden, met alle mogelijke gevolgen vandien.

Op 5 december 1990 vierden we Sinterklaasavond in de residentie, compleet met Goedheiligman, Zwarte Piet, cadeaus, surprises en originele gedichten. Sommige gijzelaars deden niet mee omdat ze het ongepast vonden onder deze omstandigheden iets feestelijks te doen. Maar ik meende dat we zo de moed er beter in konden houden. De gijzeling kon immers nog eindeloos voortduren.

Ook konden we toen in de verste verte nog niet bevroeden dat de volgende dag het Iraakse besluit bekend zou worden gemaakt dat alle gijzelaars konden gaan. Dus was het de zesde december weer feest, maar nu met iedereen en vele malen uitbundiger. De Nederlandse missie die in de startblokken had gestaan om naar Bagdad te vertrekken om te onderhandelen over de vrijlating van de gijzelaars kon gelukkig wegblijven.

Vrijwel iedereen vertrok nu met de eerste de beste gelegenheid naar het buitenland. Maar tot mijn verbazing bleef een aantal personen, die eerst

eindeloos hadden aangedrongen op vertrek, nu plotseling hangen om nog een aantal zaken af te handelen. Ze wilden nog een behandeling bij de tandarts afmaken, bezittingen verkopen of bijvoorbeeld de uitvoer van hun auto regelen.

Nu het gevoel van gevangenschap was weggefallen, verdween plots ook de drang om te vertrekken. En dat terwijl ieder moment een grootscheepse oorlog kon uitbreken. Operation Desert Storm met zijn dodelijke bombardementen op Bagdad liet echter nog vijf weken op zich wachten. Pas enkele dagen tevoren sloten wij onze ambassade.

Toen de gijzelaars eenmaal het land uit waren ontstond in het Westen de stemming van: laten we nu Irak maar bombarderen. Het bewind had die anti-Iraakse stemming aan zichzelf te wijten, maar álles wat met Irak te maken had werd nu slecht gevonden. Je kunt misschien zelfs stellen dat als men het normaal terecht vreselijk vindt als er rampen en oorlogen zijn en veel kinderen het slachtoffer worden, dat men ten aanzien van Irak relatief onverschillig is geweest en nog steeds is.'

6

Syrië en Libanon

— HET LIBANESE DRIJFZAND —

Er is in de laatste anderhalve eeuw een reeks burgeroorlogen gevoerd tussen de belangrijkste religieuze bevolkingsgroepen in Libanon. In het midden van de vorige eeuw was er een burgeroorlog tussen de druzen en de maronieten. Dat was uiteraard ver voor het ontstaan van Israël en van het moderne Syrië. De oorzaken van het conflict in de negentiende eeuw waren vooral sociaal-economisch. De Libanese emir Bashir II en Ibrahim Pasha, zoon van de opstandige onderkoning van Egypte Mohammed Ali,¹ voerden een aantal hervormingen en modernisering door in Libanon die vooral ten koste gingen van druzische landheren.

Een rebellie van druzen en sji'ieten werd bloedig neergeslagen door het leger van emir Bashir II, dat vooral uit christenen bestond. Drie keer laaide een burgeroorlog op – in 1841, 1845 en 1860 – en Libanon kwam terecht in een spiraal van confessioneel geweld. Doordat de grootmachten van die tijd, Groot-Brittannië, Oostenrijk, Pruisen en Rusland, zich intens bemoeiden met de interne Libanese problemen, werden de sektarische rivaliteiten slechts verder aangewakkerd.

Een eeuw later, in 1958, brak er opnieuw een burgeroorlog uit in Libanon. Deze keer ging het om een confrontatie tussen enerzijds het westers georiënteerde christelijke, conservatieve establishment dat zich opwierp als Libanees-nationalistisch, en anderzijds de overwegend islamitische groeperingen. Deze laatste groepen werden beïnvloed door de Arabisch-nationalistische president van Egypte, Gamal Abdul Nasser. De Nasseristen en Arabische nationalisten vonden dat

Libanon meer aansluiting moest zoeken bij de Arabische wereld en dat het zich minder uitgesproken op het Westen moest richten.

De islam is als onderdeel van de Arabisch-nationale geschiedenis altijd onlosmakelijk verbonden geweest met de Arabisch-nationalistische beweging, waarin moslims de boventoon voerden. Het lag dan ook voor de hand dat de overwegend islamitische partijen in Libanon streefden naar aansluiting bij de rest van de islamitische Arabische wereld. De christenen daarentegen probeerden hun positie veilig te stellen in een onafhankelijk Libanon, waarin zijzelf de boventoon voerden en dat vooral gelieerd was met het christelijke Westen.

Al deze burgeroorlogen hadden niets of weinig – zoals in 1958 – te maken met het Arabisch-Israëliëse conflict. Maar bij de burgeroorlog in de periode 1975-1990 zou dat anders zijn. Aan de ene kant ging het, net als in de negentiende eeuw en in 1958, om een puur interne strijd. Ook nu speelden sociale factoren, confessionele rivaliteit en een conflict om de identiteit van Libanon een rol bij het uitbreken van de gevechten. Aan de andere kant kreeg de burgeroorlog van 1975-1990 een duidelijk Arabisch-Israëliëse dimensie doordat de PLO lange tijd vanuit Libanon opereerde. Israël werd partij in het conflict met haar bezetting van delen van Zuid-Libanon en door haar strijd tegen de PLO. Sommige Libanese milities en partijen zochten een bondgenootschap met Israël, om van dat land bescherming te verkrijgen; andere facties verbonden zich met de verschillende Palestijnse organisaties.

Het regime van president Hafez al-Assad bemoeide zich intensief met de Libanese burgeroorlog omdat hij wilde voorkomen dat het strategisch gelegen Libanon, waarmee Syrië zoveel historische, sociale en politieke banden had, in de Israëliëse invloedssfeer terecht zou komen.

Na afloop van de burgeroorlog in 1990 bleven Syrië en Israël de belangrijkste 'spelers' in Libanon. Syrië bleef met zo'n veertigduizend man troepen in Libanon aanwezig en had grote invloed op de regering in Beiroet. Israël handhaafde haar bezetting van de zuidelijke grensstrook, hoewel het 'Palestijnse gevaar' daar nu geweken was, en

raakte verwickeld in een uitputtingslag met Libanese verzetsgroepen als Hezbollah.

Het laatste actieve Israëliisch-Arabische front bevindt zich in 1998 nog steeds in Libanon, ondanks het zich al jaren voortslepende vredesproces waar de regering van Beiroet formeel ook bij is betrokken. Bijna dagelijks wordt er nog geschoten en voortdurend vallen er, zowel aan Libanese als aan Israëliische kant, dodelijke slachtoffers.

Daarmee ging een droom teloor die de zionistische beweging al ver voor de stichting van de staat Israël in 1948 koesterde. Libanon werd destijds door sommige joodse denkers gezien als de eerste staat in het Arabische Midden-Oosten die het toekomstige Israël zou erkennen. De positie van Libanon, als een op het Westen georiënteerde staat van minderheden, was immers vergelijkbaar met de joodse staat. Met name de maronieten werden vergeleken met de joden: een minderheid die leefde in een zogenaamd vijandige Arabisch-islamitische *Umwelt*. Nu lijkt het er veel meer op dat Libanon het laatste Arabische land zal zijn dat vrede met Israël zal sluiten.

Syrië en het Arabisch-Israëliische conflict

‘Het moderne Syrië en Israël werden in dezelfde periode onafhankelijke staten: Syrië in 1946 en Israël twee jaar later, zij het dat Syrië als Frans mandaatgebied natuurlijk al langer bestond. Syrië is altijd een bolwerk van het Arabisch nationalisme geweest, het werd door Nasser “het kloppende hart van het Arabisme” genoemd. Het Arabisch-Israëliische conflict heeft vanaf het begin grote invloed gehad op de politieke ontwikkeling in Syrië.

Vóór 1949 en in de periode 1954-1958 had je een parlementaire democratie met alles erop en eraan: verschillende partijen, verkiezingen, verkiezingsfraude... De Ba’ath-partij deed gewoon mee aan dat parlementaire spel en leverde op een gegeven moment ook enkele ministers.

De Arabische nederlaag in het conflict met Israël en de internationale omstandigheden zetten de Syrische militairen er in 1949 toe aan de macht te grijpen. Ze vonden dat de eer van het land was aangetast. Niet dat de militairen het er in het conflict met Israël veel beter van af hebben gebracht dan de gekozen politici, maar dat is een andere zaak.

Binnen het Syrische Ba'ath-regime, dat in 1963 door een militaire staatsgreep aan de macht kwam, woedde jarenlang een interne machtsstrijd. Nadat in 1966 de zogenaamde links-radicalen Ba'athisten onder leiding van generaal Salah Jadid aan de macht waren gekomen, nam het regime steeds extremere posities in en verloor het geleidelijk aan voeling met de internationale politieke realiteit. De radicalen, die werden meegesleept door hun eigen propaganda, hebben daardoor mede bijgedragen tot het uitbreken van de juni-oorlog, een jaar later.

Assad kreeg later de kritiek dat hij, als toenmalig minister van Defensie, verantwoordelijk was voor de val van de Golan. Hem werd aangewreven dat de val van de hoofdstad van de Golan, Kuneitra, twaalf uur eerder werd aangekondigd dan werkelijk het geval was. Het gevolg was dat vele Syrische militairen, in de veronderstelling door Israël te zijn ingesloten, in paniek de benen namen, terwijl daar uit militair-strategische overwegingen op dat moment geen reden voor was.

Maar Jadid, die Assad hierover later scherp aanviel en verwijten maakte in een poging zijn positie te ondermijnen, was daar net zo goed ook zelf bij betrokken geweest. Jadid zat, tijdens de juni-oorlog, namelijk naast Assad in de *operations room*.

Ik denk dat het kenmerkend is voor Assad dat hij steeds voor een groot deel is meegegaan met wat er om hem heen gebeurde in de politieke leiding. Hij legde zich meestal neer bij het gezag van de partij. Alleen in uiterste situaties ging hij dwarsliggen en zei hij dat het zo niet langer kon. Hij deed dat vlak voor de staatsgreep van de Ba'athistische radicalen in 1966. Assad koos toen op het allerlaatste moment hun kant tegen de oude garde van Ba'athisten en de toenmalige president Amin al-Hafiz, die uiterst provocerend optrad tegen de alawitische officieren van wie Assad er één was.

Hij deed hetzelfde in november 1970 toen de extremistische Ba'athisten onder leiding van Salah Jadid tijdens een partijcongres besloten om Assad uit al zijn militaire functies te ontheffen. Het resultaat was dat niet hij, maar al zijn Ba'athistische rivalen en politieke tegenstanders werden afgezet en gearresteerd.

Sindsdien bezit Assad het machtsmonopolie in Syrië en heerst er een grotere stabiliteit en continuïteit dan het land ooit tevoren in zijn moderne geschiedenis meemaakte. Sedert de beroemde kalief Mu'awiyah in het jaar

661 de Omayyaden-dynastie heeft gesticht, is geen enkele Arabische heerser in Damascus ooit zo lang aan de macht geweest als Assad.

In de aanloop tot de juni-oorlog heeft Assad zich niet verzet tegen de extreme geluiden om hem heen. En hij moet het toch wel als een smet zien op zijn reputatie dat de Golan werd bezet toen hij, samen met Jadid, de feitelijke macht uitoefende in Syrië. De toenmalige president Nur al-Din al-Atasi was niet meer dan een politieke stroman. Assad moet dus voor meer dan honderd procent gemotiveerd zijn om eens een einde te maken aan de bezetting van de Golan.

Tijdens de oktober-oorlog in 1973 heeft Assad weliswaar geprobeerd de Syrische eer te herstellen door een serieuze poging te doen de Golan te bevrijden van Israëlische bezetting, maar hij is daar niet in geslaagd. Wel is later door onderhandelingen bewerkstelligd dat Israël zich uit Kuneitra en andere delen van de Golan heeft teruggetrokken.

Net als in Egypte wordt de oktober-oorlog ook in Syrië jaarlijks officieel gevierd als een bevrijdings- en overwinningsoorlog die zou hebben aangetoond dat de onoverwinnelijkheid van het Israëlische leger een fabeltje is.

Je kunt constateren dat Syrië na de machtsovername van Assad in 1970 in aanmerkelijk gematigder en stabielere vaarwater terecht is gekomen. Assad was bereid relaties aan te gaan met de conservatieve monarchieën in het belang van de inter-Arabische samenwerking tegen Israël. Ook met Irak probeerde Assad de betrekkingen te verbeteren, maar dit liep op niets uit.

Assad zou eens tegen de Amerikanen hebben gezegd: zelfs al zou ik een territoriaal compromis over de Golan willen accepteren, dan nog zou ik dat niet kunnen, omdat mijn volk dan in opstand komt. Ik denk dat hij daar in zekere zin gelijk in heeft. Bovendien denk ik dat Assad geen territoriaal compromis over de Golan wil sluiten, omdat hij er zélf van overtuigd is dat dit een onjuist besluit zou zijn en niet alleen vanwege eventuele negatieve repercussies voor zijn regime. Er is geen enkel staatshoofd dat zomaar grondgebied gaat opgeven alleen maar om snel vrede te hebben, zonder zich er daarbij om te bekommeren of deze vrede ook werkelijk bestendig is. Wat is dat dan voor vrede? Wat heb je aan een oplossing die geen rechtvaardige oplossing blijkt te zijn? Overigens denk ik dat als er één punt is waarop Assad werkelijk brede steun geniet van de Syrische bevolking, het zijn principiële lijn in het vredesproces met Israël is.

Zelfs als Syrië en Israël hun territoriaal dispuut over de Golan zouden hebben opgelost en overeenstemming zouden hebben bereikt over algehele Israëlische terugtrekking uit de Syrische bezette gebieden, dan nog zou dit niet hoeven te betekenen dat ook sprake is van een algehele Syrisch-Israëli-sche vrede.

Ik kan mij moeilijk voorstellen dat het huidige regime in Damascus zou willen overgaan tot algehele normalisering van de betrekkingen met Israël zolang niet ook het Palestijnse probleem is opgelost op een wijze die voor de Palestijnse politieke leiding zelf acceptabel is. Syrië zou moeilijk algehele vrede kunnen sluiten met Israël zonder dat ook het probleem-Palestina, waar het uiteindelijk allemaal om begonnen is, is opgelost.

De relaties tussen het Syrië van Hafez al-Assad en de PLO als organisatie zijn altijd ambivalent geweest. De betrekkingen tussen Hafez al-Assad en Yasser Arafat waren vaak ronduit slecht. Geschilpunt was meestal dat Assad vond dat de PLO zich ondergeschikt diende te maken aan de door Syrië uitgestippelde pan-Arabische strategie in het conflict met Israël. Arafat meende dat de Palestijnen hiermee uiteindelijk niet gediend waren. De PLO had de steun van andere Arabische regimes weliswaar hard nodig, maar wilde toch onafhankelijk van die landen kunnen opereren tegen Israël. In feite heeft de PLO met zijn militaire activiteiten tegen Israël vanuit Libanon, Syrië uiteindelijk ongewild betrokken in de grote militaire confrontatie van 1982.

Het was niet Syrië dat hier van Arabische kant in eerste instantie bepaalde wat er werd ontketend, maar de Palestijnen en de PLO. Daardoor werd Assad indirect gedwongen om met de PLO mee te gaan, terwijl hij duidelijk liever had gezien dat de rollen omgedraaid waren geweest en de PLO ondergeschikt was gebleven aan Syrië. Maar dan had Arafat niet de door hem gewenste vrijheid gehad om te bereiken wat hij wilde.

Assad liet in Zuid-Libanon allerlei ontwikkelingen toe die hij vanaf de Golan nooit zou hebben toegestaan vanwege de directe negatieve repercussies die een dergelijk beleid voor Syrië zou hebben gehad. Deze houding werd bekritiseerd met de op veel Libanese muren gekalkte slogan: "Assad fi Lubnan... Arnab fi al-Jawlan." Vrij vertaald betekent dit: "Assad is een leeuw in Libanon, maar een konijn op de Golan"; ofwel wat Assad in Libanon durft, durft hij niet in zijn eigen land Syrië.

Het grote verschil tussen Assad en Arafat is dat Assad in principe steeds één lijn heeft gevoerd. Hij vond dat Arafat telkens van politieke koers en van bondgenoten wisselde. In zekere zin was het ook gemakkelijker voor Assad één lijn te trekken. Hij is de leider van een land waarin geen tegenspraak wordt geduld en dat helemaal door hem wordt gecontroleerd. De PLO daarentegen was overgeleverd aan andere Arabische krachten. Arafat ging zijn eigen weg en schrok er niet voor terug Assad in het openbaar te bekritisieren. In 1983 werd Arafat vanwege zijn openbare kritiek op Assad zelfs tot persona non grata verklaard in Syrië. Jaren later kwam Arafat zo nu en dan wel weer in Damascus, maar helemaal genormaliseerd zijn z'n relaties met Assad nooit.'

— SYRIË IN LIBANON —

In 1976 stuurde de Syrische president Hafez al-Assad op persoonlijk verzoek van de Libanese president Frangieh zijn troepen naar het buurland om er de orde te helpen herstellen. Een jaar eerder was de burgeroorlog uitgebroken tussen de overwegend uit moslims samengestelde Libanese Nationale Beweging en de christelijke strijdgroepen. De Libanese Nationale Beweging, die een bondgenootschap was aangegaan met radicale Palestijnse organisaties, stond een democratisch, seculier Libanon voor. De Falangisten en andere conservatieve maronitische groeperingen wilden de in hun voordeel zijnde politiek-confessionele en sociaal-economische status quo juist handhaven.

De politieke leiders van het overwegend maronitische kamp, de 'rechtse christenen' zoals ze in de westerse media werden genoemd, riepen de Syriërs te hulp omdat zij militair onder de voet dreigden te worden gelopen door de radicale Libanese en Palestijnse organisaties. Deze werden vervolgens het directe slachtoffer van de Syrische interventie.

Er leek sprake te zijn van een paradox: het linkse, Arabisch-nationalistische Syrië kwam de vijanden te hulp van wat zijn natuurlijke bondgenoten waren: de linkse en Arabisch-nationalistische Libanese en Palestijnse partijen.

Waarom greep Syrië in? De meest gehoorde verklaring is dat Syrië

bang was voor een radicale omwenteling in Libanon. Dit zou een alibi kunnen zijn voor de Israëli's om militair in te grijpen in Libanon en dan zou het machtsevenwicht in de regio worden verstoord ten gunste van Israël, waardoor de Syrische belangen veel ernstiger zouden zijn geschaad.

Een andere, minder overtuigende, argumentatie die wel door tegenstanders van het Syrische regime wordt aangevoerd, is dat Syrië bang was voor een werkelijk seculier en democratisch Libanon. Hoewel in naam seculier wordt de dienst in Syrië uitgemaakt door leden van een sektarische minderheid: de alawieten. En wat betreft de democratie: die zou als een besmettelijk virus kunnen overslaan van Libanon naar Syrië.

Het politieke stelsel in Syrië en Libanon

'Het politieke systeem in Syrië verschilt hemelsbreed van dat in Libanon. In Libanon zijn de partijen traditioneel op sektarische grondslag georganiseerd. De Falangisten (*Kata'ib*) zijn in feite maronitisch. De door de Jumblatt-familie geleide Progressief Socialistische Partij (PSP) is druzisch. Amal en Hezbollah zijn sjii'tische partijen. De Nasseristische groeperingen zijn hoofdzakelijk sunnitisch.

In het Libanese systeem zijn de partijen, los van hun ideologie, volledig geconfessionaliseerd, volledig sektarisch. Het werd in Libanon als een schande gezien dat een christen, zoals het parlementslid Najah Wakim, zich om ideologische redenen bij de Nasseristen aansloot. Dat was *not done*.

In Syrië heb je, behalve de verboden sunnitische Moslim Broederschap en afsplitsingen daarvan, geen confessioneel getinte partijen van enige betekenis. Je kon vroeger van sommige traditionele politieke partijen, zoals het Nationale Blok en de Volkspartij, wel zeggen dat ze hun machtsbasis in Damascus of Aleppo hadden. En omdat die steden hoofdzakelijk door sunnitische moslims bewoond worden, waren de meeste leden van die partijen ook sunnitisch. Maar dat maakte deze organisaties nog niet tot sunnitische partijen.

In de regerende Ba'ath-partij zijn de religieuze minderheden sterk vertegenwoordigd. Maar in electoraal opzicht is het geen sektarische partij, ook niet als er werkelijk vrije verkiezingen zouden worden gehouden.

De bevolking is, wat religieuze groeperingen betreft, in Syrië ook heel anders samengesteld dan in Libanon. De sunnieten zijn er met bijna 70% ver in de meerderheid. Daarnaast heb je de alawieten die ruim 10% van de bevolking uitmaken en dan komen een aantal kleinere minderheden zoals de verschillende denominaties christenen (14%), druzen (3%) en isma'ieten (1,5%).²

In Libanon heb je vijf grotere minderheden. Hoewel de maronieten in de jaren veertig nog de meerderheid vormden, zijn de numerieke verhoudingen in de loop der jaren gewijzigd. Nu zijn de verhoudingen volgens een ruwe schatting: sji'ieten 30%, maronieten 20%, sunnieten 20%, Grieks-orthodoxen 9% en druzen 7%.

Hoewel het Syrische systeem in principe echt seculier is en dat van Libanon dus niet, heeft Syrië niet wezenlijk geprobeerd het Libanese systeem te veranderen. Syrië heeft het confessionalisme in Libanon gedoogd, al was het volledig in strijd met haar Ba'ath-ideologie. Ook daarom heb ik nooit geloofd dat Syrië Libanon wilde inlijven, zoals vaak is beweerd.

Het hoofddoel van het Syrische ingrijpen in Libanon was de Israëlische ambities tegen te gaan en een Israëlische interventie te voorkomen – een interventie die er overigens later tóch is gekomen. Vrijwel het gehele Syrische optreden in Libanon kan worden verklaard vanuit de Syrische positie tegenover Israël binnen het kader van het Arabisch-Israëlische conflict. Hieruit kunnen bijvoorbeeld ook de steeds wisselende allianties en vriendschappen worden verklaard die de Syriërs in Libanon met verschillende partijen en milities aangingen.

Er wordt wel beweerd dat de Syrische hegemonie over Libanon niets meer is dan een verholde manier van president Assad om zijn heimelijk streven naar een Groot-Syrië (*Bilad al-Sham* of *Suriya al-Kubra*) nader gestalte te geven. Ik geloof hier helemaal niet in. Afgezien nog van het feit dat het Groot-Syrië-ideaal als beperktere doelstelling in het geheel niet past in Assads Ba'athistische idealen en denkbeelden, is zijn optreden in Libanon veel meer pragmatisch van aard, dan dat er sprake zou zijn van dergelijke ideologische motieven.

Het is niet meer dan normaal dat Syrië, vanuit eigen positie gezien, tracht om binnen het kader van de regionale machtspolitiek zijn invloed op aangrenzende buurlanden als Libanon te vergroten. Op dezelfde wijze zou

Syrië kunnen proberen in het aangrenzende Jordanië meer invloed te krijgen, of misschien zelfs in Irak als het daartoe een kans zou hebben. Ook dit zou dan helemaal los staan van de Groot-Syrië-gedachte. Het past misschien meer binnen kader van het Arabisme, voorzover er überhaupt al ideologische achtergronden aan zouden moeten worden toegeschreven.

De Syrische bemoeienis met Libanon is vooral politiek-strategisch bepaald, in het kader van het Arabisch-Israëliëse conflict en van de eigen, interne stabiliteit. Ironisch genoeg is er in sommige periodes van de burgeroorlog wel sprake van geweest dat het confessionele virus van Libanon naar Syrië overwoei, vooral eind jaren zeventig, begin jaren tachtig.

Er was in Syrië een verdekt sektarisch conflict gaande. De verhoudingsgewijs zeer grote invloed van leden van de alawitische minderheid in het machtsapparaat wekte ressentimenten op bij de sunnieten, die de meerderheid van de bevolking uitmaken. Doordat de grenzen met Libanon open waren, was het voor de sunnitische Moslim Broederschap gemakkelijk wapens te smokkelen en aanslagen te organiseren. Uiteindelijk heeft het Syrische regime de grens weer geheel onder controle gebracht en is de regering van Hafez al-Assad erin geslaagd de confessionele geest in de fles te houden.

Ik denk dat Syrië op den duur wel afwil van de interventie in Libanon. Maar de regering-Assad is beducht voor de mogelijkheid dat er een regime in Libanon komt dat Syrië niet welgevallig is. De huidige situatie is in het voordeel van Syrië. Ze hebben nu een vriendschapsverdrag waarbij beide landen op allerlei manieren – politiek, militair en economisch – aan elkaar zijn gekoppeld.

Door sommige Libanezen wordt deze situatie opgevat als een verlies van nationale soevereiniteit en vrijheid. Je kunt in Libanon nog steeds heel wat zeggen zolang je maar je mond houdt over het grote buurland. Voor Syrië heeft de huidige toestand grote voordelen. De Syriërs praten over een Syrisch-Libanese broederschap waarbij zij in feite de baas zijn.

Het is mede dankzij de Syrische interventie dat een einde kon worden gemaakt aan de Libanese burgeroorlog. De door Syrië opgelegde beperktere vrijheid is in zekere zin de prijs die Libanon hiervoor heeft betaald. Verder intern-Libanees bloedvergieten kon erdoor worden voorkomen.

Misschien dat er in de toekomst in Syrië een regering komt die wat de-

mocratischer wordt en zich minder met Libanon bemoeit. Zo'n regering heeft minder te vrezen van een vrij Libanon en dan vervalt de behoefte Libanon te overheersen. En misschien zijn tegen die tijd in Libanon zelf de omstandigheden veranderd en zijn er geen redenen meer voor een nieuwe burgeroorlog.'

De vruchten van de vrede

'Libanon mag op het ogenblik beperkt zijn in zijn politieke vrijheid, dit geldt niet voor de economische vrijheid. Libanon vervult voor Syrië in veel opzichten de functie die Hongkong voor China vervulde. Libanon slaagt er in buitenlandse investeringen en fondsen van de Wereldbank en andere internationale financiële instellingen aan te trekken. De Arabische landen en de Europese Unie steken veel geld in de wederopbouw van Libanon. Al tijdens de burgeroorlog probeerden de Libanezen fondsen aan te trekken voor de reconstructie van hun land, zonder dat ze zelf wilden investeren. Ze wilden zelf vrijblijvend toekijken en als het goed ging er zelf eventueel ook geld in steken. Daar voelde de buitenwereld uiteraard weinig voor.

De kentering kwam toen met de regering van Hariri de Libanezen zelf gingen investeren. Als je ergens zelf geld in steekt heb je ook minder zin om het weer kapot te maken. Toen kreeg de buitenlandse gemeenschap weer wat meer vertrouwen in Libanon. Daar kwam bij dat de burgeroorlog in 1990 beëindigd werd of, liever gezegd, niet werd voortgezet. De voorwaarden waren dus geschapen om te beginnen met de wederopbouw.

Sommigen zien een contradictie in het feit dat in Jordanië, dat vrede sloot met Israël, de economie veel moeilijker van de grond komt dan in Libanon, dat nog geen vredesverdrag heeft gesloten en waar zich nota bene het laatste actieve front bevindt van het Arabisch-Israëlische conflict. Maar is het niet een beetje vreemd een land te belonen als het maar vrede sluit met Israël? Vrede moet uit politieke overtuiging komen. Het is nu eenmaal niet zo dat als een land maar een economische beloning krijgt, dat het dan wel vrede wil sluiten met Israël. In het geval van Syrië is dit vaak beweerd. Maar is het ook zo?

Eventuele economische voordelen zijn natuurlijk altijd aardig, maar ze zijn vaak alleen maar van tijdelijke aard. De gouden bergen die de Jordaniërs beloofd werden als ze vrede sloten met Israël zijn uitgebleven. Ik denk niet

dat Syrië op het gebied van eigen soevereiniteit ook maar enigerlei concessie zou willen doen in ruil voor alleen economische compensatie. Voor Libanon geldt hetzelfde, al helemaal zolang het onder Syrische hegemonie valt.

Ik kan mij evenmin voorstellen dat Israël zomaar van alles zou willen opgeven, bijvoorbeeld Jeruzalem, als er maar genoeg voor wordt betaald. Sommigen denken weleens dat de andere partij betrekkelijk gemakkelijk concessies zal doen als daar een forse beloning tegenover staat. Maar ze vinden hetzelfde volstrekt ondenkbaar en irreëel wanneer het over de eigen partij gaat.

Hoewel de burgeroorlog voorbij is, is er in politiek opzicht eigenlijk weinig opgelost in Libanon. Het systeem is nog steeds confessioneel. Er is nog steeds een sektarische politieke verdeelsleutel. In plaats van de maronieten zijn het nu meer de sunnieten en sji'ieten die de politiek domineren. Het is verder vooral door toedoen van Syrië dat de interne vrede kan worden gehandhaafd. Wat gebeurt er als Syrië zich op een goede dag terugtrekt?

Een essentieel verschil met vroeger is dat het Libanese leger nu beter in staat is de situatie onder controle te houden. Het leger heeft, zij het met steun van de Syriërs, zijn macht hersteld en weet nu respect af te dwingen. De militairen staan ook niet meer, zoals vroeger, onder controle van één religieuze gemeenschap. Het leger is in belangrijke mate gedeconfessionaliseerd. Tijdens de burgeroorlog zei men dat het Libanese leger de toestand in het zuiden van het land niet kon controleren. De paradox was en is dat het leger door Israël niet in de gelegenheid gesteld wordt die controle uit te oefenen.'

— VOOR EENS EN ALTIJD AFREKENEN MET DE PLO —

In de zomer van 1981 bombardeerde de Israëlische luchtmacht de PLO-kantoren in Beiroet, waarbij honderden Libanezen en Palestijnen werden gedood. In Zuid-Libanon werd zwaar gevochten tussen Israëli's en Palestijnen. De strijd eindigde met een staakt-het-vuren dat hield tot het voorjaar van 1982.

De rechtse regering van Menahem Begin wachtte een goede gele-

genheid af om Libanon binnen te vallen en voor eens en altijd af te rekenen met de PLO. Zonder de lastige PLO zou de weg vrij liggen om de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook te annexeren.

Toen de extremistische Palestijnse organisatie van Abu Nidal, die overigens niets met de PLO te maken had maar op dat moment gesteund werd door Irak, op 3 juni 1982 een aanslag pleegde op de Israëlische ambassadeur in Londen, stond voor Israël het licht op groen om Libanon binnen te vallen. De PLO moest vernietigd worden. De vijfde Israëlisch-Arabische oorlog was begonnen.

Vanaf april 1982 was het onrustig geweest in het zuiden. Israëlische aanvallen op Palestijnse doelen in Damour, Sidon en de zuidelijke wijken van Beiroet hadden veel slachtoffers gemaakt. De Israëlische regering beschuldigde de PLO ervan haar militaire posities in Zuid-Libanon te versterken. Israël zag alle gewapende Palestijnse operaties in het Midden-Oosten, ook infiltraties vanuit Jordanië en bomaanslagen in Jeruzalem, als reden om massaal militair in actie te komen in Libanon.

Palestijnse en Libanese politici, diplomaten en buitenlandse journalisten in Beiroet, iedereen die de situatie volgde, verwachtte een Israëlische inval in Libanon. De vraag was alleen wanneer?

Op vrijdagochtend 4 juni vertrok ik voor een korte vakantie naar Cyprus. Ik had getwijfeld of ik wel zou gaan, maar een collega-correspondent zei: ga nou maar, die invasie kan nog wel weken op zich laten wachten.

Bij aankomst in Larnaca hoorde ik de verhalen over de groot-scheepse luchtbombardementen die de Israëlische luchtmacht had uitgevoerd als vergelding voor de aanslag op de Israëlische ambassadeur in Londen. Ik probeerde direct het vliegtuig terug te nemen naar Beiroet, maar er waren geen vluchten tot zondagmorgen.

Na twee dagen wachten en luisteren naar oorlogsberichten op de radio vloog ik zondag 6 juni terug naar Libanon. Achteraf zou het MEA-vliegtuig het laatste in maanden zijn dat landde op het internationale vliegveld van Beiroet. Enkele uren eerder die zondagochtend waren Israëlische troepen de grens gepasseerd en was Operatie Vrede voor Galilea begonnen.

De UNIFIL-troepen in Zuid-Libanon moesten machteloos toezien hoe colonnes Israëlische tanks en troepen hen passeerden en uiteindelijk oprukten naar Beiroet. Ook de Israëlische luchtmacht en marine werden ingezet om het zuiden te “zuiveren” van Palestijnse militaire aanwezigheid. Bijna de helft van het Libanese grondgebied werd die zomer van 1982 bezet door Israëlische troepen. Meer dan twintigduizend Libanezen en Palestijnen, voor het merendeel onschuldige burgers, zouden in de gevechten omkomen.

Het was een vreemde tocht die zondagochtend van het vliegveld naar mijn flat in het centrum van Beiroet. De altijd drukke weg naar het vliegveld die langs de zuidelijke wijken en Palestijnse vluchtelingenkampen loopt, was helemaal verlaten. De bevolking verwachtte elk moment nieuwe Israëlische luchtaanvallen. Het sportstadion, vlakbij het Sabra-kamp, was veranderd in een ruïne. Hier en daar steeg nog rook op van een vuur dat niemand durfde te blussen. Het sportstadion was een dag eerder kapot gebombardeerd door Israëlische vliegtuigen.

Toen ik de sleutel omdraaide van m'n appartement wachtte me weer een verrassing. De woonkamer lag vol met nog slapende of net wakker wordende jonge mensen. Het waren Nederlandse vrienden die hun buitenlandse kennissen en collega's hadden meegenomen naar mijn flat, die in een veilig geachte buurt in Beiroet lag. Ze werkten bij de Palestijnse Rode Halve Maan en andere hulporganisaties in de vluchtelingenkampen. Sommigen waren in een soort shocktoestand en dachten er alleen nog maar aan om Libanon zo snel mogelijk te verlaten. Ze waren niet voorbereid op de gruwelen van luchtbombardementen, waarbij de afgelopen dagen honderden mensen waren omgekomen. Anderen wilden zo snel mogelijk terug naar de kampen om hulp te bieden.

Het kwam in de zomer van 1982 in Libanon tot een grootscheepse oorlog tussen Israël en de PLO. Eigenlijk was het de eerste, directe confrontatie tussen Israëli's en Palestijnen op zo'n grote schaal sinds 1948 – twee nationalismes die elkaar op leven en dood bestreden en die er beiden niet in slaagden een volledige overwinning te behalen.

Israël had het militaire en technologische overwicht en slaagde er binnen een week in het grootste deel van Zuid-Libanon te bezetten.

De Israëli's hadden echter grote moeite met het veroveren van West-Beiroet, waar het leiderschap van de PLO en duizenden Palestijnse strijders zich bevonden.

Pas na een beleg van tweeëneenhalve maand werd begonnen met de evacuatie van de PLO-strijdkrachten naar Syrië, Tunesië, Algerije, Jemen en andere Arabische landen. Yasser Arafat en de andere Palestijnse leiders en de guerrillastrijders verlieten Beiroet met opgeheven hoofd. De macht van de PLO was niet totaal gebroken en het Palestijnse politieke hoofdkwartier werd verplaatst naar Tunis.

Op 15 september 1982 trok het Israëlische leger West-Beiroet binnen nadat de gekozen president Bashir Gemayel,³ die de Israëli's als hun bondgenoot beschouwden, was vermoord. De daaropvolgende dagen voerden met Israël geallieerde christelijke militieleden, onder het wakend oog van het Israëlische leger, een slachtpartij uit in de Palestijnse vluchtelingenkampen Sabra en Chatila. Meer dan tweeduizend Palestijnen, arme Libanezen, Koerden en Syriërs die in de kampen woonden, werden omgebracht.

Operatie Vrede voor Galilea stelde Israël niet alleen voor hoge politieke en militaire kosten, maar was ook uitgelopen op een moreel debacle.

Een zonderlinge oorlog

'Ik kwam eind 1980 in Libanon aan. Er woedde op dat moment een zonderlinge oorlog tussen Libanese milities. Zolang je je niet in de frontlijnen begaf viel het wel mee met het gevaar. Je kon heel moeilijk de scheidslijn over tussen Oost- en West-Beiroet, de zogenaamde "groene lijn", maar het was gemakkelijk om naar Zuid-Libanon te gaan.

Als student had ik al eerder in Beiroet gewoond, in de jaren 1974-1975 bij het uitbreken van de burgeroorlog. Ik kwam niet in een onbekende stad.

Als diplomaten hadden we veel contact met de Libanese regering en met de verschillende partijen. Dat was normaal. Het was echter niet normaal dat de regering in Beiroet niet het centrale gezag uitoefende over heel Libanon.

Nederland had op dat moment een bataljon militairen in UNIFIL, de VN-vredesmacht in Zuid-Libanon. Je moet je voorstellen dat de Libanese regering zelf in het zuiden nauwelijks wat te zeggen had.

Het was het voorjaar van 1982 en elk moment kon de bom barsten tussen Israël en de PLO. Maar we hadden nooit gedacht dat het conflict zó groot zou worden. We hadden niet verwacht dat de Israëli's zouden oprukken tot Beiroet en uiteindelijk de stad in zouden nemen.

Het was duidelijk dat in die periode Libanon de gevolgen droeg van het Arabisch-Israëlijsche conflict. Veel Libanezen steunden het streven van de Palestijnen terug te keren naar hun vaderland. Vooral de linkse en Arabisch-nationalistische groeperingen waren uitgesproken ideologisch gemotiveerd en stonden achter de strijd van de Palestijnen, ongeacht of dat zou leiden tot bijvoorbeeld de bezetting van Libanees grondgebied of andere negatieve gevolgen.

Het is kenmerkend voor een bepaalde periode waarin men in de Arabische wereld van alles deed uit enthousiasme en uit oprechte steun voor de Palestijnen, ongeacht of dat ernstige schade zou berokkenen aan het eigen land. Dit is een heel ander beeld dan dat wat je normaal krijgt voorgeschoteld, dat de Palestijnen door andere Arabieren worden misbruikt voor interne politieke doeleinden. Diverse Arabische staten hadden zich immers heel wat ellende kunnen besparen wanneer zij veel meer hadden geïnvesteerd in hun eigen economische ontwikkeling in plaats van in de bodemloze put van bewapening en oorlogen tegen Israël. Het was voor de rest van de Arabische wereld toch veel gemakkelijker geweest om de Palestijnen gewoon te laten stikken?

In het begin van het conflict met Israël stelden de meeste Arabische landen zich echter heel emotioneel en spontaan op. Men was diep verontwaardigd over het bestaan van Israël en had het gevoel dat men daar iets aan moest doen, zonder er al te veel bij stil te staan wat de gevolgen zouden zijn. Deze houding leidde tot de oorlog van 1967, waarin Israël nog meer Arabisch gebied veroverde, en tot het drama in Libanon in de jaren zeventig en tachtig.

Pas later is men zich pragmatischer en realistischer gaan opstellen. Zo van: we doen dit alleen als het iets oplevert, anders doen we het niet. Het is deze houding die ten grondslag ligt aan het vredesproces. Het vredesproces is geen kwestie van liefde of een kortstondige tactiek, maar een strategische keuze.

Het ging de PLO in 1981-1982 vooral om politieke erkenning. De PLO had toen al heel wat diplomatieke successen geboekt in de wereld en Arafat

wilde met de Israëli's tot een soort modus vivendi komen over de situatie in Zuid-Libanon. Maar in dit stadium wilde Israël absoluut nog geen overeenkomst sluiten met de PLO, zelfs geen indirecte. Israël was beducht voor de Palestijnse nationale aspiraties en zag de PLO als een verzameling terroristorganisaties die uitgeschakeld moesten worden.

Op zaterdag 5 juni 1982, de tweede dag van de Israëlische invasie in Libanon, werd het sportstadion van Beiroet gebombardeerd. Ik was bij een voorstelling van doofstomme kinderen in de school van pater Andeweg, ergens in de bergen vlakbij Beiroet. Die kinderen voerden iets op en konden niet horen dat die bombardementen plaatsvonden. Maar ze voelden dat er iets aan de hand was en ze zagen aan de verschrikte toeschouwers dat het ernstig was. De voorstelling werd afgelast. De oorlog was begonnen.

Een paar dagen eerder nog was ik, samen met een paar van mijn Europese collega's, informeel op bezoek geweest bij de PLO in Zuid-Libanon: in Nabatiyeh en Sidon. Het was een van onze eerste bezoeken en we kregen een uitvoerige rondleiding. We werden persoonlijk ontvangen door de PLO-commander voor Zuid-Libanon, kolonel Hajj Isma'il.

Ik had toen niet voorzien dat de Israëlische invasie zo spoedig zou komen. Toen ik later tijdens de Israëlische invasie een kijkje ging nemen op dezelfde plaats waar wij eerder in Sidon door de PLO waren ontvangen, was er geen spoor meer te bekennen van een PLO-kantoor. Alle PLO-sporen waren volledig uitgewist.

Men had ons destijds ontvangen in een speciaal voor deze gelegenheid ingericht imaginair kantoor. De PLO ging er blijkbaar van uit dat de bezoekende Europese diplomaten exact zouden rapporteren welke plaatsen zij hadden bezocht en hield rekening met de mogelijkheid dat deze informatie op een of andere wijze bij Israël terecht zou komen, met het risico van latere Israëlische aanvallen op deze locatie...

Tijdens de Israëlische luchtbombardementen zag ik hoe angst soms pas toeslaat wanneer je de reacties van anderen ziet. Mijn zoon Jan, toen bijna twee jaar oud, stond in de tuin in de lucht te turen en wees met zijn wijsvingertje naar de Israëlische gevechtsvliegtuigen die boven ons vlogen en met *flares* hittezoekende projectielen van zich afhielden. Hij probeerde de explo-

sies na te bootsen door het maken van speciale geluiden, net alsof het een interessant spelletje was.

Naast ons huis stond luchtafweergeschut opgesteld van het Libanees nationalistische verzet en mijn zoons Nik en Jan werden pas echt bang van de zware explosies nadat ze andere kinderen angstig hadden zien wegrennen. Pas toen deden ze dat ook...

Ik was op dat moment tijdelijk zaakgelastigde van de ambassade en dan heb je bepaalde verantwoordelijkheden. Je moet op een gegeven moment ook besluiten welk advies je geeft aan de Nederlanders: in Beiroet blijven of evacueren. Je mag zo'n advies niet te vroeg geven, want stel dat het onnodig blijkt te zijn. Je mag het ook niet te laat geven. Het is een eindeloos afwegen. Uiteindelijk heb ik op 10 juni 1982 via de Wereldomroep en de lokale media de Nederlanders aanbevolen weg te gaan en uit te wijken naar veiliger oorden.

Mijn gezin vertrok naar het veiliger Oost-Beiroet, maar ik ben zelf gebleven. Ik had mijn collega's – eerste ambassade-secretaris Paul Menkveld, kanselier Jaap Hoppe en assistent-kanselier Boy Frank die als enigen van de ambassade met mij in West-Beiroet achterbleven – aangeraden om tijdelijk bij mij te komen inwonen. Ik dacht dat mijn appartement een stuk veiliger lag. Zij woonden namelijk in het zuidwestelijke deel van de stad waar vaak Israëlische luchtaanvallen waren.

Ze sloegen mijn aanbod af en dat bleek, achteraf bekeken, een wijs besluit te zijn. Mijn huis werd als eerste gebombardeerd door Israëlische kanonneerboten en ik had puur geluk dat ik op dat moment nog net niet thuis was, maar in de straat om de hoek. Mijn boeken en bureau werden evenals het tuinmeubilair doorzeefd met granaatscherven. In sommige boeken zaten zulke grote gaten dat je je vinger er doorheen kon steken. Van een overhemd dat over mijn bureaustoel hing was een mouw afgeschoten... De woonkamer was in een fractie van een seconde veranderd in een grote puinhoop vol met glassplinters. Ik had door mijn verrekijker wel eens naar die oorlogsboten getuurd, maar me nooit gerealiseerd dat ze mijn huis ook onder vuur zouden kunnen gaan nemen.

Ik weet niet of het toeval was. In mijn flatgebouw woonde ook Ahmed al-Khatib, een officier van het Libanese leger die bij het begin van de burgeroorlog zijn eigen militie had opgericht. Hij werkte nu samen met een pro-Syrische militie die bekend stond onder de naam Pink Panthers, naar de

roze-purperen kleur van hun uniformen. Hij woonde twee verdiepingen hoger. Ik denk dat de Israëli's de hele kustlijn bestookten.

Op een gegeven moment kwam ik wat later uit de ambassade, samen met Boy Frank. We kwamen midden in de bombardementen terecht. Ik reed op Rue Bliss en er waren rechts, links en voor ons hoge rookpluimen en bominslagen. Overal om ons heen was een oorverdovend lawaai, inclusief het gezoef van projectielen. De voorruit van de auto werd door een scherp geraakt. Dat was op 25 juni 1982. Omdat we in het westen van de stad op dat moment nauwelijks meer een kant op konden, zijn we uiteindelijk maar naar het veiliger Ajaltoun gegaan, in het christelijke berggebied ten noord-oosten van Beiroet.

Voordat je een ambassade mag sluiten of overgaat tot evacuatie van de ambassadestaf of hun familieleden, moet je ruggespraak houden met het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het ministerie moet het groene licht geven voor zo'n belangrijke stap, al was het alleen maar vanwege de voorbeeldwerking die ervan kan uitgaan.

Aangezien de Israëli'sche aanvallen hevig escaleerden en steeds gevaarlijker werden, had ik bij wijze van voorzorgsmaatregel reeds in een *most immediate* telegram om toestemming gevraagd, ook al was ik geneigd om onze eigen evacuatie uit West-Beiroet tot het allerlaatste moment uit te stellen. Toen het oorlogsgeweld toenam en diverse landen – waaronder een aantal grote – besloten om hun ambassades te sluiten, meende mijn vriend Jaap Ramaker dat nu het moment gekomen was om vanuit Den Haag in te grijpen. Ramaker was het hoofd Bureau Midden-Oosten en volgde de situatie in Beiroet praktisch van uur tot uur.

Hij nam het initiatief om een telegram naar ons te sturen waarmee ik mij gemachtigd kon rekenen om eveneens tot sluiting over te gaan. Jaap Ramaker realiseerde zich op dat moment meer dan wellicht wie ook op het ministerie dat we in spanning op een reactie zaten te wachten. Op afstand dringt het niet altijd voldoende tot iedereen door hoeveel gevaar men in het veld loopt. Er kan ook weerstand bestaan tegen de gedachte dat je als ambtenaar van de Dienst Buitenlandse Zaken je post zou verlaten.

Uitzonderingen daargelaten, leeft het gewoon minder wanneer je in Den Haag achter je bureau zit en veel andere dingen aan je hoofd hebt – zelfs wanneer het gaat om mensen met veel buitenlandervaring.

Tijdens de Golfcrisis was het contact tussen ministerie en onze ambassade in Bagdad veel beter geregeld: toen werd een crisiscentrum ingericht en was dag en nacht sprake van een open radioverbinding waardoor het volle etmaal communicatie mogelijk was. Wij konden toen permanent bij het ministerie terecht en het ministerie bij ons.

Eenmaal weg uit West-Beiroet openden we een informatiekantoor in de hal van het gemeentehuis van het havenstadje Jounieh. Assistent-kanselier Boy Frank en secretaresse Helen van Maanen hielpen van daaruit Nederlanders die naar Cyprus geëvacueerd moesten worden. Ajaltoun zelf lag te veraf in de bergen om als werkelijk goed contactpunt te dienen, maar we hadden op dat moment geen alternatieven.

We begonnen een wekelijkse koeriersdienst per auto naar Syrië. Damascus was de dichtstbijzijnde plaats van waaruit men naar Nederland kon vliegen. De luchthaven van Beiroet was immers sedert het begin van de oorlog gesloten.

Om de beurt reden ambassadestafleden via Tripoli naar de Syrische hoofdstad en evacueerden daarbij een aantal van de laatst achtergebleven Nederlanders. Het ging soms om landgenoten die vele jaren in Libanon hadden gewoond en nu met uiterst gemengde gevoelens afscheid namen van het land dat hen zo dierbaar was.

Sommigen hadden jarenlang de ergste dingen meegemaakt in de eindeloos voortslepende burgeroorlog, maar konden er plotseling niet meer tegen. Zo wilde iemand, na jaren in Beiroet te hebben gewoond, van het ene op het andere moment met zijn gezin definitief naar Nederland vertrekken, nadat hij voor zijn huis werd geconfronteerd met een aantal door een explosie uiteengereten lichaamsdelen, waaronder een losse vinger die op zijn stoep lag. Het was de laatste druppel: door die ene aanblik was alles plotseling teveel geworden.

De enige Nederlanders die nu nog richting Libanon kwamen waren journalisten. In plaats van te evacueren, konden we sommigen van hen juist de gevarezone van Beiroet binnenloodsen langs de voor ons bekende wegen. Paul Menkveld en Jaap Hoppe speelden hierbij een onverschrokken gidsrol.

De journalisten die van buitenaf naar het oorlogsgebied kwamen waren voor exorbitant hoge bedragen verzekerd tegen oorlogsrisico's. Dit bracht

mij op de gedachte om tijdens de oorlog de principiële vraag aan Buitenlandse Zaken voor te leggen of ook de ambassademedewerkers eigenlijk wel verzekerd waren tegen oorlogscalamiteiten, met name wanneer een van ons zou omkomen. Ik heb nooit een reactie gehad, maar las later, toen de oorlog eenmaal goed en wel was afgelopen, in een artikeltje in *NRC-Handelsblad* dat wij niet tegen oorlogscalamiteiten verzekerd waren. Het zou te duur zijn, aldus het krantenbericht. Wel kregen we na de oorlog gedeeltelijke schadevergoeding voor onze verloren gegane bezittingen. Ik stond destijds nooit bij dit soort zaken stil, maar realiseerde mij pas jaren later dat een nabestaandenpensioen veel te klein zou zijn geweest om redelijk van te kunnen rondkomen. Je nam welhaast vanzelfsprekend de grootste risico's, maar in ons voorzieningenstelsel werd geen rekening gehouden met de ernstige gevolgen die het dienen in een oorlogssituatie kan hebben.

Ik denk overigens niet dat je gedrag tijdens een oorlog werkelijk wordt beïnvloed door het feit of je al dan niet verzekerd bent. Ik kan me niet voorstellen dat je andere of meer risico's zou nemen wanneer je wél verzekerd bent. Daar sta je op kritieke momenten niet bij stil.

Tijdens de Israëliëse invasie suggereerde ik Den Haag om bij de Israël's een claim in te dienen voor de schade die zij bij de Nederlandse ambassade en haar stafleden met hun bombardementen in Libanon hadden aangericht. Ik realiseerde mij dat mijn voorstel binnen de bestaande politieke verhoudingen niet vanzelfsprekenderwijs zou worden overgenomen en er volgde dan ook geen reactie.

Na de Golfcrisis van 1990-1991 lag dit anders. Toen nam het ministerie het initiatief en werd mij expliciet gevraagd of ik via de Verenigde Naties Compensatie Commissie een schadeclaim wilde indienen bij de Iraakse regering. Andere Nederlanders, waaronder degenen die destijds door Irak gegijzeld waren, kregen een soortgelijk schriftelijk verzoek. Wie niet tijdig reageerde kreeg een rappel.

Kort nadat ik de ambassade in West-Beiroet had moeten sluiten, ontving ik een vinnige klachtbrief van twee Nederlanders die tijdens de oorlog op familiebezoek waren geweest in Libanon. De brief was gericht aan de minister van Buitenlandse Zaken. Om hun protest kracht bij te zetten was een afschrift gestuurd aan de Vaste Kamercommissie van Buitenlandse Zaken.

De door mij uitgebrachte oproep aan alle Nederlanders om te vertrekken

naar veiliger oorden was hen duidelijk geheel ontgaan, want ze toonden zich in hun brief “hoogst ontstemd, boos en verontwaardigd” dat wij geen maatregelen hadden ondernomen om met Nederlandse staatsburgers in contact te treden, bijvoorbeeld door een advertentie te plaatsen of via een radiobericht.

De klagers hadden geen telefonisch contact kunnen leggen met de ambassade, hetzij omdat de telefoonlijnen niet werkten of omdat er niet zou zijn opgenomen. Naar het ambassadegebouw toe gaan leek hen, aldus de brief, niet raadzaam, omdat dit in een gevaarlijk gebied lag. Maar zij vonden het wel de normaalste zaak van de wereld dat wij onder de bombardementen telefoontjes zouden blijven afwachten van diegenen wie ons evacuatieadvies was ontgaan. Uit hun vraag aan het ministerie of nog contact werd onderhouden met de ambassade in Beiroet bleek bovendien dat zij ook vanuit Nederland het nieuws niet goed volgden, want ik had onze ambassade twee dagen voor de datum van de brief moeten evacueren vanwege de bombardementen...

Tijdens de Israëliëse invasie was ik door de gevechtslinies naar het door Israël bezette Zuid-Libanon gereisd om te onderzoeken of ik daar nog aanwezige Nederlanders behulpzaam kon zijn die zich destijds bij de ambassade hadden laten registreren. Een van hen had als woonplaats een Palestijns vluchtelingenkamp opgegeven dat net zwaar was gebombardeerd, dus ik maakte mij ongerust. Behalve de ellendige aanblik van al die plat gebombardeerde Palestijnse vluchtelingenkampen, leverden mijn speurtochten weinig op. De betrokken Nederlanders waren reeds lang voor het uitbreken van de oorlog definitief uit Libanon vertrokken en hadden nagelaten zich bij de ambassade af te melden.

Toen ik tegen het vallen van de avond wilde terugreizen naar het noorden, vroeg een Israëliëse militair bij een wegversperring met enige verwondering of ik diezelfde dag werkelijk nog naar Beiroet terug wilde. Ik verzocht hem de lege olievaten opzij te rollen en reed door. Direct daarop kwam ik middenin een ratelend kruisvuur terecht. Mijn maag draaide zich om en het enige wat ik kon doen was zo snel mogelijk doorrijden in de hoop niet te worden getroffen. Ik nam mij op dat moment voor om nooit meer dergelijke risico's te nemen. Waar deed je het eigenlijk voor?

De toenmalige directeur voor Libanon van de United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East,⁴ de Nederlander Franke de Jonge, is in deze periode herhaaldelijk ternauwernood aan de dood ontsnapt. Als eerste bezocht hij tijdens de Israëlische invasie het Palestijnse vluchtelingenkamp Ayn al-Hilwah dat door de bombardementen letterlijk met de grond gelijk was gemaakt.

Om de Palestijnse vluchtelingen in hun nood te helpen, organiseerde hij voedselkonvooien naar de vluchtelingenkampen in het zuiden. Israëlische militairen wierpen allerlei barrières tegen deze hulpactiviteiten op. Ze voerden “bij wijze van ontmoediging” op een zeker moment zelfs een schijn-executie tegen Franke de Jonge uit door een pistool op zijn hoofd te richten en de trekker over te halen. Het pistool bleek ongeladen.

Het havengebied tussen Oost- en West-Beiroet was in de zomer van 1982 een oorlogszone. Aan de oostelijke kant bevond zich het Israëlische leger, in het westen commando's van allerlei Libanese en Palestijnse fracties. Franke de Jonge moest voor zijn werk vrijwel dagelijks de gevaarlijke route door de haven nemen.

Het was dan ook logisch dat De Jonge veel van de militieleden die de wegversperringen bemanden goed kende. En zij kenden hem. Op een van zijn ritten had De Jonge eens een Palestijnse commando toegestaan om met een rubber slangetje een aantal liters benzine uit de tank van zijn auto af te tappen. Benzine was op dat moment een uiterst schaars artikel. Later bleek dat dit zijn leven redde. Tijdens een artillerieduel sprong dezelfde Palestijnse commando uit het niets voor zijn auto om hem te waarschuwen voor de aan de gang zijnde beschietingen. De Jonge werd daardoor behoed voor een tweetal projectielen die enkele seconden later met krachtige explosies neerkwamen op de plek waar hij anders net met zijn auto zou hebben gereden.

Kort voor deze dramatische gebeurtenis had ik mij laten overreden om in West-Beiroet een Nederlandse verpleegkundige te gaan afhalen die op moedige wijze in de moeilijkste tijden van de oorlog werkzaam was gebleven bij de Palestijnse Rode Halve Maan. Zij durfde niet op eigen houtje van West- naar Oost-Beiroet te reizen uit vrees bij de scheidslijn te worden opgepakt door christenmilities dan wel Israëlische militairen die de Palestijnen en hun sympathisanten uiterst vijandig gezind waren. Mijn auto met

diplomatiek nummerbord zou wellicht bij de controleposten worden gerespecteerd.

Toen ik haar uiteindelijk via de riskante route van de haven van Beiroet kwam afhalen bleek zij net een nieuwe vriend te hebben. Ze wilde liever nog een weekje langer blijven. Of ik een week later misschien nog eens terug kon komen. Ik was al eens eerder in het havengebied in levensgevaarlijke beschietingen terechtgekomen en was dan ook niet bereid om voor dezelfde reden nogmaals naar West-Beiroet te rijden.

Mijn collega Paul Menkveld, wat minder voorzichtig dan ikzelf op dat moment, wilde het wél doen, al had ik hem nog zo op het hart gedrukt dat het echt niet hoefde als hij niet wilde. Eenmaal veilig aangekomen in het tijdelijke ambassadegebouw in Ajaltoun verschaften we de dames – er was inmiddels ook een andere Nederlandse medewerkster van de Palestijnse Rode Halve Maan bijgekomen – onderdak. Kort daarop konden wij onze gasten vervoer aanbieden tot aan Damascus, waar iemand van de ambassade een diplomatieke koerier moest afleveren. Van daaruit konden zij per vliegtuig naar Nederland terugkeren. Achteraf hoorden we dat we werden bekritiseerd omdat we onvoldoende hadden geholpen...

Het komt vaker voor dat onze landgenoten het volstrekt normaal vinden dat in crisissituaties al het mogelijke of onmogelijke voor hen wordt gedaan in het buitenland, zonder dat ook maar een moment wordt stilgestaan bij de gevaren die hulpverlenende diplomaten lopen. Toen mijn vrouw in 1990 direct na de vrijlating van alle gijzelaars uit Irak in Nederland sprak met een van de moeders waarvan een zoon net veilig was teruggekeerd, gaf deze als commentaar: “Wat mij betreft mogen ze de hele boel in Irak nu bombarderen en platgooien.” Maar ik zat daar op dat moment nog steeds en al die Irakese families, mannen, vrouwen en kinderen ook.

Gelukkig zijn er ook vele Nederlanders die onze inzet wel op waarde wisten te schatten en omgekeerd wij de hunne ook. Vaak kun je crisissituaties alleen werkelijk goed doorkomen dankzij goede onderlinge samenwerking. En zulke goede samenwerking vergeet je nooit.

In Libanon was het als buitenlands diplomaat essentieel om je niet te verbinden met één van de partijen. Je kon met iedereen contact hebben, maar als je je echt vereenzelvigde met een van de milities of partijen dan was dat vragen om moeilijkheden.

Leiders die indruk op me maakten in Libanon? Ik zou zeggen: Bashir Gemayel, Yasser Arafat... Maar ik heb eerlijk gezegd geen grote specifieke sympathieën. Binnen de eigen parochie waren de meeste leiders heel populair en buiten hun groep waren ze gehaat.

Libanon was een maatschappij met ontzettende contrasten. De mensen waren over het algemeen heel vriendelijk, gastvrij en sociaal ten opzichte van buitenlanders. Daarom was het zo onvoorstelbaar dat diezelfde aardige mensen elkaar uitmoordden. Dat zijn mensen waar je normaal niet mee wilt omgaan. Mensen vermoordden anderen vanwege het feit dat ze moslim of christen waren. Het was een onwerkelijke situatie. Men was zo beschaafd, zo gepolijst en tegelijkertijd ging men elkaar op zo'n beestachtige manier te lijf. Kinderen die 's ochtends speelden en 's middags gingen schieten...

Wat mij in Libanon tegenstond was die zichtbare, protserige rijkdom van sommigen; die glamourwereld van de nouveaux riches; dat snobisme; dat materialisme. Dat heb ik in andere Arabische landen niet zo gezien. Het schrijnende verschil tussen de rijken en armen, terwijl ze toch heel dicht op elkaar zaten. Dat kon niet goed gaan. Het was één van de oorzaken van de burgeroorlog.

Een deel van de elite, vooral de maronitische, vereenzelvigde zich zo met het Westen dat het *bon ton* was om Frans te spreken. Dan hoorde ik iemand in de verte Arabisch praten en als ik dan dichterbij kwam ging hij over in het Frans en verderop ging hij weer door in het Arabisch. Die mentaliteit sprak me absoluut niet aan.

Beiroet gold voor de burgeroorlog als het Parijs van het Midden-Oosten met al zijn casino's, nachtclubs en uitgaansgelegenheden. Dat zei me weinig. Als ik aan Libanon denk, denk ik vooral aan een land met een prachtige natuur. En dan natuurlijk de boekwinkels, de intellectuelen die alles mochten zeggen, de liberale universiteiten met hun prachtige bibliotheken, de openlijke discussies, de pers die zo vrij was dat het zijn weerga niet had in het Midden-Oosten. Libanon was een land zonder veel grondstoffen of natuurlijke rijkdommen, maar met een bewonderenswaardig inventieve bevolking.

Begin jaren tachtig was de pers, ondanks de burgeroorlog, nog relatief vrij en lagen de boekwinkels nog vol. Nu is dat anders. De Syrische aanwezigheid in Libanon vormt nu een grote belemmering voor de vrijheid van meningsuiting.

Een ander aspect van die oorlog was dat veel niet-Libanezen op Libanees grondgebied hun eigen politieke spelletjes speelden en zich intensief bemoeiden met de interne Libanese politiek. Ze konden in Libanon doen wat ze in eigen land niet konden: bijvoorbeeld kranten of boeken uitgeven die in eigen land verboden waren.

Er is wel gezegd dat de oorlog in Libanon geen burgeroorlog was maar een oorlog van de anderen, *la guerre des autres*. Dat gaat mij te ver, want de belangrijkste partijen in het conflict waren wel degelijk Libanese partijen. De Palestijnen vormden een katalysator, dat wel, en er werden op Libanees grondgebied ook niet-Libanese conflicten uitgevochten, zoals tussen Israël en Syrië, Israël en de PLO, Iran en Irak enzovoort. Maar in essentie was de oorlog grotendeels een interne Libanese aangelegenheid. Al die Libanese partijen riepen juist buitenlandse machten te hulp.'

Het woelige zuiden

'Begin jaren tachtig was de aanwezigheid van zo'n achthonderd militairen van Dutchbatt in Zuid-Libanon reden voor een meer dan normale belangstelling in Nederland voor dit conflictrijke gebied. Diplomaten, ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie, parlementariërs en journalisten kwamen geregeld op bezoek in Zuid-Libanon om zich op de hoogte te stellen van de explosieve situatie.

Door de aanwezigheid van Nederlandse soldaten ter plekke werd er veel over het gebied in de media gerapporteerd en diep ingegaan op de handelwijze van het Israëlische leger en haar Libanese bondgenoten, de strijdgroepen van de PLO en Libanese organisaties zoals Amal. Deze rapportage was niet altijd positief voor Israël, dat tot dan toe een niet kapot te krijgen reputatie had gehad in de Nederlandse pers.

In de periode rond Kerstmis 1980 deed zich in UNIFIL-gebied een incident voor waarbij Nederlandse militairen met eigen ogen meenden te hebben gezien hoe Israëlische militairen een vijftal Palestijnse commando's na een achtervolging hadden gedood, om vervolgens hun lijken bij elkaar te slepen en met explosieven op te blazen. Het geval leidde tot grote commotie, vooral nadat een en ander door de voorlichtingsofficier van het Nederlandse bataljon, majoor Van Nieuwburg, in een persbericht bekend was gemaakt.

Van Israëlische zijde werd ten stelligste ontkend dat men de Palestijnse lijken had beschadigd en verbrand. De zaak werd door Israël zeer hoog opgenomen en er werd zware druk uitgeoefend om geen verdere publiciteit te geven aan het voorval en alles af te doen als onjuist. In de Israëlische pers verschenen zelfs berichten over vermeend anti-semitisme onder een minderheid van het Nederlandse UNIFIL-bataljon...

Er werd een VN-onderzoekscommissie ingesteld onder leiding van een Zweedse brigade-generaal die de betrokken Nederlandse en Israëlische militairen verhoorde. De Nederlandse militairen kregen naar buiten toe volstrekte zwijgplicht opgelegd. Van Israëlische zijde werd betoogd dat de Nederlandse getuigen een en ander niet goed hadden kunnen zien, omdat hun verrekijkers niet sterk genoeg zouden zijn geweest en omdat de zonnestand hun het uitzicht zou hebben belemmerd. De direct betrokken Nederlandse militairen waren er echter wel degelijk van overtuigd alles met eigen ogen goed te hebben gezien. Tijdens een van de hoorzittingen werd dan ook cynisch geantwoord: "Sorry, we cannot hear you because we have such weak binoculars."

In de conclusies van het VN-rapport werd geen twijfel geuit over de goede intenties van de Nederlandse militairen. Deze hadden, zo werd geconstateerd, niet de bedoeling gehad onjuiste verklaringen af te leggen. De Nederlandse UNIFIL-patrouille had weliswaar te goeder trouw gehandeld, maar veeleer gerapporteerd wat men "dacht te hebben gezien" dan wat "in feite gebeurde..." Wanneer zich op het kritieke moment een officier of onder-officier in de patrouille zou hebben bevonden, zou alles misschien anders zijn gelopen, aldus het VN-rapport. Voorlichtingsofficier Van Nieuwburg, die ook ooggetuige was geweest terwijl hij op dat moment een hoge delegatie door het gebied begeleidde, werd overigens niet door de commissie gehoord.

Het Nederlandse kamerlid Harry van den Bergh stelde kamervragen aan minister van Defensie De Geus. Hij vroeg of de Nederlandse regering bereid was haar verontschuldigingen aan te bieden aan de Israëlische regering en te bevorderen dat ook VN secretaris-generaal Waldheim over dit incident zijn verontschuldigingen zou aanbieden.

In een verklaring van het ministerie van Defensie werd tenslotte gesteld dat de Nederlandse regering het evenals de secretaris-generaal van de Verenigde Naties betreurde dat UNIFIL een persbericht over het incident had uitgegeven met een, volgens het onderzoeksrapport, onjuist gebleken weer-

gave van de feiten en dat daardoor helaas ten onrechte een smet werd geworpen op de naam van Israël.

Het feit dat onze troepen het oorspronkelijke mandaat niet langer goed konden uitvoeren was de voornaamste beweegreden voor het Nederlandse besluit om ons UNIFIL-bataljon in 1986 terug te trekken.

In 1986 werd ook de Nederlandse ambassade in Beiroet gesloten.⁵ De aanwezigheid van een ambassade werd minder nodig gevonden. Behalve dat het Nederlandse bataljon inmiddels was teruggetrokken, werd de situatie in Libanon steeds meer chaotisch en door de vele ontvoeringen van buitenlanders gevaarlijker voor het ambassadepersoneel. De voordelen en belangen wogen niet langer op tegen de risico's.

Een van de partijen waar we als Nederlanders intensief mee in contact kwamen was de sji'itische organisatie Amal. Deze protestbeweging kwam in het begin van de jaren tachtig sterk op – niet alleen in het zuiden van het land, maar ook in de sloppenwijken van Beiroet waarheen velen vluchtten als gevolg van het Israëlisch-Palestijnse conflict of om economische redenen.

Tot het midden van de jaren zeventig speelden de sji'ieten geen belangrijke politieke rol in Libanon. In sociaal opzicht was het een arm, achtergesteld bevolkingsdeel. Maar door het Arabisch-Israëliëse conflict en de dramatische gevolgen die dat had in het hoofdzakelijk door sji'ieten bewoonde zuiden van Libanon, waren ze politiek bewuster geworden. Amal werd gaandeweg de burgeroorlog ook militair steeds sterker.

De organisatie nam, onder leiding van Nabih Berri,⁶ de positie over van de traditionele leiders, de *zuama*. Dit waren de feodale landheren die tot dusver het sji'itische bevolkingsdeel hadden vertegenwoordigd in het Libanese politieke systeem. Ze deden dat op een symbolische manier, ze vertegenwoordigden niet écht de sji'itische massa's. Zo van: de voorzitter van het parlement en een paar ministers zijn sji'itisch, dus de sji'ieten zijn vertegenwoordigd in het machtsapparaat. Met Amal lieten de sji'itische ontferden uit Zuid-Libanon en de Bekaa-vallei voor het eerst zelf van zich horen.

In eerste instantie leunde Amal sterk aan tegen de PLO en de linkse Libanese partijen. Toen de Palestijnse organisaties in Zuid-Libanon zich steeds arroganter gingen opstellen, ontstond verwijdering en zelfs vijandschap. Amal begon de PLO-strijdkrachten als een bezettingsleger te zien en ontpop-

te zich in ideologisch opzicht als een nationalistische Libanese groepering.

In 1982, toen het Israëlische leger Zuid-Libanon binnenviel, waren veel plaatselijke Amal-leiders opgelucht. In sommige sji'itische dorpen werden de Israëlische soldaten zelfs verwelkomd met rijst. Ze werden als bevrijders gezien. De idylle heeft niet lang geduurd. De Israëli's gedroegen zich als nieuwe bezetters, niet als bondgenoten. Ze wisten die aanvankelijke gelegenheidsvriendschap niet te cultiveren.'

— HET LAATSTE ACTIEVE FRONT —

'De Israëlische maatschappij toont duidelijk tekenen van vermoeidheid en zoekt naar klare, simpele en snelle antwoorden voor de situatie in Zuid-Libanon.' De opperbevelhebber van het Israëlische leger, generaal Amnon Shahak, liet in de zomer van 1997 duidelijk weten áf te willen van de uitputtingsoorlog met Hezbollah in Zuid-Libanon. De vraag is alleen: hoe. Shahak zei de 'klare, simpele en snelle antwoorden' niet te hebben.

Premier Netanyahu had wel een oplossing. 'Als Libanon ons garandeert dat het zijn leger in het zuiden stationeert en aanvallen van Hezbollah op Israël voorkomt zullen wij ons terugtrekken.' Dat klinkt simpel, maar het vereist een politiek akkoord met de Libanese regering. En Libanon is niet van zins in zijn eentje een eenzijdig akkoord met Israël te sluiten zonder dat ook Syrië daarbij betrokken wordt.

Een alomvattend akkoord, met Libanon én met Syrië, betekent praktisch zeker het opgeven door Israël van de in 1967 bezette Syrische Golan en daar wil de regering-Netanyahu niet van weten. Een *Lebanon first*-optie zit er eenvoudig niet in en Netanyahu's voorstel was dan ook niet meer dan holle retoriek.

Daarbij komt: de regering in Beiroet wil al jaren Libanese troepen legeren in het zuiden van het land. Het is juist Israël dat dit in de praktijk verhindert. In 1997 kwam het enkele malen tot een treffen tussen Israëlische en Libanese troepen op Libanees grondgebied waarbij verschillende doden vielen. Vanuit Libanees perspectief deed het Libanese leger niet meer dan wat elk leger hoort te doen: het verdedigen van zijn grondgebied tegen een buitenlandse binnendringer.

Er gaan in Israël ook geluiden op de ‘veiligheidszone’ in Zuid-Libanon op te geven zónder eerst een alomvattend vredesverdrag met Syrië en Libanon af te wachten. Er ligt tenslotte al zo’n twintig jaar een resolutie van de VN-Veiligheidsraad op tafel die Israël opdraagt haar troepen uit het buurland terug te trekken. Verder is het misschien niet zo’n onredelijk idee van de Libanezen, zo begint door te dringen, dat de terugtrekking een voorwaarde is voor een vredesakkoord – niet andersom.

Belangrijkste argument van de Israëlische voorstanders van terugtrekking is dat de militaire kosten van de bezetting niet in verhouding staan tot de baten: in theorie veiligheid voor Noord-Israël. Wat betekent die ‘veiligheid’ als gemiddeld per maand vier Israëlische soldaten sneuvelen, zoals in 1997 het geval was, en de moraal van het Israëlische leger wordt ondermijnd? Is het niet mogelijk Israël vanuit Israël zelf te verdedigen?

Terwijl dit debat in Israël gevoerd wordt valt het op dat, na meer dan een kwart eeuw intensieve politieke en militaire bemoeienis met het noordelijke buurland, de Israëli’s in Libanon niet meer over politieke vrienden beschikken. Zelfs de leden van generaal Antoine Lahd’s South Lebanese Army, de militie in Zuid-Libanon die als een soort Israëlisch hulplegertje fungeert, worden door de Israëli’s niet volledig vertrouwd.

Eerdere bondgenootschappen, zoals met een deel van de sji’itische bevolking in Zuid-Libanon in het begin van de jaren tachtig, veranderden in bittere vijandschap. Christelijke politici waarmee de Israëli’s samenwerkten, waarvan de belangrijkste tijdens de burgeroorlog wellicht Bashir Gemayel was, keerden zich uiteindelijk tégen Israël.

Libanon en het vredesproces

‘Bashir Gemayel was een nationalistisch leider van de eerste orde die president wilde zijn over héél Libanon, niet alleen over het maronitische gebied. Misschien kón hij het niet zijn, want hij was natuurlijk besmet door zijn verleden als Falangistisch militieleider. De Israëli’s verkeerden zich volledig op hem. Ze dachten dat hij met minder genoeg zou nemen dan de volledige 10.452 vierkante kilometer van Libanon. Ze dachten dat Bashir uit

was op een christelijke ministaat in Libanon. Maar Bashirs leus en politieke credo was juist: “Libanon, 10.452 vierkante kilometer.” Dat was dus héél Libanon. Bashir wilde helemaal geen president zijn van een christelijk klein Libanon, dat een natuurlijke bondgenoot zou zijn van Israël.

Als er volledige vrede heerst in het Midden-Oosten zal Israël een grote concurrent kunnen zijn van Libanon. Vóór 1980 was Beiroet in economisch opzicht het zenuwcentrum van de Arabische wereld. Het was hét handels- en dienstencentrum in de regio. In die zin is vrede niet voordelig voor Libanon, want dan zou Israël haar economische rol over kunnen nemen.

Het vredesakkoord dat in 1983 tussen Israël en de Libanese regering werd gesloten is op niets uitgelopen. Het is nooit door het Libanese parlement geratificeerd. Machtige milities als Amal, de Progressief Socialistische Partij van Jumblatt en de Murabitun⁷ waren faliekant tegen. En Syrië was er tegen.

Vrede kan er alleen komen als alle partijen erin geloven. Als een van de partijen, door een samenloop van omstandigheden, in staat is een onvolkomen vredesakkoord erdoor te drukken, dan werkt het niet. Wat dat betreft kan het vredesproces beter wat langer duren.

In de periode na de Israëlische invasie kreeg je fel anti-westerse en vooral anti-Amerikaanse reacties, bijvoorbeeld van pro-Iraanse sji'itische organisaties. De Amerikaanse ambassade in Beiroet werd opgeblazen door een sji'itisch zelfmoordcommando.

De Nederlandse ambassade werd in september 1982 teruggeplaatst van Ajaltoun naar West-Beiroet. Wij waren niet bang dat die anti-westerse gevoelens zich ook tegen ons als Nederlanders zouden keren. De Nederlandse militairen in Libanon opereerden binnen het kader van de Verenigde Naties. De Amerikanen, Fransen, Italianen en Britten daarentegen zaten er als Multinationale Strijdkrachten – een legermacht die door velen als partijdig werd gezien.

Dutchbatt en UNIFIL lagen over het algemeen goed bij de sji'itische bevolking in Zuid-Libanon. De VN-militairen hielpen ook bij het oplossen van sociale problemen. De Amerikanen werden daarentegen als bondgenoten van Israël beschouwd. Ik denk dat de Amerikanen zelf zich misschien hebben verkeken op hoe vijandig men wel stond ten opzichte van hen.

Tegen zelfmoordacties kun je je overigens niet honderd procent beschermen.

Met sommige van die Amerikaanse diplomaten, zoals met het hoofd van de politieke afdeling Ryan Croker, had ik nauwe contacten. Croker was een voorbeeld van een arabist die expertise leverde. De Amerikanen waren over het algemeen heel goed geïnformeerd. Dat heb ik ook zo ervaren op andere posten, zoals in Bagdad en Cairo.

Er kan zich in de diplomatie echter een potentieel duidelijk spanningsveld voordoen tussen expertise en operationeel politiek optreden. Als functionaris op een ministerie of ambassade moet je een beleid kunnen uitvoeren en uitdragen, en daarnaast, op grond van je expertise en ervaring, een bijdrage leveren aan de beleidsvorming.

Bij sommige landen die echt operationeel gericht zijn, zoals de Verenigde Staten, kun je als diplomaat in een frustrerende situatie terecht komen. Aan de ene kant schrijf je rapporten over de politieke situatie en aan de andere kant geef je, op basis van je kennis en inzicht, politieke adviezen waar lang niet altijd naar geluisterd wordt.

Ook worden oprecht gemeende adviezen soms achterwege gelaten in de veronderstelling dat ze verkeerd zullen vallen. Een advies moet immers bij voorkeur ook uitvoerbaar zijn in de binnenlands-politieke context. En wat heeft een minister aan een goed bedoeld advies waar hij volstrekt niet mee uit de voeten kan. Sommige van die Amerikaanse diplomatieke experts dachten duidelijk heel anders over het Arabisch-Israëliëse conflict dan de toenmalige regering-Reagan waar ze voor werkten.

Hoewel de burgeroorlog voorbij is blijft Libanon betrokken bij het Arabisch-Israëliëse conflict. Het zuiden van het land is bezet door Israël en het feit blijft dat er meer dan vierhonderdduizend Palestijnse vluchtelingen in Libanon zijn. De meesten leven in een belabberde situatie. Ze worden niet geaccepteerd als Libanese staatsburgers en hebben grote sociale en economische problemen. Er is bijvoorbeeld een groot aantal beroepen dat niet door Palestijnen mag worden uitgeoefend.

Zoals het vredesproces nu gaat zie ik niet dat die Palestijnse vluchtelingen snel terug zullen keren naar Galilea, Haifa en de andere plaatsen in het noorden van het huidige Israël, waar zij of hun voorouders vandaan komen. Dat is geen realistische optie.

Jaren na de burgeroorlog heeft het Libanese leger nog steeds niet helemaal het monopolie op de wapens. In het zuiden blijven verzetsgroepen actief tegen de Israëlische bezetting. Het gaat voornamelijk om het Islamitisch Verzet van Hezbollah, maar ook om Amal en om een aantal linkse en seculiere organisaties.

Israël zegt zich wel te willen terugtrekken uit Zuid-Libanon, maar in politiek opzicht is dat blijkbaar nog niet mogelijk, want er moet dan eerst een politieke overeenkomst worden gesloten met Syrië. Toen Netanyahu in 1996 voorstelde dat het Israëlische leger zich eerst gedeeltelijk uit Zuid-Libanon zou terugtrekken, naar analogie van de “Gaza first deal”, reageerde Syrië onmiddellijk negatief. In Zuid-Libanon kan Syrië druk op Israël uitoefenen. Het gebied heeft een enorme *nuisance value* voor de Syriërs. Zelfs als Israël tegen Syrië zou zeggen: Libanon is helemaal voor jou, neem het maar, dan nog blijft het probleem van de door Israël bezette Syrische Golan. Uit Syrisch oogpunt is het niet onlogisch om, in het vredesproces, Syrië en Libanon als één dossier te zien.

Ik denk dat terugtrekking van het Israëlische leger uit Zuid-Libanon de veiligheid van Israël alleen maar ten goede zou komen. Een van de oorzaken van agressie aan de Libanees-Israëlische grens is dan weggenomen. Verder zal het Arabisch-Israëlische conflict een stapje dichterbij een oplossing zijn gebracht.

De aanvallen op het Israëlische leger worden gepleegd door Libanese groepen die weliswaar vijandig staan ten opzichte van Israël, maar niet in die mate vijandig zijn dat als Israël zich zou terugtrekken dat ze dan door zouden gaan met hun aanvallen. Hezbollah en andere bewegingen doen in feite weinig meer dan zich verzetten tegen de illegitieme bezetting van Zuid-Libanon.

Hoe vaak lees je niet: Israëlische militairen gedood in Zuid-Libanon. Maar dan moet je je toch afvragen: wat deden die daar eigenlijk op het grondgebied van een ander land? Ze hebben Libanon voor een deel bezet en diezelfde militairen zouden niet omgekomen zijn als ze het land niet bezet hielden. Het is juist de Israëlische aanwezigheid in het zuiden die agressie oproept.

Met de Palestijnse gewapende groepen in Zuid-Libanon voor 1982 was er sprake van een heel andere situatie. Dit waren groepen die echt motieven

hadden Israël aan te vallen – met of zonder bezetting van Libanees grondgebied. Maar voor de Libanese verzetsgroepen geldt dit niet.

Er is een groot verschil tussen de Syrische en Israëlische aanwezigheid in Libanon. Syrië is destijds expliciet uitgenodigd door de Libanese regering. En aan Syrië is niet door de Libanese regering gevraagd om te vertrekken, hoewel vele Libanezen wel graag af zouden willen van de Syrische hegemonie. Daarentegen heeft de regering in Beiroet de Israëli's nooit uitgenodigd en wel degelijk opgeroepen om weg te gaan.

De Israëli's willen dat Syrië Libanon helemaal loslaat. Het is de vraag of Syrië denkt zich dat te kunnen veroorloven. De veiligheid van Syrië en die van Libanon worden door het Assad-regime als onlosmakelijk verbonden gezien.

Op zich lijkt het gemakkelijker om tot respectievelijk een Israëlisch-Syrische en een Israëlisch-Libanese vrede te komen, dan tot een overeenstemming tussen de Israëli's en Palestijnen. Syrië en Libanon hebben vooral territoriale conflicten met Israël die in principe oplosbaar moeten zijn.

Voor Israël speelt de bezorgdheid voor haar veiligheid heel sterk in haar relaties met Syrië en Libanon. Maar het lijkt niet onmogelijk het over veiligheidsgaranties eens te worden. Vooral als er geen sprake meer is van de bezetting van de Golan en Zuid-Libanon. Dan is er ook geen directe reden meer voor geweld tussen betrokken staten.

Israël maakt zich misschien ook zorgen over de veiligheid van de leden van het South Lebanese Army (SLA), de Libanese militia in het zuiden die opgezet en gefinancierd is door het Israëlische leger. Generaal Lahd, de commandant van de SLA, is door een gerechtshof in Beiroet wegens hoogverraad ter dood veroordeeld. Er bestaat in Libanon natuurlijk een grote haat tegen diegenen die geheuld hebben met de vijand.

De Amerikanen hebben in 1996 duizenden van hun Koerdische bondgenoten Noord-Irak uitgevloegen. Misschien moet Israël, als het haar Libanese bondgenoten wil beschermen, een soortgelijke operatie overwegen.'

7 *Madrid, Oslo, Oost-Jeruzalem?*

— GEBREK AAN VERTROUWEN, GEBREK AAN ZEKERHEID —

Veel Palestijnen steunden in eerste instantie de Oslo-akkoorden van 1993 en de onderhandelingen met Israël. Maar nu vragen ze zich af hoe ze dit vredesproces ooit hebben kunnen accepteren. De Palestijnse economie is er op achteruit gegaan doordat de Westoever en de Gazastrook telkens worden afgesloten van Israël. Vele Palestijnse arbeiders zijn inmiddels vervangen door Aziaten en Oost-Europeanen. De bewegingsvrijheid die men voor 1993 nog had is verdwenen. Steeds minder Palestijnen kunnen naar Israël, naar Oost-Jeruzalem of kunnen tussen de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook reizen. Zelfs de bewegingsvrijheid binnen de Westoever, als je bijvoorbeeld van Hebron naar Ramallah wilt, is beperkt.

De hoop op een vredesregeling die na de eerste akkoorden bestond is langzamerhand verdwenen. Mensen zeggen: tijdens de intifada van 1987 tot 1992 waren de verhoudingen tenminste duidelijk. Toen voerden we als Palestijnen eensgezind actie tegen de bezetter. Nú zijn we verwickeld in een gefaseerd onderhandelingsproces, maar eigenlijk staan de Israëli's er nu beter voor dan vijf jaar geleden en is onze situatie verslechterd.

Zelfs bij leden van Arafats eigen Fatah-partij is veel kritiek te horen en is men cynisch over de vrede met Israël. Het hele proces is gebaseerd op een minimum aan vertrouwen. Als dat vertrouwen wegvalt, valt de basis voor samenwerking weg en wordt het steeds moeilijker conflicten op te lossen.

Bij een vredesproces hoort een dialoog tussen de partijen, ook aan de basis, en het winnen van wederzijds vertrouwen. Een van de peilers

van het Oslo-proces was dat beide partijen maatregelen zouden nemen die het vertrouwen moesten wekken van de andere kant. In onderhandelingstechnische taal had men het over de CBM's: *Confidence Building Measures*. Het is ironisch dat sinds het Oslo-verdrag van 1993 het vertrouwen tussen Israëli's en Palestijnen eerder is af- dan toegenomen. De CBM's zijn in velden noch wegen te bekennen. Het lijkt er eerder op dat het aloude Israëlijsch-Palestijnse conflict in een nieuwe, intensere fase terecht is gekomen.

Het vredesproces begon in feite na de oktober-oorlog van 1973. Het culmineerde voorlopig in de Camp David-akkoorden tussen Egypte en Israël in 1978 en het Egyptisch-Israëlijsche vredesverdrag tussen beide landen in 1979.

Na een stormachtige periode waarin de PLO uit Libanon verjaagd werd (1982), de Palestijnse bevolking in opstand kwam op de Westoever en in de Gazastrook (1987), de koude oorlog eindigde en als gevolg van de Iraakse inval in Koeweit 1990-1991 nieuwe allianties ontstonden in de Arabische wereld, werd in 1991 de vredesconferentie van Madrid gehouden. Eindelijk zou het Arabisch-Israëlijsche conflict definitief worden opgelost.

Madrid werd gevolgd door de interimakkoorden tussen Israël en de PLO van 1993 en 1994 en het vredesakkoord tussen Israël en Jordanië van 1994. Maar het vredesproces zette niet door. De moord op premier Rabin in 1995 en de verkiezing van Netanyahu in 1996 deden het gevoel van onzekerheid en spanning in de Arabische wereld toenemen. De grote problemen, zoals de status van Jeruzalem, de kwestie van de nederzettingen, grenzen en vluchtelingen bleven onopgelost.

Het was in 1997 zelfs onzeker of de Palestijnen hun toekomstige hoofdstad in Abu Dis zouden kunnen inrichten, een buitenwijk van Oost-Jeruzalem die net op de Westoever ligt, buiten de gemeentegrenzen van Jeruzalem. In Oost-Jeruzalem zelf werd sinds maart 1997 druk gebouwd aan een nieuwe joodse wijk, Har Homa, ondanks protesten van de Palestijnen en de internationale gemeenschap.

Overall in de bezette gebieden, vooral op de heuveltoppen, zijn de rode daken van de huizen te zien in joodse nederzettingen. Vrachtwa-

gens rijden af en aan met bouw materiaal, bulldozers zijn aan het werk om nieuwe wegen aan te leggen en de betonmolens draaien op volle toeren. De koortsachtige bouwactiviteiten lijken tot doel te hebben meer voldongen feiten te scheppen en de situatie op het terrein onomkeerbaar te veranderen.

De Palestijnen vragen zich af waar de *final status*-onderhandelingen straks over moeten gaan. Zal er nog land over zijn om over te onderhandelen?

Camp David

'De oktober-oorlog van 1973 bracht een kentering teweeg. Door middel van een gewapend conflict, waarvan het onzeker was of het gewonnen kon worden, werd van Arabische kant geprobeerd een politieke doorbraak te forceren. Dat gold tenminste voor Egypte.

Syrië probeerde er meer uit te halen, namelijk het terugkrijgen van de Golan. Dit was ook bijna gelukt. Bij het uitbreken van de oktober-oorlog in 1973 bevond ik mij bij puur toeval aan de westelijke rand van de Golan-hoogvlakte. Ik was er ooggetuige van hoe het Syrische leger de eerste dagen kans zag om uiterst gevaarlijk in de richting van Israël door te stoten.

Na het initiatief van president Sadat kwam het Israëlisch-Arabische conflict in heel ander vaarwater terecht. Voor het eerst werd van Arabische zijde aangegeven dat een duidelijke vredeswil bestond. Israël werd hierdoor in zekere zin in verlegenheid gebracht, want daar moest toen een antwoord op worden geformuleerd. In die tijd was Menahem Begin premier. Ik weet nog wel dat Arafat zei: "Begin is mijn beste ambassadeur." Israël had eerder nooit hoeven te tonen wat er zou gebeuren als de Arabische wereld vrede zou willen.

Het Arabische standpunt was altijd geweest: je moet een gezamenlijk front vormen tegen Israël, dan vorm je de grootste kracht. Israël wilde steeds met ieder Arabisch land afzonderlijk praten en dat werd, deels terecht, gezien als een verdeel-en-heers-politiek.

Sadat heeft met zijn reis naar Jeruzalem dat eensgezinde anti-Israëlische front doorbroken. Die Arabische eensgezindheid was overigens fictief en Sadat was zich daar goed van bewust. Hij pleegde in de ogen van veel Ara-

bieren verraad door op eigen initiatief en zonder instemming van zijn Arabische broeders naar Israël te gaan. En dan ging hij nog wel naar Jeruzalem, om in de Knesset te spreken.

De Amerikanen probeerden Syrië en andere Arabische landen ook bij de Israëlisch-Egyptische vrede te betrekken, hetgeen in eerste instantie absoluut niet lukte. Het heeft jaren geduurd voordat de andere Arabische landen bijtrokken.

De meeste Arabische landen zagen het als een doorbreking van het Arabische front en ondermijning van de gemeenschappelijke positie dat Israël met de afzonderlijke staten wilde onderhandelen. Ik geloof dat ze het ook, bij wijze van alternatief, hadden kunnen zien als een manier waarbij aan Israëlische kant gemakkelijker vertrouwen kon worden opgebouwd. Doordat er vrede bestond met Egypte was het bijvoorbeeld voor Israël gemakkelijker met andere Arabische landen te gaan praten.

Het klassieke Arabische beleid was steeds: je praat over alles tegelijkertijd en dan kom je over alles in één klap tot een oplossing. Syrië denkt in grote trekken nog steeds zo. Sadat had daarentegen als strategie steeds over “kleine beetjes” te praten, over deelgebieden, zonder de grote lijnen en algemene principes, zoals steun voor de Palestijnse zaak, uit het oog te verliezen.

Een heel belangrijk element daarbij is dat je onzekerheden over de toekomst accepteert. Aan de ene kant boek je tijdelijk vooruitgang in zo'n vredesproces. Aan de andere kant geef je dingen weg die je in de optiek van sommigen nooit zou mogen weggeven. Uiteindelijk kun je, door deze strategie te volgen, méér bereiken. Maar daarvoor zijn wel twee partijen nodig die samen willen werken aan de totstandkoming van een acceptabel compromis. En het kan bij gebrek aan een dergelijke samenwerking uiteindelijk natuurlijk ook uiterst negatief uitpakken.

Egypte bleef altijd vasthouden aan haar principiële steun voor de Palestijnse zaak, zelfs in tijden dat de relaties met de PLO verstoord waren. In 1991, vlak voor de vredesconferentie van Madrid, voerden de Palestijnen overleg met de Egyptenaren over de vraag hoe zij de onderhandelingen met Israël het beste zouden kunnen aanpakken. Egypte had immers jarenlange ervaring op dit punt en deze zou goed van pas kunnen komen. De Palestijnen vroegen zich hierbij af of de onderhandelingen met Israël niet konden

doorgaan op het punt waar zij in 1977, bij het begin van de Egyptisch-Israëli-
sche vredesonderhandelingen, hadden afgehaakt.

Maar dat kon natuurlijk niet, want daar zat veertien jaar tussen. In veer-
tien jaar was de situatie volledig veranderd. Er waren bijvoorbeeld veel meer
nederzettingen gebouwd in de bezette gebieden. Als de Palestijnen in 1977
hadden meegedaan aan het vredesproces en het Israëli-
sch-Egyptische ak-
koord hadden geaccepteerd, dat voorziet in een autonoom bestuur in de
Palestijnse gebieden, waren ze nu waarschijnlijk verder geweest.

Het is me in Cairo altijd heel erg opgevallen dat je van de overheid nooit
een woord over geweld hoorde. De Egyptische strategie is: constructief
bezig zijn oplossingen te zoeken, met als hoofddoel vrede, zonder je princi-
pes los te laten en zonder geweld, want geweld lost niets op, integendeel.
Oorlog leidt nergens toe. Ik geloof dat met die strategie heel wat bereikt is.

Het geheim dat de Arabieren helaas pas heel laat hebben ontdekt, is dat
onderhandelen over vrede een veel geduchter wapen is dan oorlog en mili-
taire dreiging. Je zet je voet tussen de deur, zoals Sadat heeft gedaan en dan
blijf je praten.

Egypte werd na 1979 uit de Arabische wereld gebannen. Sadat kreeg uitein-
delijk gelijk toen hij zei dat de Arabieren niet Egypte maar zichzelf isoleer-
den; maar dat was pas jaren nadat hij was vermoord. In de inter-Arabische
verhoudingen van 1979 was het politiek echter nog volstrekt ondenkbaar dat
andere Arabische landen het voorbeeld van Sadats Egypte zouden volgen...'

Europa, Nederland en het vredesproces

'Je ziet steeds in het Arabisch-Israëli-
sche conflict dat de Arabieren willen
dat Europa Israël onder druk zet of dat de Verenigde Staten druk uitoefenen
op Israël. Steeds moet een ander iets doen. Wij hebben altijd gevonden dat
de partijen in principe hun problemen onderling moeten bespreken.

De Verenigde Staten willen overigens liever zo weinig mogelijk, of hele-
maal geen druk uitoefenen. Ze zijn het niet zelden voor een groot deel met
de Israëli's eens en kunnen in grote mate begrip opbrengen voor de Israëli-
sche standpunten. Dat begrip is ook wel eens ingegeven door binnenlands-
politieke overwegingen. Daar komt bij dat de Israëli's heus niet direct over-
stag gaan als de Amerikanen wat druk uit zouden oefenen.

De Europese rol is steeds gezien als een rol die parallel loopt aan die van de Verenigde Staten, niet als een alternatieve rol. Het is zeker niet de bedoeling van Europa om de Amerikaanse politiek in het vredesproces te doorkruisen. Dat zou contraproductief werken.

Toen Nederland in 1991 het Europese voorzitterschap bekleedde hoorde ik van de Egyptische minister van Buitenlandse Zaken Abdel Meguid, de latere secretaris-generaal van de Arabische Liga, dat juist aan Nederland een belangrijke rol werd toegekend vanwege onze relatie met Israël. Het is natuurlijk de vraag of Israël zich daar veel aan gelegen zou laten liggen, want in hoeverre willen ze naar je luisteren?

Als puntje bij paaltje komt blijven de mogelijkheden vrij beperkt, hoewel Israël natuurlijk liever naar een vriend luistert dan naar een land dat ze niet vertrouwen. Maar uiteindelijk doet Israël toch haar eigen zin. Ze zullen niet, op verzoek van een bepaald land, zomaar hun politiek bijstellen. Het Arabische idee dat wij, via een soort driehoeksoperatie, druk zouden moeten uitoefenen op Israël is in zekere zin om de hete brei heen draaien.

Dat wil niet zeggen dat Europa geen partner in het vredesproces zou zijn. Het is uiteraard in ons belang dat er stabiliteit heerst in het Midden-Oosten. Maar de Europeanen kunnen niet alléén maar met druk een vredesregeling opleggen. Ze kunnen wel proberen de partijen op allerlei manieren zoveel mogelijk aan te moedigen. Maar die vrede moet uiteindelijk van binnenuit komen, uit eigen overtuiging.'

De koude oorlog

'Het conflict in het Midden-Oosten is jarenlang beïnvloed geweest door de koude oorlog. De rivaliteit tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie kwam tot uiting in de Amerikaanse steun voor Israël en een aantal Arabische bondgenoten zoals Saudi-Arabië, de Golfstaten en Jordanië. Moskou steunde daarentegen het Egypte van Nasser, Zuid-Jemen, Syrië en de PLO. Het feit dat die rivaliteit is weggefallen lijkt mij een oplossing van het Arabisch-Israëliësch conflict gemakkelijker te maken – vooral als er een duidelijke vredeswil is in de regio.

Wat hebben Syrië of Egypte nu eigenlijk aan de Sovjet-Unie gehad, als je het achteraf bekijkt. De Sovjet-Unie heeft in 1967 misschien verhinderd dat Israël nog grotere stukken van Syrië veroverde. Maar in termen van het

vredesproces hebben de Arabische landen weinig aan het Oostblok gehad.

Nu het Oostblok is weggevallen en je een politieke wil hebt aan de kant van de Arabische landen om tot vrede te komen, heeft Israël de veiligheids-garanties van het Westen minder hard nodig. Het is overigens de vraag of Israël die veiligheids-garanties überhaupt zou willen hebben, want Israël houdt begrijpelijkerwijs liever alles zelf in de hand, zonder van anderen afhankelijk te hoeven zijn voor eigen veiligheid.

Het feit dat de PLO nu ook door de Verenigde Staten wordt erkend en dat Arafat bij Clinton op bezoek is geweest, zijn allemaal elementen die het vredesproces helpen.'

De toekomst van de Palestijnse staat

'Al vanaf het midden van de jaren zeventig stelde de PLO een twee-sta-ten-oplossing voor: een onafhankelijk Palestina op de Westoever en in de Gazastrook naast Israël. Israël moest daar niets van hebben en probeerde met haar veldtocht in Libanon in 1982 de PLO fysiek te vernietigen. Uitein-delijk hebben ze met lede ogen moeten toezien hoe het PLO-leiderschap zijn tenten niet alleen eerst in Tunis opzette, maar vervolgens in een iets andere hoedanigheid ook in de Gazastrook en op de Westoever zelf, inclusief het Orient House¹ in Oost-Jeruzalem.

Ook nu nog is een groot deel van de Israëliische publieke opinie fel ge-kant tegen een onafhankelijke Palestijnse staat. Doordat in delen van de Gazastrook en de Westoever een autonoom bestuur is gevestigd begint het langzaam tot sommigen door te dringen dat het er misschien wel van moet komen. Zelfs Henry Kissinger noemde het onvermijdelijk dat er een onaf-hankelijke Palestijnse staat komt, ook al was hij hier vroeger als *Secretary of State* resoluut tegen.

Het grote probleem is het bestaan van de joodse nederzettingen in de Palestijnse gebieden. Als er twee staten komen moet de ene staat duidelijk joods zijn en de andere staat duidelijk Palestijns. Maar als er in de Palestijn-se staat overal op strategische plekken joodse enclaves liggen, dan is dat, op zijn zachtst gezegd, een enorme complicatie.

Het alternatief van de Likud-regering is een beperkt aantal autonome Palestijnse enclaves, waarbij de eindverantwoordelijkheid in Israëliische handen blijft. Het probleem daarbij is dat die Palestijnse gebieden tweede-

rangs zullen zijn: niet volwaardig maar minderwaardig en praktisch geheel overgeleverd aan Israël.

Het idee dat je die mensen zelfbestuur geeft terwijl ze aan alle kanten nog door Israël gecontroleerd worden betekent dat het om een politieke fictie gaat. Je kunt op je klompen aanvoelen dat dat op langere termijn een onhoudbare situatie is. Je kunt je toch niet voorstellen dat de Palestijnen een paar honderd jaar ongelijkwaardige partners van de Israëli's zullen blijven?

In het verleden hebben de vroegere Israëlische premier Shimon Peres en de Jordaanse kroonprins Hassan gefilosofeerd over een toekomstig verband tussen Israël, Palestina en Jordanië, naar het voorbeeld van de Benelux. Het is een feit dat ook nu al Israëli's, Palestijnen en Jordaniërs op allerlei terreinen – economie, milieu, transport, noem maar op – erg op elkaar zijn aangewezen.

Toch denk ik dat Israël een joodse staat wil blijven en Jordanië en Palestina Arabisch. Hoewel economische banden weliswaar al een feit zijn en verdere ontwikkeling daarvan heel goed denkbaar is, lijkt het mij niet realistisch vrede *afhankelijk* te stellen van economische samenwerking. Je kunt je voorstellen dat je een vrijer verkeer krijgt tussen de drie entiteiten, hoewel ieder land soeverein is en het recht heeft mensen te weigeren. En als er sprake is van vrij handelsverkeer, zou dat natuurlijk in beide richtingen moeten zijn. Vrije handel kun je niet afdwingen. Als er echt vrede is moet de handel uit vrije wil komen. Ideaal zou natuurlijk zijn dat er vrede heerst en dat Palestijnen vrijelijk kunnen werken in Israël en Israëli's vrijelijk in de Palestijnse gebieden.

Als bedrijven wederzijds vrije activiteiten kunnen ontplooiën en er een vrij verkeer van mensen en goederen is, kun je een hele andere situatie krijgen. Nu is de Gazastrook economisch in belangrijke mate afhankelijk van Israël. Als de Palestijnen de vrijheid hebben zelf handel te drijven, als ze beschikken over hun eigen haven, vliegveld enzovoort, dan krijg je hele andere verhoudingen tussen beide volkeren.

Je moet er niet vanuit gaan dat de Palestijnen altijd de onderliggende partij zullen blijven. In de Palestijnse diaspora zijn veel goed opgeleide mensen, geslaagde zakenlieden en kapitaalkrachten. Als een toekomstige Palestijnse staat goed tot ontwikkeling komt, zal de behoefte van Palestijnen

om als gastarbeider in Israël te werken ook afnemen. In Nederland werkten vroeger veel Italianen en Spanjaarden. Nu bestaat dat verschijnsel nauwelijks meer en zijn we partners binnen de Europese Unie.

Economische integratie tussen Palestina en Jordanië lijkt me een normale zaak. Tussen Israël en Palestina ligt dat moeilijker. Waarom zou de een niet zonder de ander kunnen? Voor 1967 deed Jordanië, inclusief de Westoever, het altijd zonder Israël. Dat kon dus wel. Het is een ongezonde situatie dat het ene land alleen maar gastarbeiders levert terwijl het andere land een hoog ontwikkelde *high tech*-economie heeft. Het inkomen per hoofd van de bevolking is in Israël vele malen hoger dan in de Palestijnse gebieden.

Als de Palestijnse gebieden autonoom zullen blijven binnen een *Groot* Israël en niet onafhankelijk worden is het wel logisch te spreken van een toekomstige gemeenschappelijke markt. Maar dan heeft Palestina een duidelijk minderwaardige positie en dat werkt op den duur niet.

Misschien is, in een eerste stadium, Palestijnse onafhankelijkheid denkbaar met gedemilitariseerde gebieden. Maar de beste formule is volledige gelijkwaardigheid, waarbij men vanzelf ontdekt de wapens niet meer nodig te hebben. Het is, in technisch opzicht, in deze tijd toch nauwelijks meer mogelijk grenzen hermetisch te sluiten en je land volledig te beveiligen. Het is beter wederzijds vertrouwen te kweken dan je alleen maar tot de tanden toe te bewapenen.

Je kunt je ook afvragen waarom de Palestijnen met Jordanië verbonden zouden moeten zijn. Waarom moet dat eigenlijk? De Palestijnen hebben behoefte aan een eigen identiteit. Als het Arabisch-Israëliëse conflict opgelost is zou, op den duur, in Jordanië het onderscheid tussen Transjordaniërs en de Jordaniërs van Palestijnse oorsprong kunnen wegvallen. Nu het conflict nog niet is opgelost, is het logisch dat Jordaanse Palestijnen zeggen: ik kom uit Haifa of uit Jaffa. Ook de jongste kinderen doen dat, al zijn ze er nooit geweest.

In Israël is wel gezegd: Jordanië is Palestina. Met andere woorden: de Palestijnen hebben hun eigen staat al. Dat is natuurlijk helemaal niet zo. Als Jordanië werkelijk een Palestijnse staat zou zijn, zou het logischerwijs streven naar een hereniging met de Westoever. Dit zou problematischer kunnen zijn voor Israël dan een aparte Palestijnse entiteit op alleen de Westoever en

in de Gazastrook. Zo'n Jordaans-Palestijnse eenheidsstaat zou immers, in veel opzichten, krachtiger zijn dan twee zwakke Arabische staten: een Palestijnse ministaat en een Jordaans koninkrijk, die ook nog eens tegen elkaar kunnen worden uitgespeeld.

Daarnaast moet niet worden uitgesloten dat de Palestijnen in Jordanië, waar zij al de meerderheid vormen, ooit eens de politiek dominante groep zullen vormen. In dat geval ligt het voor de hand dat Jordanië en de Palestijnse staat alsnog aansluiting bij elkaar zoeken. Een federatie kan in politiek opzicht, los van economische gronden, uiteindelijk dan ook voordeliger zijn voor de Palestijnen dan voor de Transjordaniërs, die in dat geval gereduceerd zullen worden tot een minderheidsgroep.

Je kunt natuurlijk ook redeneren dat een iets grotere Palestijnse staat, die zowel de Oost- als Westoever beslaat, meer stabiliteit met zich meebrengt omdat dan een groter deel van het Palestijnse volk in één staat is samengebracht.

Ik denk dat een goede oplossing een volledige Israëliëse terugtrekking zou zijn en ontmanteling van de nederzettingen, misschien met hier en daar wat grenswijzigingen. Je kunt niet van die vooruitgeschoven nederzettingen en militaire posten hebben en toch zomaar rekenen op vrede.

Ik heb wel eens van pro-Israëliëse zijde horen verkondigen dat de Arabische minderheid in Israël, die ongeveer 19% van de bevolking uitmaakt, op den duur wellicht naar de Palestijnse staat zou willen vertrekken als daar voldoende welvaart zou zijn. Deze gedachte is, denk ik, ingegeven door de stille wens dat de Israëliëse Arabieren, ofwel Israëliëse Palestijnen, uit eigen beweging de joodse staat Israël zullen verlaten en dat er dan pas werkelijk sprake kan zijn van een joods Israël.

Dit zal mijns inziens echter alleen gebeuren wanneer zij daartoe met geweld worden gedwongen. Waarom zouden de Israëliëse Palestijnen vrijwillig hun land opgeven nadat hun Palestijnse broeders in de oorlog van 1948-1949 al verdreven zijn, met alle ellendige gevolgen vandien? Bovendien, wat voor aantrekkelijks zou er voor de Israëliëse Palestijnen te vinden zijn op de Westoever en in de Gazastrook, de resterende 22% grondgebied van het voormalige Palestina, naast alle andere vluchtelingen die daar al hun toevlucht hebben moeten zoeken?

Evenmin is het logisch om te verwachten dat alle Israëlische joden uit eigen beweging naar elders zullen vertrekken, bijvoorbeeld naar de Verenigde Staten, omdat het daar welvarender is of omdat daar al zoveel andere joden wonen. Dit zijn de hersenspinsels van de betrokken partijen gebaseerd op *wishful thinking*, omdat hen dat goed zou uitkomen. Niemand zal zijn land vrijwillig willen verlaten, ook niet als hij een ander daarmee nog zo'n groot plezier kan doen.

In de ontwerp-grondwet van de Palestijnse Autoriteit staat dat de islam de religie van de staat is. Je ziet hetzelfde in Egypte en diverse andere Arabische landen. Hoewel het vaak wordt ontkend, zit hier uiteraard een discriminatoir element in voor de christelijke minderheid, zo'n vijf procent van de Palestijnse bevolking. Het kan ook, net als elders, negatieve effecten hebben op bijvoorbeeld de rechten van de vrouw, vanwege het islamitische familie- en erfrecht. Hoe dat precies uitpakt hangt af van de interne politieke ontwikkelingen en hoe het democratisch proces verloopt bij de Palestijnen.

Vijfentwintig jaar geleden stond de PLO nog een seculiere staat voor waarbij moslims, christenen en joden gelijkgerechtigd zouden zijn en in één land zouden samenleven. Dit was een onhaalbare kaart, ook al omdat de Israëli's hun ideaal van een joods nationaal tehuis natuurlijk niet wilden opgeven. Het zou hebben betekend dat Israël zichzelf als joodse staat zou hebben opgeheven en dat was en is ondenkbaar.'

— DE LEIDER VAN HET PALESTIJNSE VOLK —

Het was één uur 's nachts of misschien nog iets later. De zomeravond was zwoel geweest en we hadden met een paar vrienden een biertje zitten drinken op het balkon van onze flat. Ik was net naar bed gegaan toen plotseling de telefoon ging.

'Hallo, Jan?'

'Ja?'

'De oude wil je nú spreken. Kom naar de Arabische Universiteit in Fakhani, daar wacht ik op je. Kom zo snel mogelijk.'

Ik was een paar maanden eerder dat jaar, het was 1980, aangekomen als correspondent in Beiroet. Een van de eerste dingen die ik

wilde doen was Yasser Arafat interviewen. Maar dat ging zomaar niet. Mahmoud Labadi, de woordvoerder van de PLO, bepaalde dat ik eerst maar eens met Abu Iyad moest spreken, een van Arafats naaste medewerkers en vooraanstaand lid van het Uitvoerend Comité van de PLO.

Weken gingen er daarna nog overheen en veel koppen thee in Labadi's kantoor om mijn interview met Arafat te bepleiten. Eigenlijk had ik de moed al opgegeven toen het nachtelijke telefoontje kwam.

Labadi wachtte me op bij de Arabische Universiteit en we reden naar Arafats kantoor, een paar honderd meter verderop. 'De oude' had het kennelijk razend druk want het duurde nog uren voordat hij de Nederlandse journalist kon ontvangen. Toen hij eindelijk tijd had moest er eerst nog gegeten worden. Het was de maand ramadan en er werd een licht ontbijt opgediend voordat de zon opkwam en het vasten weer zou beginnen.

Er stond veel fruit op tafel en verder platte Arabische broden, foul en hommos.² Arafat was vergezeld van een stuk of tien andere PLO-leiders, waaronder Abu Iyad, Abu Jihad en Abu Mazen. Ook bij het interview, na de maaltijd, bleven de Palestijnse kopstukken aanwezig om naar Arafat te luisteren en hem zo nu en dan aan te vullen.

'Als de Israëli's vannacht een bom op dit gebouw gooien hebben ze het hele Palestijnse leiderschap uitgeschakeld,' schoot nog door me heen.

Later, in 1982, zou Arafats kantoor inderdaad worden plat gebombardeerd, ten koste van veel slachtoffers, maar niet van Arafat, die alle oorlogshandelingen en aanslagen miraculeus overleefde.

Abu Jihad (Khalil al-Wazir) zou in 1988 omkomen bij een aanslag van Israëli'sche commando's in Tunis. Abu Iyad (Salah Khalaf) werd in 1991 in Tunis vermoord door een agent van de extremistische Abu Nidal-groep. Abu Mazen (Mahmoud Abbas) overleefde en zou later een prominente rol spelen bij de totstandkoming van het Oslo-akkoord.

Mijn interview met Arafat die nacht ging vooral over de burgeroorlog in Libanon. De PLO was, tegen haar wil, partij geworden in het Libanese conflict. Meer dan Arafats woorden, die hij ongeduldig liet verta-

len door Afif Safieh, die later de PLO-vertegenwoordiger in Nederland zou worden, herinner ik me zijn oogopslag. Zo nu en dan verbeterde hij Afif met een Engels dat ik maar half begreep. Maar die priemende blik die dwars door je heen leek te gaan vergeet ik niet meer.

Op één vraag antwoordde hij met een verontwaardigd: “Vergeet niet dat ik de voorzitter van de PLO ben, de leider van het Palestijnse volk.” Hij sloeg met zijn vuist op tafel terwijl hij dit uitriep, om daarna weer minzaam verder te praten. Precies begrijpen waar ik die uitbarsting aan te danken had deed ik niet. Ik had in ieder geval nooit getwijfeld aan zijn voorzitterschap van de PLO.

Het stuk dat ik de volgende dag voor *de Volkskrant* schreef was geen journalistiek meesterwerk. Misschien lag het aan de niet te vermijden slaperigheid na een doorwaakte nacht, of misschien was ik geïntimideerd geweest door het bijzondere sfeertje rond ‘de oude’. Ik had hem achteraf andere vragen willen stellen, scherper willen zijn, meer willen dóórvragen.

Gelukkig kreeg ik later nog ruim de gelegenheid Arafat te ontmoeten en te interviewen. In het najaar van 1983 sprak ik hem in Tripoli in het noorden van Libanon, terwijl de PLO-troepen daar belegerd werden door de Syriërs. Tot mijn verbazing herinnerde Arafat zich het eerdere, nachtelijke interview nog van meer dan twee jaar daarvoor. Zijn ijzeren geheugen was en is een van zijn sterkste wapens.

Yasser Arafat is een van de leiders die het gezicht van het Midden-Oosten hebben bepaald sinds het eind van de jaren zestig. Voor een deel van de westerse publieke opinie was hij, zeker vóór de historische handdruk met Rabin, een symbool van het terrorisme. Maar voor de Arabische wereld vertegenwoordigde hij het verlangen naar vrijheid en een uitdaging aan de Israëlische en westerse arrogantie.

De Palestijnse schrijfster en activiste Leila Shahid, nu ambassadeur voor de PLO in Parijs, zei eens dat de ‘geweldige verdienste’ van Arafat was dat hij ‘uitdrukking en richting had gegeven aan de nationale wil van de Palestijnen’. ‘Hoe kun je anders het besluit van ontelbare vrouwen verklaren om hun kinderen te laten sterven voor de Palestijnse zaak. Het was niet voor de man Arafat of voor iemand anders – het was voor een zaak die groter is dan zij allemaal.’

Op 1 juli 1994 zette Yasser Arafat, voor het eerst na vijftientig jaar, voet op Palestijnse bodem. Anderhalf jaar na zijn aankomst in Gaza werd hij met een overweldigende meerderheid gekozen tot president van de Palestijnse Nationale Autoriteit.

Maar het zat Arafat niet mee. Organisaties als Hamas en de Islamitische Jihad wensten zich niet neer te leggen bij het besluit van de PLO om de gewapende strijd tegen Israël te stoppen. Hun zelfmoordacties hadden tot gevolg dat een deel van het Israëlische publiek niet meer van vrede met de Palestijnen wilde horen en de rechtse Benjamin Netanyahu tot premier koos in 1996.

Terwijl Arafat een enorm risico nam door een compromis met Israël te sluiten, kwamen de Israëli's niet over de brug met de naleving van de akkoorden. Vooral na de verkiezing van Netanyahu, die een vurig aanhanger is van de verdere joodse kolonisering van de Westoever en de Gazastrook, nam het wantrouwen tussen Israëli's en Palestijnen toe. Arafat ontloopte zich in deze periode als een autoritair leider. Veel Palestijnen vonden dat Arafat zich als "president" niet wezenlijk onderscheidde van andere Arabische leiders.

Er werden schendingen van mensenrechten gemeld in de door hem gecontroleerde gebieden. De media worden gecontroleerd. Hij gaf voorrang aan de opbouw van een leger en een uitgebreid veiligheidsapparaat. Alle negatieve dingen die we in de rest van de Arabische wereld zien, zijn nu ook in de Gazastrook en op de Westoever aanwezig.

Arafat wordt door sommige van zijn landgenoten verweten dat hij de Palestijnse zaak "verkocht" heeft. Het lot van de miljoenen Palestijnen buiten de Westoever en de Gazastrook komt in het vredesproces nauwelijks aan de orde. Er zijn voor deze mensen eigenlijk geen perspectieven op een oplossing voor hun problemen. De PLO vervult, als een overkoepelende organisatie van alle Palestijnen, eigenlijk geen rol van betekenis meer.

Yasser Arafat: tussen het mogelijke en onmogelijke

'Arafat verkeert in een moeilijke positie. Aan de ene kant wordt van hem verwacht dat hij bepaalde extremistische en fundamentalistische groepen

geen kans geeft. Aan de andere kant heeft hij nog geen controle over het hele Palestijnse grondgebied en beschikt hij over beperkte machtsmiddelen. Hij moet vredesbesprekingen voeren, waarmee een deel van de Palestijnse bevolking het absoluut oneens is. Het Westen en Israël willen weer dat hij die oppositie onder controle houdt. Aan de ene kant willen wij dat hij democratisch te werk gaat en de mensenrechten niet schendt. Aan de andere kant verlangen wij dat hij authentieke politieke krachten binnen de Palestijnse samenleving monddood maakt. En dat alles in een situatie van Israëlische bezetting en onderdrukking.

Arafat is de gevangene van een vredesproces waar hij maar zeer ten dele controle over heeft. Het Westen verwacht van hem dat hij Hamas onderdrukt en zich tegelijkertijd democratisch opstelt. Arafat moet voortdurend evenwicht houden tussen het mogelijke en het onmogelijke.

Als het Palestijnse leiderschap steeds maar concessies zou doen, alleen om het vredesproces gaande te houden, dan denk ik dat die leiding het op langere termijn niet kan houden.

De problemen van de Palestijnse vluchtelingen komen op dit moment niet zo concreet aan de orde in de onderhandelingen, maar het is niet uitgesloten dat het in de toekomst wél gebeurt. Het is niet zo dat hun situatie onbespreekbaar is. Alles ligt in theorie open.

Je ziet steeds die tweespalt tussen benaderingen. Er is een groep die zegt: je moet zeker stellen dat de kwestie van Palestijnse vluchtelingen naar tevredenheid wordt opgelost en pas dan moet je verder gaan met onderhandelingen. Je moet je er als het ware niet in laten luizen. Dat is de manier waarop bijvoorbeeld de Syriërs denken. De andere groep, waartoe Arafat behoort en vroeger Sadat, zegt dat het beter is risico's en onzekerheid voor lief te nemen en te blijven onderhandelen. Als je die risico's niet neemt loop je het gevaar dat je helemaal niets bereikt en uiteindelijk nog verder van huis bent. Arafat kan zich niet de luxe permitteren níet te onderhandelen. Hij vindt het achteraf waarschijnlijk jammer dat hij na Camp David niet direct kon gaan onderhandelen met de Israëli's. Maar hij realiseert zich anderzijds natuurlijk ook dat het toen intern volstrekt onverkoopbaar was bij de Palestijnse bevolking.

Als diplomaat in Beiroet, Tripoli, Bagdad en Cairo heb ik de loopbaan van Arafat van dichtbij kunnen volgen. Hij is een van de weinige Palestijnse

leiders die een groot charisma heeft in eigen kring en zijn mensen bij elkaar kan houden. Ik vind het heel knap dat hij nu bereid is compromissen te sluiten. Aan de ene kant blijft hij de nationalistische leider en aan de andere kant is hij bereid om, in feite onder Israëlische bezetting, die moeilijke en vaak ondankbare onderhandelingen te voeren.

Arafat spreekt heel gedragen, haast tegen het demagogische aan. Hij weet natuurlijk precies wat hij zegt, maar het lijkt alsof hij bij redevoeringen wordt meegedragen door zijn eigen woorden. Dat spreekt de mensen aan.

Ik was in 1986 een keer met minister Van den Broek in het PLO-hoofdkwartier in Tunis en ik moest tolken. Dat ging niet simultaan, dus Arafat zei wat en ik vertaalde dat daarna. Op een gegeven moment werd hij meegesleept door zijn betoog. Hij ging steeds sneller praten dus ik moest ook steeds sneller praten. Maar hij ging ook steeds harder praten en uiteindelijk stonden we daar beiden zo ongeveer te schreeuwen, hij om zijn verhaal kracht bij te zetten en ik om me verstaanbaar te maken voor de minister.

De Israëli's hebben over het algemeen een hekel aan Arafat. Velen zien hem nog steeds als de verpersoonlijking van de vijand. Het verminkte Engels dat hij spreekt helpt hem ook niet bij het Israëlische en westerse publiek.

Er is ook een ander soort Palestijnse leiders, zoals Nabil Sha'ath, die meer aanspreekt, alleen al doordat hij de taal van het Westen letterlijk en figuurlijk weet te spreken. Ik heb Sha'ath in Cairo intensief meegemaakt en ik vind hem een meesterlijk diplomaat. Hij is altijd constructief, positief en optimistisch. Om de vredesbesprekingen goed te laten verlopen en resultaten te boeken zijn dat belangrijke eigenschappen. Als je van tevoren zegt dat het niets wordt, dan wordt het ook niets. Als je zegt "we zijn op het goede pad" dan heb je eerder kans dat het wat wordt. Mensen zoals Sha'ath zijn voor de Israëli's gemakkelijker te accepteren dan Arafat.'

De Palestijnse vluchtelingen

'Als er een definitieve regeling komt tussen Israël en de Arabische wereld, inclusief de Palestijnen, dan heeft dat grote gevolgen voor de meeste landen in de regio.

Het merendeel van de Palestijnen die niet terug kunnen naar Palestina zullen, als men het eens wordt over een nieuwe status quo, definitief moe-

ten worden opgenomen door hun gastlanden. Ik kan me bijvoorbeeld moeilijk een alomvattende vredesregeling voorstellen waarbij de status van de Palestijnen in Libanon niet op een of andere wijze is geregeld. Israël kan wel zeggen dat de aanwezigheid van Palestijnse vluchtelingen in Libanon een intern Libanees probleem is, maar het is natuurlijk toch een resultante van het Arabisch-Israëliësch conflict. Het Arabisch-Israëliësch conflict is dus niet opgelost als de kwestie van de Palestijnen in Libanon niet is opgelost of als daar geen overeenstemming over is bereikt. Dat is niet alleen een zaak van Israël en Libanon, maar daar zullen ook de Palestijnen bij betrokken moeten worden.

Totdat er een alomvattende overeenkomst is blijft het probleem van de Palestijnse vluchtelingen potentieel een explosief vraagstuk. De Palestijnen in Libanon zijn een speciale categorie geworden. De meesten zijn in Libanon geboren en getogen. Al hebben ze er hun hele leven gewoond en al zijn ze nooit in Palestina geweest, ze blijven niet echt welkom in Libanon.

Van de 450.000 Libanese Palestijnen werken er tienduizenden buiten Libanon, met name in Saudi-Arabië en Libië. Velen van hen kunnen niet terug naar Libanon. Om terug te keren hebben ze een inreisvisum nodig dat alleen in Beiroet te verkrijgen is of vernieuwd kan worden. Sinds het einde van de burgeroorlog in 1990 doet de Libanese regering er veel aan om het aantal Palestijnse vluchtelingen binnen haar grenzen omlaag te krijgen.

In Libanon heb je het geval dat een soevereine staat niet wil dat een grote groep buitenlanders zich er permanent vestigt. Het Westen kan gemakkelijk zeggen: vestigen jullie je er toch maar. En de Libanese regering kan gemakkelijk zeggen: ga maar terug naar Palestina waar je vandaan komt. Intussen is een hele generatie opgegroeid die als het ware én Palestijn én Libanees is.

In Koeweit zaten honderdduizenden Palestijnen. Als gevolg van het conflict met Irak en de pro-Iraakse opstelling van Jordanië en de PLO zijn de meeste van die Palestijnen Koeweit uit gegooid in 1991. Deze mensen hadden gehoopt dat ze al waren geïntegreerd in Koeweit, maar ze kwamen daarin geheel bedrogen uit. Ook al woonden sommige Palestijnen er al sinds de jaren vijftig, toch werden ze door de politieke situatie gedwongen te vertrekken, liefst terug naar hun land. Maar daar konden ze vanwege de inmiddels drastisch gewijzigde situatie niet meer heen. Ze kunnen niet terug naar

Israël en niet naar de sinds 1967 door Israël bezette gebieden – een uitzondering daargelaten.

Zolang de Palestijnen in de diaspora niet de volwaardige nationaliteit van hun gastlanden hebben lopen ze altijd het risico dat ze weer weg moeten. Als er straks een Palestijnse staat is kun je wel zeggen dat ze daar dan maar naar toe moeten gaan. Maar als die staat alleen bestaat uit de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook is er voor al die mensen natuurlijk geen plaats.

In Saudi-Arabië en de andere landen in de Golf heb je ook veel Palestijnen. Als het wat slechter gaat in die landen, als de olieprijs drastisch daalt of als er om wat voor reden dan ook geen olie meer wordt geproduceerd, moet een belangrijk deel van de buitenlanders eruit.

Er is op dit moment alleen een reisdocument van de Palestijnse Nationale Autoriteit voor de bewoners van de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook. Zelfs al komt er een algemeen Palestijns paspoort, dan nog is het de vraag of de Palestijnen in de diaspora dat paspoort kunnen krijgen; en als dat al zo is, is het de vraag of ze er werkelijk iets aan hebben. Een paspoort geeft nog geen garantie dat men ook in een ander land wordt toegelaten, laat staan dat men er voor onbepaalde tijd zou kunnen verblijven.'

De risico's van het Oslo-akkoord

'Als het vertrouwen bij de Palestijnen in het vredesproces verdwijnt heb je kans op een nieuwe intifada, op meer geweld uit frustratie en wanhoop. Maar wat is het alternatief voor blijven praten? Als je pas een overeenkomst accepteert als je het over alle details eens bent geworden, kun je haast zeker zijn van een mislukking. Dit beleid heeft gefaald in het verleden. Dan komt er helemaal niets tot stand.

Níet praten lost ook niets op, hoewel onderbreking van besprekingen wel eens onvermijdelijk kan zijn en verhelderend kan werken.

De huidige methode van de kleine stapjes, het werken met fases, draagt enorme risico's met zich mee. Het is een techniek van onderhandelen en steeds kleine beetjes krijgen zonder dat men zijn principes verloochent en dat is niet gemakkelijk. Er kunnen zich ontwikkelingen voordoen die niet zijn voorzien, zoals het aantreden van een nieuwe rechtse regering in Israël. De

regering-Netanyahu wenste in eerste instantie niet eens de Oslo-akkoorden te erkennen. De andere partij kan ook voldongen feiten scheppen, bijvoorbeeld door het bouwen van nieuwe nederzettingen en het uitbreiden van de bestaande en daarmee de gemaakte afspraken uithollen.

De Palestijnse gebieden waaruit de Israëli's zich hebben teruggetrokken zijn in naam autonoom, maar ze worden aan alle kanten omsingeld door het Israëlische leger. Er is nog altijd sprake van een indirecte bezetting. Iedereen die er in en uit gaat wordt door de Israëli's gecontroleerd.

Het feit dat er gepraat wordt betekent niet dat men aan Arabische kant de voldongen feiten ook accepteert. Maar voor het praten onder dergelijke omstandigheden is wel een zekere moed nodig. Aan de ene kant kan de PLO-leiding door de eigen achterban worden gezien alsof ze van alles accepteert en toch blijft praten met de Israëli's. Aan de andere kant is dat de enige manier om tot een oplossing te komen en moet men maar tijdelijk voor lief te nemen dat die *faits accomplis* er zijn, om vervolgens te proberen daar ook een einde aan te maken. Het feit dat men van Arabische zijde praat met de Israëli's terwijl de joodse nederzettingen nog niet ontmanteld zijn, of terwijl Oost-Jeruzalem en delen van Hebron nog bezet zijn, betekent niet dat men dat ook erkent of zich erbij neerlegt. Het betekent dat zij een discussie met de Israëli's durven te voeren, terwijl die situatie nog bestaat.

De Palestijnen onderhandelen vanuit een uiterst moeilijke positie. De tegenpartij heeft vrijwel alle troeven in handen. De Westelijke Jordaanoever is volledig versnipperd, met een aantal autonome Palestijnse enclaves met wegen eromheen naar joodse nederzettingen. Er zijn de afgelopen jaren Palestijnse aanslagen geweest die voor Israël aanleiding vormden sancties te treffen en de Palestijnse bevolking collectieve straffen op te leggen. Zo werd het arbeiders uit de Gazastrook en de Westoever moeilijk of onmogelijk gemaakt om naar Israël te gaan om te werken. Ik zie dit als een tijdelijke, heel moeilijke periode, die van Palestijnse zijde moet worden overbrugd.

Maar ook de Israëlische positie is op de helling gezet. Ook zij hebben expliciet aanvaard om te onderhandelen. In de fase van de *final status negotiations* over de eindoplossing van het Israëlisch-Palestijnse conflict staat in feite alles nog open. De intifada in de bezette gebieden heeft de Israëli's er uiteindelijk toe gebracht om te gaan onderhandelen.

Ik zie niet hoe de huidige situatie kan blijven voortbestaan. Er bestaan nu een paar van elkaar afgesloten pseudo-autonome Palestijnse enclaves die

voor alles afhankelijk zijn van de Israëli's. Het is volstrekt duidelijk en logisch dat dit niet kan blijven bestaan. Je kunt als Israël wel wege van nederzetting naar nederzetting aanleggen, maar op den duur is het een onhoudbare en onnatuurlijke situatie.

Als je het risico neemt om op de Oslo-manier onderhandelingen te voeren, dan moet je die tot het bittere einde – en je mag hopen dat het einde niet al te bitter zal zijn – proberen door te zetten. Als je halverwege afhaakt kun je uiteindelijk nog veel verder van huis blijken te zijn. Je moet blijven vertrouwen dat het uiteindelijk lukt. Wat niet wil zeggen dat je dingen moet accepteren waar je het helemaal niet mee eens bent. Het betekent ook niet dat het een gemakkelijk proces is of dat oplossingen onder handbereik liggen. Natuurlijk is het een moeizaam proces. Maar alle conflicten tussen Israël en de Palestijnen móeten bespreekbaar blijven. Overigens kan ook aan Israëlische kant geleidelijk de overtuiging groeien dat het onderhandelingsproces moet worden veranderd.

De Egyptenaren hebben het goede voorbeeld gegeven door altijd maar te blijven onderhandelen en zich constructief en vreedzaam op te stellen. Uiteindelijk hebben ze al hun grondgebied teruggekregen, inclusief Taba.³ Egypte staat nog steeds op het standpunt dat Israël zich moet terugtrekken uit alle bezette gebieden van 1967. Toen Egypte en Israël onderhandelden hadden de Egyptenaren al geaccepteerd dat er een Israëlische ambassade werd geopend in Cairo terwijl de Sinaï, een deel van hun grondgebied nota bene, nog was bezet. Ze namen daarmee een risico dat door velen in de Arabische wereld werd bekritiseerd. Maar het werkte uiteindelijk.

De Palestijnen hebben het in zekere zin vele malen moeilijker dan de Egyptenaren. De Palestijnen hebben in feite alleen maar bezet gebied. Ze hebben geen onafhankelijk, vrij Palestina waar ze op terug kunnen vallen. Egypte had het voordeel een soevereine staat te zijn, waarvan maar een relatief klein gedeelte bezet was.

Het is niet uitgesloten dat er uit frustratie meer golven van geweld komen in de Palestijnse gebieden. We hebben dat al eerder gezien. Je hebt vaak in conflicten dat door geweld, hoe afkeurenswaardig ook, het besef doordringt dat men tot een overeenkomst moet komen. Dat hebben we in voormalig Joegoslavië ook gezien. Je kunt als buitenstaander wel zeggen dat de partijen in een conflict het eens moet worden, maar dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan.

In breder perspectief kun je zeggen dat Israël, binnen de grenzen en wapenstilstandslijnen van 1948-1949, nú wordt geaccepteerd door de Arabische wereld. In 1967 was dat oorspronkelijke Israël juist aanleiding tot een oorlog. Het ideale eindpunt voor de Arabische kant is nú dat Israël zich terugtrekt tot de grenzen van 1948 en dat in de Palestijnse gebieden die in 1967 werden bezet een Palestijnse staat komt.

Waarbij je “ideaal” wel tussen aanhalingstekens moet zetten: het is een doel dat onder de huidige omstandigheden als het hoogst haalbare wordt gezien. Voor de rest is een dergelijk eindpunt voor de Arabieren natuurlijk helemaal niet ideaal, als je tenminste kijkt naar de oorspronkelijke Arabische inzet en het lot van de Palestijnse vluchtelingen.

Door al die oorlogen en al dat geweld is er in de loop der jaren op militair en politiek gebied een nieuwe status-quo ontstaan. Het oorspronkelijke Israël zoals dat in 1948 ontstond is nu geaccepteerd door de Arabische kant. Dit beschouwen de Arabieren eigenlijk al als een enorme concessie. De stichting van de joodse staat en de massale vlucht van de Arabische bevolking uit Palestina is men altijd blijven ervaren als een groot onrecht.

Het probleem is dat Israël nu weigert zich terug te trekken tot haar oorspronkelijke grenzen van vóór de oorlog van 1967. In 1967 bestond Israël nog maar negentien jaar. De Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook zijn inmiddels meer dan dertig jaar door Israël bezet. In de beleving van vele Israëli's horen die gebieden tot hun land en vindt men het normaal dat er overal nederzettingen worden gebouwd en wegen aangelegd en dat de rivier de Jordaan de oostelijke grens vormt. Daarbij komt dat Israël een militair overwicht heeft op haar Arabische buurlanden en niet erg de noodzaak voelt om zich terug te trekken.

De nederzettingen vormen een groot probleem. Vanuit een oogpunt van internationaal recht zijn alle joodse nederzettingen, ook die in Oost-Jeruzalem, volledig illegaal. De annexatie van Oost-Jeruzalem na de bezetting in 1967 was eveneens illegaal. Maar een groot deel van de Israëli'sche publieke opinie is vóór de nederzettingen en wil niet dat Israël zich uit de bezette gebieden terugtrekt. De Israëli's zien verder het zogenaamde verenigde Jeruzalem als hun eeuwige hoofdstad. Je hebt hier een spanningsveld tussen de internationale legaliteit en de interne Israëli'sche politiek.

Waar het in feite op neerkomt is dat het scheppen van voldongen feiten en het zogenaamde legaliseren van illegale stappen mogelijk was door de

militaire overmacht en overheersing van Israël. In de Arabische optiek is dat nog steeds onaanvaardbaar.

De maatstaven van wat acceptabel is en wat niet zijn in feite politiek. De Arabieren accepteren op dit moment dat Tel Aviv Israëliësch is. Maar het vredesproces is gebaseerd op de formule “land voor vrede” en met dat “land” worden de in 1967 bezette gebieden bedoeld. Wat is er eigenlijk op tegen om die nederzettingen te verlaten en ze op te geven als je er een duurzame vrede mee kunt bewerkstelligen?

Het Westen accepteert dat Israël een democratie is en is bereid een heel eind mee te gaan met wat de legitieme, democratisch gekozen Israëliëse regering besluit. Het Westen is soms zelfs bereid dat te doen als het om internationaal volstrekt onaanvaardbare besluiten gaat. Laat ze het maar door onderhandelingen oplossen, zeggen we dan. Toen Irak in 1990 Koeweit bezette was er vanzelfsprekend niemand die zei: de bezetting van Koeweit is weliswaar helemaal illegaal, maar laten Bagdad en Koeweit het toch maar onderling langs vreedzame weg oplossen door met elkaar te gaan onderhandelen.

Als Israël iets doet wordt er bijvoorbeeld gezegd: ze hebben nu eenmaal verkiezingen gehad en een Likud-regering gekozen. Jammer, nu is het nog moeilijker geworden voor Israël om de Golan terug te geven of tot overeenstemming met de Palestijnen te komen...

Men zegt wel dat Israël de enige democratie in het Midden-Oosten is. Maar betekent dat dat de internationale gemeenschap alles wat een bepaald volk vindt en democratisch besluit moet accepteren?

Toen wij in de Europese Venetië-verklaring van 1980 het Palestijnse zelfbeschikkingsrecht erkenden, was dat duidelijk geclausuleerd: “Het Palestijnse volk dient door middel van een gepast proces, dat wordt gedefinieerd binnen het kader van de alomvattende vredesregeling, in de gelegenheid te worden gesteld om volledig zijn zelfbeschikkingsrecht uit te oefenen...” Dit hield dus niet een soort vrijbrief in dat wanneer de Palestijnen democratisch zouden besluiten dat zij een eigen staat zouden willen, dat die er ook zou komen. Het betekende dat een dergelijke staat er alleen zou kunnen komen wanneer de andere betrokken partijen – dus óók Israël – daarmee binnen het kader van een alomvattende vredesregeling akkoord zouden gaan.

Israël heeft haar politiek van annexatie en haar nederzettingenbeleid kunnen doorvoeren in een periode dat het Westen heel positief stond ten opzichte van Israël en geneigd was alles te gedogen wat Israël deed. Israël was populair en werd bewonderd. Tegelijkertijd had men weinig sympathie voor de Arabische wereld.

Als de Amerikanen bijvoorbeeld over de nederzettingen spreken, dan zeggen ze diplomatiek dat het “niet bevorderlijk” is voor de vrede. Zo’n formulering, zo’n toonzetting laat zien dat de Israëlische politiek gedoogd wordt. Ze hadden ook kunnen zeggen dat het bouwen van de nederzettingen volstrekt afkeurenswaardig is en dat ze onmiddellijk ontruimd moeten worden.

Er is binnen de Amerikaanse Senaat en het Huis van Afgevaardigden zelfs een sterke lobby om Jeruzalem officieel als hoofdstad van Israël te erkennen en om een nieuwe Amerikaanse ambassade in Jeruzalem te bouwen. Dit is geheel in strijd met de Veiligheidsraadsresolutie van 1980, op basis waarvan Nederland zijn ambassade in Jeruzalem juist heeft gesloten en verplaatst naar Tel Aviv.

Van Israëlische zijde wordt wel eens gezegd dat men er beter aan doet geen druk op Israël uit te oefenen, omdat dit alleen maar contraproductief zou werken. “Wij zijn erg halsstarrig,” wordt er dan gezegd, “dus je doet er verstandiger aan ons niet onder druk te zetten, want dan worden we alleen nog maar halsstarriger en dat levert niets op; we hebben jullie gewaarschuwd voor de negatieve gevolgen.” Het alternatief is natuurlijk dat wanneer men op geen enkele wijze tracht om Israël tot andere gedachten te brengen – of zo men wil: onder politieke druk te zetten – er ook niets gebeurt, zeker niet op essentiële hoofdpunten van het conflict.

Israël komt bijna overal mee weg. Tegen de tijd dat al die nederzettingen er goed en wel liggen is het misschien niet te laat, maar wordt het wel steeds moeilijker een oplossing te vinden. De westerse landen die Israël soms bekritiseerden maar er nooit echt iets aan deden en in feite de Israëlische politiek gedoogden, worden nu geconfronteerd met een waanzinnig ingewikkelde situatie.

De Arabische kant stelt voor dat de kolonisten verdwijnen. Maar in de Israëlische politieke context is dat haast onmogelijk. Het nederzettingenbeleid kan niet alleen op het conto van de Likud geschreven worden, maar ook op dat van de regering waaraan de Arbeiderspartij deelnam.

Helemaal aan de rechterzijde van het politieke spectrum in Israël heb je mensen die zeggen dat niet zij maar de Palestijnen uit de bezette gebieden van 1967 moeten vertrekken, zoals ook het leeuwendeel van de Arabische bevolking in 1948 tenslotte gedwongen was weg te gaan. Het gaat vaak om extremisten die uit de Verenigde Staten zijn geïmmigreerd en met zwaar Amerikaans accent verkondigen: "This is my country!"

En dan te bedenken dat deze nieuwkomers zich tussen de plaatselijke Palestijnse bevolking indringen die daar al eeuwen, van generatie op generatie, gevestigd is geweest, en daar zijn diepe wortels in de geschiedenis heeft. Deze Palestijnse plattelandsbevolking stamt in eerste instantie af van de plaatselijke boerenbevolking die zo'n dertienhonderd jaar geleden werd gearabiseerd en deels geïslamiseerd, en voordien overwegend Aramees sprak en voor die tijd misschien weer andere talen.

Het gaat dus niet zozeer om afstammelingen van de Arabieren uit het Arabisch schiereiland die Palestina in de zevende eeuw veroverden, als wel om gearabiseerde plaatselijke bewoners – net zoals de hedendaagse Egyptenaren overwegend gearabiseerde afstammelingen zijn van de plaatselijke bevolking uit faraonische tijden. En zelfs al zouden alle Palestijnen direct afstammen van de Arabische veroveraars uit de zevende eeuw, dan bewoonden zij Palestina al meer dan dertien eeuwen in plaats van een nog veel langere tijd. Het kan hoe dan ook geen argument zijn om te beweren dat de Palestijnen niet in Palestina thuis zouden horen.

De Leidse hoogleraar Arabisch Brugman heeft zelfs betoogd dat de joden die deze eeuw zogenaamd zijn teruggekeerd even weinig de afstammelingen zijn van de Hebreeërs, als de nu verdreven Palestijnen de nazaten zijn van de toenmalige Arabische veroveraars.⁴

En stel nu eens dat er een alomvattende vredesregeling zou komen waarbij de verdreven Palestijnen, door de situatie van het moment, genoodzaakt zouden zijn om te accepteren dat zij niet naar hun vaderland kunnen terugkeren. Zouden zij dan tweeduizend jaar later plotseling hun aanspraken op Palestina kunnen hernieuwen? Zouden zij dan kunnen eisen dat zij daar meer rechten hebben dan de afstammelingen van de honderd generaties die er al die tussentijd hebben gewoond?

Zonder alomvattende vredesregeling zal het conflict over de nederzettingen en over de controle van het land en het water onder de huidige omstandigheden hoogstwaarschijnlijk aanleiding blijven geven tot geweld. Ik geloof

niet dat joodse kolonisten en de Palestijnen onder de huidige verhoudingen vreedzaam naast elkaar kunnen leven.

In het Israël van binnen de grenzen van 1948 zijn de verhoudingen tussen joden en Palestijnen heel anders dan in de bezette gebieden. De oorspronkelijke Palestijnse bevolking is er grotendeels verdreven en de joodse Israëli's zijn er in de meerderheid. De Israëlische Arabieren leggen zich, als een minderheid, neer bij die situatie. Maar in de Gazastrook en de Westoever is de Palestijnse bevolking veruit in de meerderheid.

In het heel kleine gebied van de Gazastrook wonen meer dan een miljoen Palestijnen, waarvan velen in vluchtelingenkampen. Een derde deel van de Gazastrook is nog in Israëlische handen en wordt gebruikt door kolonisten. In Hebron leven ongeveer vierhonderd kolonisten temidden van een bevolking van 120.000 Palestijnen, en dat is de reden dat het Israëlische leger nog een deel van de stad onder controle houdt.

De joodse kolonisten in de bezette gebieden gebruiken per hoofd van de bevolking een veelvoud aan water van wat de Palestijnen verbruiken.

Wij in het Westen zijn voor de gelijkberechtiging van alle burgers en we beschouwen Israël als een democratie. Ik kan me niet voorstellen, zeker niet op de lange termijn, dat men zo'n onderscheid blijft accepteren tussen bevolkingsgroepen. Je kunt je toch ook niet voorstellen dat in Nederland de provincies Noord- en Zuid-Holland per definitie bijna alles zouden krijgen en Groningen en Friesland haast niets? Het lijkt mij voor de hand liggend dat zo'n situatie vroeg of laat tot een uitbarsting leidt.

Er is in het Westen overigens ook een kentering in ons denken over Israël. Behalve doordat de Arabische kant nu een vredeswil toont, komt dat vooral ook door de politieke ontwikkelingen in Israël. Het is nu gemakkelijker kritiek te hebben op Israël, omdat ook in Israël zelf de politieke tegenstellingen over het vredesproces hoog oplopen. De interne kritiek op het beleid van Netanyahu liegt er niet om.

Premier Rabin werd vermoord door een joodse extremist. Wie had het terrorisme in eigen kamp verwacht? Ook de meeste Israëli's zijn daardoor geschokt.

Als je in historisch perspectief naar het conflict kijkt, bijvoorbeeld over een periode van honderd jaar, kunnen Palestijnse en Arabische concessies nú

leiden tot een situatie waarbij Israël wel *de facto* en *de jure* wordt geaccepteerd, maar niet qua gevoelens. Als Israël niet echt wordt geaccepteerd, bijvoorbeeld omdat er geen bevredigende oplossing zou worden gevonden voor de kwestie Jeruzalem, die voor de hele Arabische en islamitische wereld zo belangrijk is en zo'n grote symbolische betekenis heeft, dan is er altijd de mogelijkheid dat de verhoudingen zich weer keren. Voor Israël betekent die mogelijkheid dat het altijd sterk zal moeten blijven om tegenstand te kunnen bieden.

Zoals je in Israël een Likud-regering kreeg die allerlei akkoorden eigenlijk niet wilde erkennen, zo kun je je ook voorstellen dat in bepaalde Arabische landen regimes aan de macht komen die het absoluut niet eens zijn met het vredesproces en er niet aan willen meedoen. Het is dan nog wel een verschil of het gaat om verder afgelegen Arabische landen die geen vrede willen sluiten met Israël en waarvan geen land bezet wordt gehouden, of dat het gaat om Arabische buurlanden van Israël.

Voor wat betreft de Palestijnen ligt de zaak heel anders. Palestijnen en Israëli's leven voor een groot deel in één land en worden daar dagelijks met elkaar geconfronteerd. Dat is een heel andere problematiek.

Er zijn ook kolonisten die niet ideologisch gemotiveerd zijn, maar in de bezette gebieden wonen omdat het goedkoper is dan in Israël. Je hebt satellietsteden van Tel Aviv die net over de "groene lijn" liggen, waar de woningen worden gesubsidieerd.

Het Arabisch-Israëliësch conflict kost kapitalen. Als je kolonisten kunt compenseren zodat ze duurer kunnen wonen in Israël en ze de nederzettingen opgeven zodat daar Palestijnen kunnen wonen, is dat een heel aardige oplossing. In financieel opzicht is het waarschijnlijk een goedkope oplossing. Het is ook gebeurd met de kolonisten uit de nederzetting Yamit bij al-Arish, die opgegeven moest worden toen Israël zich terugtrok uit de Sinai. Alle gebouwen in Yamit werden overigens door de Israëli's bij hun vertrek met de grond gelijk gemaakt, de synagoge uitgezonderd.

Je kunt je ook grenswijzigingen voorstellen waarbij de nederzettingen, die in feite satellietsteden zijn, naar Israël gaan in ruil voor hoofdzakelijk door Arabieren bewoonde gebieden die binnen de bestandslijnen van 1948-1949 liggen.

Een ander scenario is dat je een federatie hebt tussen Israël en Palestina

waarbij wederzijds werkkrachten zich volledig vrij kunnen bewegen, zoals binnen de Europese Unie. In zo'n onwaarschijnlijk toekomstbeeld hoeven de nederzettingen op den duur geen probleem meer te zijn.

Vrije migratie betekent dat, als joden in de Palestijnse gebieden kunnen wonen, de Palestijnen zich ook in Israël zouden mogen vestigen en dat de Palestijnse vluchtelingen in principe dus zouden kunnen terugkeren. Dat zie ik eerlijk gezegd nog niet gebeuren. Het is ook de vraag of veel joodse kolonisten in een Palestijnse staat zouden willen wonen. Evenmin is het zeker dat veel Palestijnse vluchtelingen zich als minderheid in de joodse staat zouden willen vestigen, vooral als zij een schadeloosstelling krijgen of er voor hen een duidelijk Arabisch alternatief is.

De Israëli's vinden dat ze veel meer op te geven hebben dan de Palestijnen. Hen wordt nu gevraagd land en nederzettingen af te staan, of liever gezegd: terug te geven wat eerder van de Palestijnen werd afgenomen...

Wat hebben de Israëli's aan de vrede? Als ze de bezette gebieden willen behouden, hebben ze in zekere zin alleen maar last van de vrede, zeker wanneer dat zou betekenen dat ze die gebieden daardoor kwijtraken. Als ze echt vrede willen zullen ze de bezette gebieden uiteindelijk echter los moeten laten, al dan niet in de vorm van enigerlei compromis. Tenslotte is vrede natuurlijk ook van het grootste belang voor Israël. Maar dat vereist nu eenmaal concessies.

Een van de praktische voordelen van vrede voor Israël is het krijgen van erkenning in de regio. Daar zouden de Palestijnen voor kunnen zorgen. Als er een bevredigend compromis wordt gevonden, waar het Palestijnse volk mee kan leven, is een van de belangrijkste belemmeringen weggenomen voor acceptatie van Israël door de Arabische wereld.

Ondanks alle problemen zijn de Palestijnen in 1998 wezenlijk verder dan in 1991, ze zijn dichtbij een oplossing, al dient die zich nog niet aan. Ze zitten weliswaar nog steeds onder de knoet, maar zonder het vredesproces zou het proces van kolonisering nog verder zijn doorgedreven. De Palestijnen hebben door de akkoorden met Israël ook meer internationale steun weten te verwerven. Het is essentieel om een voet tussen de deur te houden en te praten, praten, praten. Maar daarvoor zijn wel twee bereidwillige partijen nodig.

Er zijn al zoveel voorstellen en ideeën gelanceerd voor een oplossing van het Arabisch-Israëlijs conflict. Zo langzamerhand is wel duidelijk dat het niet zozeer aan een gebrek aan inventiviteit te wijten is dat er nog geen compromis is gevonden, maar dat veel terug te voeren is op gebrek aan politieke wil van het veel sterkere Israël. De internationale gemeenschap is nog nooit bereid of in staat geweest om Israël zodanig onder druk te zetten dat het een overeenkomst wilde aanvaarden die ook aan de Arabische kant als haalbaar kon worden beschouwd.

De Palestijnse onderhandelaar Nabil Sha'ath heeft eens gezegd dat de landen van de Europese Unie Israël niet alleen zouden moeten laten zien dat ze "konden blaffen, maar ook dat ze kunnen bijten". Aangezien het electoraat in de meeste westerse landen echter geneigd is om eerder Israël te steunen, menen de regeringen zich daar over het algemeen niet veel meer te kunnen permitteren dan af en toe een beetje te "grommen".

Op dit punt wordt ons in de Arabische wereld veelvuldig verweten dubbele maatstaven te hanteren. Schendt Irak bepaalde Veiligheidsraadsresoluties, dan kan dat al voldoende zijn om dodelijke bombardementen op Bagdad uit te lokken. Het is daarnaast volstrekt duidelijk dat soortgelijke sancties nooit tegen Israël zullen worden toegepast, ook al lapt het diverse VN-resoluties al tientallen jaren aan zijn laars.

Veiligheidsraadsresolutie 425 van 1978 waarin Israël wordt opgeroepen om zich onmiddellijk uit geheel Libanon terug te trekken is daarvan een duidelijk voorbeeld: Israël houdt Zuid-Libanon twintig jaar later nog steeds bezet, zonder dat ook maar één sanctie is getroffen.

De machtsverhoudingen op de grond blijven een bepalende factor voor het verloop van het Arabisch-Israëlijs conflict en de vredesbesprekingen. De Arabieren mogen op bepaalde punten nog zoveel het recht aan hun kant hebben, Israël is militair veel sterker.

Bovendien beschikt Israël over een sterke lobby in het Westen en in het bijzonder in de Verenigde Staten. Dit draagt er toe bij dat Israëlijs politieke leiders geen essentiële concessies zullen willen doen zolang zij daartoe niet werkelijk politiek worden genoodzaakt. Zolang Israël ieder redelijk compromis dat gebaseerd is op land voor vrede weigert te aanvaarden, kan geweld op den duur welhaast niet uitblijven.

Het dilemma is dat vóórdat Israël een vredesregeling zal hebben geaccepteerd die nú in Arabische ogen nog acceptabel is, misschien eerst nog zoveel geweld zal zijn gepleegd en bloed vergoten, dat tegen de tijd dat Israël een en ander wél wil accepteren, dat compromis vervolgens voor de Arabische kant wellicht niet langer acceptabel is.

Dat hangt natuurlijk ook samen met de reële machtsverhoudingen van het moment. Op het ogenblik zijn de verhoudingen zo dat de Israëli's niet langer genoeg willen nemen met de situatie van voor 1967, net op een moment dat de Arabieren gewend zijn geraakt aan de gedachte dat zij die situatie zullen moeten aanvaarden.

Maar hoe zullen de machtsverhoudingen over tien, vijftig of vijftig jaar liggen? En hoe de standpunten? Het is niet zo dat de standpunten zich alleen maar één kant uit kunnen ontwikkelen: ze kunnen in de loop der tijd verschuiven, ten gunste van de ene of andere partij. Tijdens zo'n verschuiving kán een situatie ontstaan die aanleiding is voor vrede.

Maar als het spanningsveld tussen de verschillende standpunten te groot wordt, kan dat ook weer het begin vormen voor een nieuwe, of voortgezette, spiraal van geweld. Als de partijen tot de conclusie komen dat praten geen zin meer heeft, dan kan het conflict opnieuw ontbranden en blijven we wachten op een vrede die niet kwam...'

— |

| —

— |

| —

Noten

NOOT BIJ VERANTWOORDING

1 Nikolaos van Dam, *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'th Party*, derde editie, Londen/New York 1996/1997. De eerste Arabische editie van dit boek verscheen in 1995 in Cairo en werd een bestseller in de Arabische wereld. Het was binnen enkele maanden uitverkocht en kwam ook op de Arabische boeken-toptien van *al-Sharq al-Awsat* terecht. Hoewel het boek in Syrië verboden is, circuleert het er in brede kring. Het Syrische regime is de grootste afzonderlijke afnemer en heeft het boek dat het zelf verboden heeft op grote schaal in eigen gelederen gedistribueerd. Binnenkort verschijnt een Turkse editie.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK I

- 1 De vorming van het moderne Midden-Oosten is onder andere beschreven in: David Fromkin, *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922*, Londen 1989.
- 2 De zionistische beweging ontstond aan het eind van de negentiende eeuw, onder andere geïnspireerd door het boek *De Joodse staat* van Theodor Herzl. De beweging zag in de 'terugkeer' van het joodse volk naar Palestina en het stichten van een eigen staat het antwoord op eeuwenlange discriminatie, onderdrukking en anti-semitisme in Europa.
- 3 Egypte had de Golf van Aqaba en het Suezkanaal voor scheepvaart met bestemming de Israëliëse haven Eilat gesloten. Na de nationalisering door Nasser van het Suezkanaal lanceerde Israël in 1956 een aanval op Egypte. De Gazastrook en de Sinai werden veroverd, inclusief het strategische eiland Tiran aan de monding van de Golf van Aqaba. Ook Groot-Brittannië en Frankrijk zonden troepen om de vrije scheepvaart door het Suezkanaal af te dwingen. De Amerikaanse president Eisenhower maakte een einde aan het conflict door de Britten en Fransen te dwingen zich terug te trekken uit Egypte. Israël trok zich na een half jaar terug uit de Gazastrook en de Sinai, eveneens onder druk van president Eisenhower, die zelfs met sancties dreigde.
- 4 Al-Fatah, nationalistische Palestijnse organisatie opgericht in 1962 in Koeweit. Al-Fatah propageerde in eerste instantie de bevrijding van Palestina door middel van

de gewapende strijd. De snel groeiende beweging stelde zich onafhankelijk op van de Arabische regimes. Vanaf 1967 domineerde al-Fatah de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO) en nam, vooral vanaf het midden van de jaren zeventig, een gemiddelde positie in.

5 De eerste door al-Fatahs al-Asifa (Storm)-strijdgroepen opgeëiste actie, op 1 januari 1965, vond volgens de Britse journalist David Hirst nooit plaats. De daders werden opgepakt door het Libanese leger. De eerste 'martelaar' van al-Fatah, Ahmad Musa, werd niet doodgeschoten door de Israëli's maar door Jordaanse militairen. Zie: David Hirst, *The Gun and the Olive Branch: The Roots of Violence in the Middle East*, Londen/Boston 1984, pp. 276-277.

6 In november 1967 werden Israël en haar buurlanden door de VN-Veiligheidsraad in resolutie 242 opgeroepen een rechtvaardige en duurzame vrede te sluiten. Israël moest zich in dat kader uit de bezette gebieden terugtrekken. 'The Security Council [...] emphasising the inadmissibility of the acquisition of territory by war and the need to work for a just and lasting peace in which every state in the area can live in security [...] Affirms that the fulfilment of Charter principles requires the establishment of a just and lasting peace in the Middle East which should include the application of the following principles:

Withdrawal of Israeli armed forces from territories occupied in the recent conflict; Termination of all claims or states of belligerency and respect for and acknowledgement of the sovereignty, territorial integrity and political independence of every state in the area and their right to live in peace within secure and recognised boundaries free from threats or acts of force [...].'

7 Volksfront voor de Bevrijding van Palestina (PFLP), marxistisch-leninistische organisatie opgericht in 1967.

8 Zie bijvoorbeeld: Orië Stendel, *The Minorities in Israel: trends in the development of the Arab & Druze communities 1948-1973*, Jeruzalem 1973; Sabri Jiryis, *The Arabs in Israel*, Londen 1976; en Nikolaos van Dam, 'Israel and Arab National Integration: Pluralism versus Arabism', in: *Asian Affairs*, juni 1979, pp. 144-150.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 2

1 Zie: R. B. Soetendorp, *Pragmatisch of principieel, het Nederlands beleid ten aanzien van het Arabisch-Israëliësch conflict*, Leiden 1983.

2 Zie: Frans Peeters, *Gezworen vrienden: Het geheime bondgenootschap tussen Nederland en Israël*, Amsterdam/Antwerpen 1997, pp. 14-15, 202-207, die voorbeelden geeft van illegale Nederlandse militaire steun aan Israël, goedgekeurd door de minister van Defensie.

3 In het dorp Deir Yasin, vlakbij Jeruzalem, werden in 1948 meer dan 250 Palestijnen gedood door de joodse strijdgroepen Irgun en Stern. Zie ook: 'Debate on the 1948 Exodus' in: *Journal of Palestine Studies*, nr. 81 (1991) pp. 66-114 en 82 (1992) pp. 61-71.

4 Nederlandse correspondenten die zich in de Arabische wereld vestigden waren o.m. Harm Botje, Everhard Ditters, Caroline de Gruyter, Maarten Jan Heijmans, Cees Hulsman, Gerard Jacobs, Jan Keulen, Aernout van Lynden, Harry van Mierlo,

Jos van Noord, Elske Nijdam, Herman Rolfes, Evert Schreur, Jos Strenghold, Betsy Udink en Rienko Wilton.

5 Voor verdere details zie: C. A. van der Klaauw, *Een diplomatenleven*, Amsterdam 1995, p. 279-280.

6 Zie: Fred Grünfeld, *Nederland en het Nabije Oosten: De Nederlandse rol in de internationale politiek ten aanzien van het Arabisch-Israëliësch conflict 1973-1982*, proefschrift, Maastricht 1991, pp. 80, 94, 98, III.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 3

1 Amatzia Baram, *Culture, History & Ideology in the Formation of Ba'hist Iraq*, 1968-89, Londen 1991.

2 R. Barthélemy, *Dictionnaire Arabe-Français. Dialectes de Syrië: Alep, Damas, Liban, Jérusalem*, Parijs 1935-1969, geeft als vertaling voor 'maniak': 'individu passif dans l'acte de sodomie'.

Zie ook *de Volkskrant*, 8 januari 1983: 'Ze dwongen ons te roepen: Leve Begin, Maniak Arafat', opgenomen in Jan Keulen: *Standplaats Beiroet*, Amsterdam 1984, pp. 35-38.

3 P. Marcel Kurpershoek, *Diep in Arabië* (1992), *De laatste bedoeïen* (1995), *Oral Poetry & Narratives from Central Arabia*, (3 delen, 1994-), *Onzalig Jeruzalem* (1996) en andere werken. In 1997 werd Dr. Kurpershoek naast zijn functie als directeur Noord-Afrika en Midden-Oosten, benoemd tot hoogleraar Arabisch aan de Rijksuniversiteit van Leiden.

Dr. H. H. Dingerms was de eerste arabist die voor wat betreft het Midden-Oosten en Noord-Afrika dezelfde functie in het ministerie van Buitenlandse Zaken bekleedde in de periode 1950-1954.

4 Voor verdere details zie: Fred Grünfeld, *Nederland en het Nabije Oosten: De Nederlandse rol in de internationale politiek ten aanzien van het Arabisch-Israëliësch conflict 1973-1982*, proefschrift, Maastricht 1991, pp. 174-176.

5 Nagieb Mahfoez, *Tussen twee paleizen*, Houten 1990, hoofdstuk 1.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 4

1 De druzen zijn een islamitische sekte waarvan de leden vooral in Libanon, Syrië en Israël wonen. De godsdienstige doctrine van de druzen, die alleen tot in detail bekend is aan een kleine groep ingewijden, is zeer complex met tal van filosofische en astrologische elementen. Druzen geloven onder andere in reïncarnatie. Hun leer heeft zich ver van de oorspronkelijke islam verwijderd en veel moslims beschouwen de druzen als ketters.

2 De Syrisch Sociaal Nationalistische Partij werd in 1932 in Libanon opgericht door Antun Sa'ada. Behalve een pan-Syrisch nationalisme staat de partij een seculier politiek stelsel voor en samenwerking tussen de verschillende sociale klassen. De symbolen en rituelen van de partij werden destijds sterk beïnvloed door het Duitse fascisme van de jaren dertig.

3 De Ba'ath-partij werd in 1940 opgericht door de Syriërs Michel Aflaq en Salah al-Din Bitar. De Ba'ath ziet de Arabische natie als een culturele eenheid en streeft naar politieke eenheid van alle Arabische landen. Motto van de partij is: eenheid, vrijheid en socialisme.

4 Met East en West Bankers worden de personen bedoeld die afkomstig zijn van respectievelijk de oostelijke en westelijke oever van de rivier de Jordaan, d.w.z. Transjordaniers en Palestijnen.

5 Maronieten zijn oorspronkelijk de volgelingen van de kluizenaar Maron die in de vijfde eeuw leefde. De maronitische kerk is de grootste christelijke denominatie in Libanon. De maronieten zijn altijd sterk gericht geweest op het Westen. In 1180 werd het eerste concordaat gesloten met de Kerk van Rome. De paus wordt door de maronieten erkend als opperste gezag.

6 Sji'ieten wonen in de Arabische wereld behalve in Libanon vooral ook in Irak, de Golf en Jemen. Iran is overwegend sji'itisch. De sji'itische islam ontstond in de zevende eeuw toen een conflict uitbrak over de opvolging van de profeet Mohammed. Deze had vier dochters maar geen zonen. Het nageslacht van zijn dochter Fatima en haar man Ali, die behalve schoonzoon ook neef was van de profeet, speelde een cruciale rol bij het opvolgingsconflict. De 'Partij van Ali' (*Sji'at Ali*) stond erop dat de kaliefen (Mohammeds opvolgers) nakomelingen waren van Ali en Fatima. De meeste sji'ieten erkennen vanaf Ali een reeks van twaalf imams en worden daarom twaalversji'ieten genoemd. De twaalfde imam verdween in het jaar 874. Volgens de sji'ieten is deze imam niet gestorven maar zal hij als *mahdi* (verlosser) terugkeren.

7 Sunnieten volgen de *sunna*, d.w.z. de dagelijkse gedragslijn van de profeet Mohammed, die tot in het grootste detail schriftelijk werd vastgelegd in de verzameling van mondelinge overleveringen over hem (de *hadieth*). De grote meerderheid van alle moslims in de wereld, ongeveer 90%, is sunnitisch. In Syrië is 69% van de bevolking sunnitisch, 12% is alawitisch.

8 De alawieten zijn van oudsher uiterst zwijgzaam geweest over wat hun religie precies inhoudt; deze was dan ook slechts bekend bij een kleine groep ingewijden. Zeker is dat naast de profeet Mohammed, diens schoonzoon Ali een cruciale rol speelt voor de alawieten. Ali wordt een goddelijk karakter toegekend. Het geloof in een drie-eenheid (Ali – Mohammed – Salman) en bepaalde pre-islamitische en christelijke elementen maakt dat alawieten door anderen wel geacht worden erg ver af te staan van de sunnitische hoofdstroming van de islam, voor zover zij überhaupt al worden erkend als moslims en niet worden beschouwd als ketteren. Formeel wordt de alawitische religie thans in Syrië gezien als een onderdeel van de twaalversji'itische islam.

9 De Moslim Broederschap werd in 1928 opgericht in Egypte. Volgens haar ideologie zijn alle problemen in de islamitische maatschappij te wijten aan afdwalingen van het rechte islamitische pad. De organisatie begon in Syrië zijn activiteiten in 1945-1946, met name in Damascus en Aleppo. Oorspronkelijk doel van de Syrische organisatie was 'alle Arabieren en moslims te verenigen', niet alleen in Syrië, maar in de hele Arabische wereld. In de jaren zeventig en tachtig voerde de Moslim Broederschap felle oppositie tegen het seculiere Ba'ath-regime.

10 Het Great Man Made River Project – door opposenten van Kadaffi ook wel spottend het Great Mad Man River Project genoemd – is een miljardenproject waarmee

via een gigantisch duur pijpleidingstelsel fossiele watervoorraden vanuit de zuidelijke woestijn van Libië naar het noorden worden gepompt, ten einde daar te worden gebruikt voor de landbouw. Het is niet precies bekend hoe groot de watervoorraden zijn, waardoor niet met zekerheid kan worden vastgesteld in hoeverre het project echt economisch verantwoord is.

11 De Kharidjieten waren een kleine exclusivistische extremistische religieuze groep die al diegenen uitsloot die verondersteld werden eens gezondigd te hebben tegen de islam. In de praktijk kwam dit neer op uitsluiting van vrijwel de hele rest van de islamitische gemeenschap. De door de Kharidjieten 'uitgestotenen' werden door hen als ketters beschouwd die mochten worden gedood. De Kharidjieten zagen de vierde kalief, Ali, als ongelovige. Volgens de Kharidjieten hebben de gelovigen het recht zelf een kalief te kiezen en af te zetten. Hun doctrine leidde onvermijdelijk tot gewelddadige conflicten met de hen omringende islamitische gevestigde orde.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 5

1 De Koerdische Democratische Partij van Irak (KDP), geleid door Masoud Barzani, werd in 1946 opgericht door diens vader Mulla Mustafa Barzani. De partij heeft behalve zijn Koerdisch nationalistisch streven geen duidelijke ideologie en heeft een sterk tribale achtergrond. De KDP is met name sterk vertegenwoordigd onder de Koerden die het Kurmanji-dialect spreken.

2 De Patriottische Unie van Koerdistan (PUK) heeft zich in 1976 afgesplitst van de KDP. De partij is opgericht en wordt sindsdien geleid door Jalal Talabani. Deze verzetten zich aanvankelijk tegen onder meer het tribale karakter van het leiderschap van Barzani en was meer links-ideologisch georiënteerd. De PUK is relatief sterk vertegenwoordigd in het zuidelijke deel van Iraaks Koerdistan bij de Koerden die het Sorani-dialect spreken.

3 Zie Nikolaos van Dam (red.), *Nederland en de Arabische wereld: van middeleeuwen tot twintigste eeuw*, Lochem/Gent 1987, pp. 34-35.

4 Operation Provide Comfort, operatie van 1991-1996, waarbij eenheden van de Amerikaanse, Britse en Franse luchtmacht vanuit Turkije bescherming boden aan de Koerdische bevolking in het gebied ten noorden van de 36e breedtegraad tegen het bewind van Saddam Hussein. Vanaf eind 1996 werd deze operatie onder de naam Operation Northern Watch voortgezet, zij het zonder de Fransen en in beperktere vorm vanwege Turkse bedenkingen tegen operaties van buitenlandse eenheden vanaf Turks grondgebied.

5 De partij van de 'Islamitische Roeping' (*Da'wah Islamiyah*) is een Iraakse fundamentalistische sji'itische partij die wordt gesteund door de Islamitische Republiek Iran.

6 De Abbasiden waren een in Bagdad zetelende sunnitische Arabisch-islamitische dynastie (750-1258) die in haar hoogtijdagen regeerde over een gebied van Marokko tot India. In het Abbasidische tijdperk kwamen kunst, wetenschap, theologie en economie tot grote bloei.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 6

1 Mohammed Ali kwam als onderkoning van Egypte (1805-1849) in opstand tegen de Ottomaanse sultan in Istanbul en maakte Egypte praktisch los van het Ottomaanse rijk. Hij stuurde zijn zoon Ibrahim Pasha naar Syrië om ook dit gewest aan de Ottomaanse heerschappij te onttrekken en modernisering door te voeren. Ibrahim Pasha ging een bondgenootschap aan met emir Bashir II, de laatste emir van Libanon.

2 Isma'iliëten, ook wel zevener-sji'ieten genoemd, naar Isma'il, de oudste zoon van de zesde imam, over wiens opvolging in het midden van de achtste eeuw onenigheid ontstond. Minderheidsgroepering binnen de sji'itische islam.

3 Bashir Gemayel (1947-1982), zoon van de in 1984 overleden oprichter en leider van de Falangistische Partij Pierre Gemayel. Bashir speelde als commandant van de Falangistische militie een cruciale rol bij de 'hereniging' van alle christelijke strijdgroepen in de Forces Libanaises. Maronitische rivalen werden uitgeschakeld. Zo werd de leider van een andere christelijke militie, Tony Frangieh, samen met zijn familie in 1978 vermoord door aanhangers van Bashir. De militie van de Liberale Nationale Partij van oud-president Camille Chamoun werd in 1980 geëlimineerd. In 1982 kwam Bashir, enkele weken nadat het Libanese parlement hem had gekozen als president van de republiek, bij een bomontploffing om het leven. De aanslag was op touw gezet door de Syrische Sociaal Nationalistische Partij.

4 UNRWA, VN-agentschap dat zorg draagt voor educatieve, medische en sociale voorzieningen voor de Palestijnse vluchtelingen in Libanon, Syrië, Jordanië, de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook.

5 In 1996 is opnieuw een Nederlandse ambassade in Libanon geopend.

6 Nabih Berri nam na de moord op imam Musa Sadr in 1978 het leiderschap op zich van de sji'itische beweging Amal. Berri, van huis uit advocaat, ontpopte zich tot een van de belangrijkste politici van Libanon. Vanaf het midden van de jaren tachtig was hij minister in verschillende kabinetten en na het eind van de burgeroorlog is hij als voorzitter van het parlement een van de 'drie presidenten' naast de sunnitische premier en maronitische president van de republiek. Berri staat bekend als Syrië gunstig gezind.

7 Murabitun, de militie van de Onafhankelijke Nasseristische Beweging (ONB). De Murabitun speelden in 1958 een belangrijke rol bij de strijd tegen het pro-westerse regime van president Camille Chamoun. Vanaf 1975 vochten de Murabitun aan de kant van de Libanese Nationale Beweging en de PLO. In 1982 speelden de Murabitun een belangrijke rol bij de verdediging van West-Beiroet tegen de Israëlische strijdkrachten. In 1985 werden de Murabitun in straatgevechten uitgeschakeld door hun vroegere bondgenoten Amal en de Progressieve Socialistische Partij. Sindsdien woont de leider van de ONB en de Murabitin, Ibrahim Kuleilat, in ballingschap.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 7

1 Orient House is het semi-officiële hoofdkwartier van de Palestijnse Nationale Autoriteit, en voordien van de PLO, in Oost-Jeruzalem. Het heeft voor de Palestijnen

grote politieke betekenis, omdat het de Palestijnse nationale aanwezigheid in Jeruzalem symboliseert. De Palestijnse Nationale Autoriteit ontvangt buitenlandse politici dan ook bij voorkeur in dit gebouw. De Israëlische regering weigert de Palestijnse aanspraken op Jeruzalem echter te erkennen en tracht dergelijke politieke bezoeken juist tegen te gaan. Diverse Israëlische politici hebben opgeroepen tot sluiting van Orient House.

2 Hommos en foul zijn traditionele Arabische gerechten gemaakt van respectievelijk kikkererwten en bruine bonen.

3 Taba is de Egyptische badplaats aan de Rode Zee direct ten zuiden van de Israëlische havenstad Eilat. Israël weigerde in eerste instantie Taba met de rest van de Sinaï aan Egypte over te dragen. Na jarenlange onderhandelingen en internationale arbitrage werd Taba pas in 1989 aan Egypte teruggegeven.

4 J. Brugman, *De zuilen van de islam: Opstellen over de islam, de Arabieren en de Arabische literatuur*, Amsterdam 1985, p. 155.

— |

| —

— |

| —

Chronologie

1805 — Mohammed Ali wordt onderkoning van Egypte.

1831 — Mohammed Ali stuurt zijn zoon Ibrahim Pasha met een legermacht naar Syrië om dit Ottomaanse gewest te veroveren. Ibrahim Pasha gaat een alliantie aan met emir Bashir II in Libanon.

1840 — Groot-Brittannië, Oostenrijk, Pruisen en Rusland eisen het vertrek van het Egyptische leger uit Syrië (inclusief Libanon). Bashir II gaat in ballingschap.

1841-1860 — Periode van sektarische burgeroorlogen in Libanon. Er wordt een einde aan gemaakt door ingrijpen van de Europese grootmachten.

1882 — Egypte wordt bezet door Groot-Brittannië.

1901 — Eerste ongeregeldeheden in het Ottomaanse gewest Palestina tussen lokale boeren en joodse kolonisten.

1911-1912 — Italië verovert Libië.

1914 — Begin Eerste Wereldoorlog. Het Ottomaanse rijk neemt deel aan de kant van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije.

1916 — Groot-Brittannië en Frankrijk sluiten het Sykes-Picot akkoord waarbij in het geheim de Arabische regio van het steeds zwakker wordende Ottomaanse rijk in Britse en Franse invloedsferen wordt verdeeld.

Begin van de Arabische revolutie tegen de Ottomaanse overheersing onder leiding van sjarif Hussein.

1917 — Groot-Brittannië belooft in de Balfour-verklaring een 'nationaal tehuis voor het joodse volk' in Palestina.

1918 — Het Ottomaanse rijk verslagen door de geallieerden en Arabische nationalistten.

1920 — Palestina, Transjordanië en Irak worden Britse mandaatgebieden; Frankrijk krijgt het mandaat over Syrië en Libanon.

1932 — Irak wordt onafhankelijk koninkrijk. Brits mandaat eindigt.

1936 — Groot-Brittannië erkent onafhankelijkheid Egypte.

1936-1939 — Eerste intifada (opstand) van de Palestijnse bevolking tegen de joodse immigratie en landaankopen in Palestina.

1943 — Libanon onafhankelijk.

1945 — Oprichting Arabische Liga.

1946 — Onafhankelijkheid Syrië.
In Transjordanië wordt emir Abdallah tot koning gekroond. Transjordanië blijft onder sterke Britse invloed.

1947 — De Verenigde Naties stellen de verdeling van Palestina voor in een Arabische en joodse staat.

1948 — Joodse gewapende groep richt massamoord aan in Deir Yasin.
Britse troepen verlaten Palestina en de staat Israël wordt uitgeroepen.
Eerste Arabisch-Israëliische oorlog. De legers van omringende Arabische landen en Palestijnse strijdgroepen proberen de stichting van Israël te voorkomen; ze worden verpletterend verslagen.
Honderdduizenden Palestijnen vluchten naar de Westoever, Transjordanië, de Gazastrook, Syrië en Libanon.

1949 — Wapenstilstand tussen Israël en haar buurlanden.

1951 — Koning Abdallah van Jordanië vermoord in Jeruzalem.

1952 — Revolutie in Egypte. Monarchie afgeschaft. Nasser komt aan de macht.

1953 — Hussein volgt zijn vader Talal op als koning van Jordanië.

1955 — Egypte koopt wapens in Tsjecho-Slowakije. Begin Sovjet-invloed in het Midden-Oosten.

1956 — Nasser nationaliseert Suez-kanaal. Israëliisch-Brits-Franse aanval op Egypte. Tweede Arabisch-Israëliische oorlog.

- 1958** — Burgeroorlog en Amerikaans ingrijpen in Libanon.
Revolutie in Irak; monarchie afgeschaft.
Egypte en Syrië verenigen zich in de Verenigde Arabische Republiek. Deze valt in 1961 weer uiteen.
- 1963** — Ba'ath-partij aan de macht in Syrië.
- 1964** — PLO opgericht.
- 1965** — Vredesplan van de Tunesische president Bourguiba, gebaseerd op VN-plan uit 1947 om Palestina te verdelen in een joodse en Arabische staat.
- 1967** — Derde Arabische-Israëlische of juni-oorlog. Israël bezet de Gazastrook en de Sinai (Egypte), de Westelijke Jordaanoever (Jordanië) en de Golan (Syrië). VN-resolutie 242 dringt aan op Israëlische terugtrekking en een vredesregeling.
- 1968** — Ba'ath-partij komt aan de macht in Irak.
- 1969** — Yasser Arafat voorzitter uitvoerend comité PLO.
Kadaffi pleegt staatsgreep in Libië.
- 1970** — 'Zwarte September' in Jordanië: PLO wordt uit het land verdreven door het Jordaanse leger. Veel guerrillastrijders en politieke leiding PLO vertrekken naar Libanon.
Nasser sterft. Sadat wordt president van Egypte.
Hafez al-Assad neemt de macht over in Syrië.
- 1972** — De Palestijnse Zwarte September-beweging voert terroristische actie uit tijdens de Olympische Spelen te München.
- 1973** — Vierde Arabisch-Israëlische of oktober-oorlog. Egypte valt aan in de door Israël bezette Sinai-woestijn; Syrië in de Golan.
- 1975-1990** — Burgeroorlog in Libanon.
- 1976** — Syrische leger grijpt in in Libanon.
- 1978** — Israël valt Libanon binnen en stelt 'veiligheidszone' in. De VN-Veiligheidsraad eist in resolutie 425 terugtrekking van de Israëlische troepen uit Zuid-Libanon. UNIFIL (United Nations Interim Force in Lebanon) wordt gevormd.
Camp David-akkoord getekend door de Verenigde Staten, Israël en Egypte.
- 1979** — Vredesakkoord tussen Israël en Egypte.
Islamitische revolutie in Iran. Khomeini aan de macht.
- 1980-1988** — Oorlog tussen Iran en Irak.

1980 — Europese Gemeenschap formuleert de verklaring van Venetië over het Midden-Oosten.

Israël annexeert Oost-Jeruzalem.

1981 — Israëlische luchtmacht bombardeert in aanbouw zijnde kerncentrale in Irak. Israël annexeert de Golan.

Sadat vermoord door moslim-extremisten; wordt opgevolgd door Hosni Mubarak.

1982 — Syrische leger slaat islamitisch fundamentalistische opstand in Hama neer. Vijfde Arabisch-Israëlische oorlog; Israël valt Libanon binnen met het doel de PLO te elimineren. Beleg van West-Beiroet en gedwongen vertrek van de PLO-strijders en -leiderschap uit Libanon.

Gekozen president van Libanon, Bashir Gemayel, vermoord. Pro-Israëlische christelijke militie richt slachtpartij aan in Palestijnse vluchtelingenkampen Sabra en Chatila in Beiroet.

Arabische top in Fes stelt vredesregeling voor gebaseerd op erkenning van Israël en de vorming van een onafhankelijke Palestijnse staat.

1983 — Amerikaanse ambassade in Beiroet opgeblazen door sjiïtisch commando.

1985 — Israëlische luchtmacht bombardeert hoofdkwartier PLO in Tunis.

1987-1992 — Intifada (opstand) in de Westelijke Jordaanoever en Gazastrook.

1988 — Koning Hussein laat aanspraken op Westelijke Jordaanoever varen.

Staat Palestina wordt uitgeroepen op de Palestijnse Nationale Raad in Algiers. Arafat erkent expliciet de staat Israël.

1989 — Egypte keert terug in de Arabische Liga.

1990 — Irak bezet Koeweit. De VN eist tevergeefs van Irak dat het zich terugtrekt uit Koeweit. Honderden buitenlanders in Irak, waaronder Nederlanders, worden geïjzeld.

1991 — Operatie Desert Storm: de geallieerden, onder leiding van de Verenigde Staten, bevrijden Koeweit. Irak vuurt Scud-raketten af op Israël en Saudi-Arabië.

Volksofstand in het zuiden van Irak en in Iraaks Koerdistan. Geallieerden sturen militairen naar Noord-Irak om terugkeer van Koerdische vluchtelingen mogelijk te maken. *Safe haven* wordt ingesteld.

Vredesconferentie in Madrid met deelname van onder andere Israël, PLO, Syrië, Libanon en Jordanië.

1993 — Israël en de PLO sluiten het Oslo-akkoord.

1994 — Jericho en deel Gazastrook door Israël overgedragen aan de Palestijnse Autoriteit. Yasser Arafat komt aan in Gaza.

Vredesverdrag tussen Israël en Jordanië.

1995 — Oslo-2-akkoord in Taba tussen Israël en de Palestijnse Autoriteit.

Referendum in Irak; bevolking spreekt zich massaal uit ten gunste van Saddam Hussein.

Israëlische premier Rabin vermoord door een joods extremist.

Ramallah, Nablus, Tulkarem, Jenin, Qalqilyah en Bethlehem worden door Israël overgedragen aan de Palestijnse Autoriteit.

1996 — Verkiezingen in de Palestijnse gebieden. Yasser Arafat wordt gekozen als president van de Palestijnse Autoriteit.

Grootscheepse militaire operatie van Israël in Libanon: Grapes of Wrath.

De Likud wint de verkiezingen in Israël; Benjamin Netanyahu premier.

Rellen in de Palestijnse gebieden nadat Israëlische autoriteiten opdracht geven een tunnel te openen vlakbij de al-Aqsa moskee.

1997 — Akkoord tussen Israël en de Palestijnse Autoriteit, waarbij 80% van de stad Hebron aan de Palestijnen wordt overgedragen.

Israël begint met de bouw van nieuwe joodse wijk, Har Homa, in Oost-Jeruzalem.

Crisis tussen Irak en Verenigde Naties over samenstelling van UNSCOM, de VN-wapeninspecteurs.

— |

| —

— |

| —

Namenregister

- Abdallah, emir/koning van (Trans)-
jordanië 46, 48, 88, 89, 210
Abu Jihad (Khalil al-Wazir) 182
Abu Iyad (Salah Khalaf) 182
Abu Mazen (Mahmoud Abbas) 182
Abu Nidal 149, 182
Aflaq, Michel 204
Ali, imam 107, 204, 205
Andeweg, pater 153
Arafat, Yasser 13, 14, 31, 44-47, 54, 61,
67, 69, 74, 85, 88, 92, 142, 143, 151,
152, 161, 171, 173, 177, 182-186, 203,
211-213
Ashrawi, Hanan 40
Assad, Basel al- 85
Assad, Hafez al- 13, 14, 80, 87, 90,
99, 106, 108, 121, 138, 140-143, 145,
146, 170, 211
Atasi, Nur al-Din al- 141
Aziz, Tarek 117
- Balfour, Arthur 19
Baram, Amatzia 60, 203
Barthélemy, R. 203
Barzani, Masoud 205
Barzani, Mulla Mustafa 205
Bashir, Omar al- 104
Bashir II 137, 206, 209
Begin, Menahem 31, 45, 46, 57, 61,
148, 173, 203
Bergh, Harry van den 163
Berri, Nabih 164, 206
- Bitar, Salah al-Din 204
Botje, Harm 202
Bourguiba, Habib 47, 48, 211
Boutros Ghali, Boutros 30
Brandt, Willy 131
Broek, Hans van den 67, 186
Brugman, J. 194, 207
Bush, president 116
- Chamoun, Camille 24, 206
Childers, Erskine 37
Clinton, William 30, 177
Crocker, Ryan 168
- Dam, Jan van 153, 154
Dam, Nikolaos (Koos) van 9, 11-14,
201, 202, 205
Dam, Nik van 154
Dingermans, dr. H. H. 203
Ditters, Everhard 202
- Eisenhower, Dwight 201
Eitan 49
- Faisal, koning van Irak 89
Fatima 204
Foda, Farag 100
Frangieh, Sulaiman 143
Frangieh, Tony 206
Frank, Boy 154-156
Fromkin, David 201

Gemayel, Bashir 151, 161, 166, 167, 206, 212
 Gemayel, Pierre 206
 Geus, De 163
 Glaspie, April 116, 117
 Grünfeld, Fred 203
 Gruyter, Caroline de 202
 Gurion, Ben 53, 88

 Habash, George 28, 95
 Hafiz, Amin al- 140
 Hajj Isma'il 153
 Hariri, Rafiq al- 147
 Hassan, imam 107
 Hassan, kroonprins van Jordanië 178
 Hassan, koning van Marokko 80
 Heijmans, Maarten Jan 202
 Heruty, Ido 25-27
 Herzl, Theodor 201
 Hirst, David 202
 Hoppe, Jaap 154, 156
 Hulsman, Cees 202
 Hussein, imam 202
 Hussein, kleinzoon van de profeet Mohammed 88, 107, 124
 Hussein, koning van Jordanië 18, 24, 27, 46, 47, 77-81, 87-89, 92, 114, 210, 212
 Hussein, Saddam 13, 14, 74, 81, 82, 84, 86, 87, 89, 90, 94, 105, 107, 109-116, 119-125, 128, 130, 135, 205, 213
 Hussein, sjarif van Mekka 18, 87, 88, 209

 Ibrahim, Izzat 116
 Ibrahim Pasha 137, 206, 209
 Isma'il 206

 Jacobs, Gerard 202
 Jadid, Salah 140, 141
 Jiryis, Sabri 202
 Jonge, Franke de 159
 Jumblatt, familie 144, 167

 Kadaffi, Muammar 74, 80, 121, 204, 211
 Kamel, Hussein 123
 Kappen, generaal Franklin van 30
 Keulen, Jan 202, 203
 Khaddam, Abd al-Halim 68
 Khatib, Ahmed al- 154
 Khomeini, ayatollah 114, 211
 Kissinger, Henry 177
 Klaauw, C. A. van der 45, 46, 55, 67, 68, 73, 203
 Kok, Wim 74
 Kuleilat, Ibrahim 206
 Kurpershoek, P. Marcel 62, 203

 Labadi, Mahmoud 182
 Lahd, Antoine 166, 170
 Lynden, Aernout van 202

 Maanen, Helen van 156
 Mahfoez, Nagieb 75, 203
 Meguid, Abdel 176
 Meir, Golda 29
 Menkveld, Paul 154, 156, 160
 Mierlo, Harry van 40, 202
 Mohammed Ali 17, 137, 206, 209
 Mohammed, de profeet 58, 124, 204
 Mu'awiyah, kalief 140
 Mubarak, Hosni 23, 80, 83, 87, 103, 104, 121, 212
 Musa, Ahmad 202

 Nasser, Gamal Abdul 22, 23, 25, 26, 47, 80, 82, 83, 87, 103, 137, 139, 176, 201, 210, 211
 Nebuchadnezar 94
 Nederbragt 54
 Netanyahu, Benjamin 165, 169, 172, 184, 189, 195, 213
 Nieuwburg, majoor Van 162, 163
 Nijdam, Elske 203
 Noord, Jos van 203

 Peeters, Frans 202
 Peres, Shimon 178
 Ploeg 45

Qabus, sultan 73
 Qasim, Abd al-Karim 24, 94

 Rabin, Yitzhak 13, 172, 183, 195, 213
 Rabinovich, Itamar 48
 Ramaker, Jaap 155
 Reagan, Ronald 168
 Rolfes, Herman 203
 Rothschild, lord 19

 Sa'ada, Antun 203
 Sadat, Anwar 9, 10, 14, 23, 47-50, 80,
 87, 103, 173-175, 185, 211, 212
 Sadr, Musa 206
 Safieh, Afif 183
 Said, Edward 40
 Salman 204
 Sartawi, Issam 33
 Schenk, kolonel 134
 Schreur, Evert 203
 Sha'ath, Nabil 40, 186, 198
 Shafiq, Munir 17, 18
 Shahak, Amnon 165

 Shahid, Leila 183
 Shbeilat, Leith 79
 Shuqairi, Ahmed 25
 Soetendorp, R. B. 202
 Steeghs, Gerard 119
 Stendel, Orië 202
 Stoel, Max van der 66
 Strenghold, Jos 203

 Talabani, Jalal 205
 Turabi, Hassan 104

 Udink, Betsy 203
 Umm Kulthum 59

 Veling, Joop 128

 Wakim, Najah 144
 Waldheim, Kurt 163
 Wilton, Rienko 40, 203

 Za'im, Hosni al- 48

De Nederlandse politicoloog en arabist Koos van Dam geldt als een van de meest ervaren diplomaten in het Midden-Oosten, de *Volkskrant*-correspondent Jan Keulen als een van de meest ter zake kundigen in hetzelfde, immer explosieve gebied. In 1981 ontmoetten zij elkaar onder dramatische omstandigheden tijdens de burgeroorlog in Libanon. Sindsdien zijn ze bijna onafgebroken, als vrienden op afstand en met eenzelfde persoonlijke betrokkenheid bij de grote en kleine ontwikkelingen in de Arabische wereld aanwezig geweest.

Voor Koos van Dam is het moment gekomen een balans op te maken van twintig jaar Nederlandse Midden-Oosten-diplomatie. Hij diende achter-eenvolgens in Beiroet tijdens de burgeroorlog, in het Libië van Kaddafi en in Irak tijdens de Golfoorlog. Zijn laatste Arabische post was Egypte, de 'moeder van de (Arabische) wereld'. Sinds 1996 is hij ambassadeur in Turkije.

De vrede die niet kwam is een journalistieke neerslag van lange en intensieve gesprekken die de journalist Jan Keulen had met de diplomaat Nikolaos van Dam over zijn werk als diplomaat en over de centrale thema's in het Midden-Oosten: de Palestijnse kwestie, Irak, Syrië, Libanon, democratie en mensenrechten, fundamentalisme en de Arabische verhouding met het Westen.

ISBN 90 5460 030 6

9 799054 600304